
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00004233 3

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

[illegible]

[illegible]

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

TOMUS III

LIB. XXVII.—XXXVI.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

QUÆ SUPERSUNT,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

CUM INDICE RERUM.

ACCEDUNT

GENTES ET FAMILIÆ ROMANORUM,

AUCTORE R. STREINNIO.

NECNON

ERNESTI GLOSSARIUM LIVIANUM,

AUCTIUS NONNIHIL, ET IN LOCIS QUAMPLURIMIS EMENDATUM.

TOMUS III.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

MDCCCXIII.

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI XXVII.

CN. FULVIUS proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore eventu a Claudio Marcello consule adversus eumdem ad Numistronem pugnatum est: inde Hannibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, et subinde cedentem pressit, donec confligeret: priore pugna Hannibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale Hamilcaris conflixit, et vicit: inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules, speculandi caussa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res præterea a P. Sulpicio prætore adversus Philippum et Achæos gestas continet. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita centum triginta septem millia centum et octo: ex quo

numero adparuit, quantum hominum tot prœliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. Hasdrubal, qui cum exercitu novo transcenderat Alpes, ut se Hannibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex cæsus est, M. Livii consulis ductu, sed non minore opera Claudii Neronis consulis: qui, quum Hannibali obpositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus, Hasdrubalem circumvenit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVII.

HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam et Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii caussa relicta erant, obpressa. Præda (et aliquantum ejus fuit) militi concessa: tritici quoque ducenta quadraginta millia modiûm, et centum decem millia hordei inventa. Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia, ab Herdonea per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, et spem fecere incautum hostem adgrediendi: exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio et viribus inpar, copiis raptim eductis, conflixit: quinta legio et sinistra ala

U. C. 542.
A. C. 210.

Cn. Fulvius ab Hannibale victus ad Herdoneam.

U.C. 542. A.C. 210. acriter pugnam inierunt. Ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnæ fore adfirmabat. Neque ea spes vana fuit: nam, quum cominus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris a tergo tumultus, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ, in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in prœlio millia sint, quis pro certo adfirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inveniam. Castris prædaque victor potitur. Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: occidit principes, qui cum Fulvio conloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: *ceterum, eumdem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam, qua exsultet, facturum.* Et Romæ quidem quum luctus

ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit: nec detractavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextera ala, ab Hannibale Hispani milites et funditor Baliaris, elephanti quoque, commisso jam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie: ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremavere suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit: Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quam magna, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quæ-

U. C. 542.
A. C. 210.

Marcelli adversus Hannibalem pugna.

U. C. 542. A. C. 210. rens; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

Conjuratio Campanorum.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coëgerat ædificare: erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blosiis, conjuraverant: indicio ejus rei ex familia Blosiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quæstione acriter habita, damnati necatique: indicibus libertas, et æris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent, quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant, (Atellanis Calatiam migrare jussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam legati ad frumentum coëmendum, quod Tarentum portaretur, profecti: et mille milites de exercitu urbano,

par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum frumento missi sunt. U. C. 542. A. C. 210.

IV. Jam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus: sed literæ Marcelli, negantis e republica esse, vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret, curam injecerant, ne aut consulem, tum maxime res agentem, a bello avocarent, aut in annum consules deessent. Optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio prætore urbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli: ut ex iis nosceret, quæ caussa Patribus eum potius, quam collegam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia cum Karthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo, quam Karthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano*, adfirmabant *esse: misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios, imperatores Romanos: nunc ab ipso velut fonte petere Romanam amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Pœtelium, P. Popillium. Dona tulere, togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri factam. Protinus et alios Africæ regulos jussi adire: iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, et terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea; reginæ,

Marcellus instat Hannibali.

Syphacis legati ad Romanos.

Rom. legati Alexandriam missi.

U. C. 542. A. C. 210. pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nunciata sunt prodigia; Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum: iisdem ferme diebus, Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: et aves, ad compitum Anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse: Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium modo exsultasse: Tarquiniis porcum cum ore humano genitum: et in agro Capenate, ad lucum Feroniæ, quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: et supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in Capenate agro, ad Feroniæ lucum, indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque, quæ populus Karthaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit: ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse: neminem Karthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati afuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, et si quorum aliorum merita erga populum Ro-

manum erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad exsolvendam fidem a consule, habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex auctoritate Patrum, ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, inproviso in agrum Uticensem exscensionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo juvene, Karthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur: ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali: in eo positam victoriam credere Karthaginienses. Classem præterea ingentem adparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi trajecturam.* Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum caussa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque,*

U. C. 542.
A. C. 210.

Concertatio de dictatore dicendo.

U.C. 542. A.C. 210. *quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur: sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit: destitutique Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

Q. Fulvius dictator.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatæ inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent: qui, *neque magistratum continuari satis civile esse,* aiebant; *et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. *Namque, Cn. Servilio con-*

sule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset: exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam sivisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus reipublicæ visum est, ut per veteres, et expertos, bellique peritos imperatores respublica gereretur: itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus classis Punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu adparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot subfectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus subfectus. M. Marcius rex sacrorum

U.C. 542.
A.C. 210.

U.C. 542. A.C. 210. mortuus est, et M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno subfecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus: ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturii: inde et Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere: et ludos, pro temporis ejus copia, magnifici adparatus fecerunt.

Lælius ex Hispania Romam venit.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo, quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit: isque, cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Karthaginem, caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messallæ. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis subsistentem. Productus et in concionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Karthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint: quod mihi minus si-

mile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decretæ. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret. C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore provinciam exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ. M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium: triginta quinque-

U.C. 543.
A.C. 209.

U. C. 543. A. C. 209. remes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cetera classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed, donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni adpellati ad senatum rejecerunt. Senatus populi potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coëgit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui C. Lætorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et ceremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum cu-

riam quum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis adpellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, et sella curuli, et flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno adsensu Patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat ceteris exercitibus militum, scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie ejus provinciæ præsidium: nam quum, præter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum

U. C. 543.
A. C. 209.
C. Valerius jure sacerdotii senatum ingreditur.

U. C. 543. A. C. 209. servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus; classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum præsidia oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

Querelæ sociorum et Latini nominis.

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus caussa fuere: adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse: quotannis ferme clade magna pugnare. Alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pœno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod prope diem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Karthaginiensibus jungenda cogitaturos: aliter numquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.*

Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant: ex iis duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus, quam leniter agendo, profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere*, aiebant, *quod consules, in senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent: non enim detractationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, et, tamquam integra re, locuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis consulerent: admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ caussa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro: nam, tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse.* Quum alternis hæc consules diu jactassent, nihil moti legati, *neque se, quod domum renunciarent, habere,* dixerunt, *neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset.* Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt: ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, *actum de imperio,* diceret: *idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes, ad prodendam Hannibali urbem Romanam.*

U. C. 543.
A. C. 209.
Coloniæ duodecim negant se daturas milites Romanis.

Castigantur a coss.

X. Consules hortari et consolari senatum, et di-

U. C. 543. A. C. 209. cere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore: eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, ut e republica ducerent; pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsiveruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?*

Reliquæ in officio sunt. Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse: et, si pluribus opus esset, plures daturos: et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus, enise facturos: ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules, sibi parum videri, præfati, pro merito eorum, sua voce conlaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto adlocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve laude sua. Signini fuere, et Norbani, Saticulanique, et Brundisini, et Fregellani, et Lucerini, et Venusini, et Hadriani, et Firmani, et Ariminenses: et ab altero mari, Pontiani, et Pæstani, et Cosani: et mediterranei, Beneventani, et Æsernini, et Spoletini, et Placentini, et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ et in senatu, et ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque adpellari a consu-

libus: ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur, promi placuit. Promta ad quatuor millia pondo auri: inde quingena pondo data consulibus, et M. Marcello, et P. Sulpicio proconsulibus, et L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur: cetero usi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

U.C. 543. A.C. 209.

XI. Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant signum Jovis, arborque templo propinqua, et Ostiæ lacus, et Capuæ murus, Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem; quos androgynos vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Græco sermone) adpellat: et lacte pluissè, et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria, et obsecratio in unum diem indicta: et decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censori-

U. C. 543. bus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. Creati A. C. 209. censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat: ceterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* aiebat*: ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:* is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse Deos. Se id suo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse, vel Hannibale judice, victurus esset.* Quum diu certatum verbis esset, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem servata caussa: sed erant perpauci, quos ea infamia adtingeret. Illis omnibus (et multi erant) ademti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant: addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam. Post paucos dies consecutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Hannibalem, dum ipse Tarentum obpugnaret: ea urbe ademta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem caussam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum: additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem obpugnandam. Imperata non inpigre solum, sed etiam avide, exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem obpugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali obcurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus: ceterum, ut adpropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia certamina serens, casum universæ

U.C. 543.
A. C. 209.

Fabius statuit Tarentum obpugnare.

Marcellus ad Canusium Hannibali obcurrit.

U. C. 543. A. C. 209. pugnæ non necessarium ducebat: tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte prægressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa conlata, pugnatumque totis copiis: et, quum jam nox instaret, Marte æquo discessum est: castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit: nec Hannibal detractavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est: cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et septingenti civium sociorumque: in his quatuor Romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quæ fugit; duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

Prœlium æquo Marte.

Alterum prœlium, in quo superior Pœnus.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sævam atque acerbam apud milites

Exercitus acriter a Marcello increpitus.

habuit, ut prœlio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis inmortalibus, ut in tali re, laudes gratesque,* inquit, *ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est adgressus: deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus prœliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis: cujus et ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, referam: nempe, æquis manibus hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies adtulit? Vestræ his copiæ inminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus: corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur: vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar,* inquit, *milites: et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius, quam victi, veniam inpetretis, quam petitis.* Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium, jure ac merito sese incre-

U. C. 543.
A. C. 209.

U.C. 543. A.C. 209. pitos; neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem; cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos conlaudat, pronunciatque, *a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum: edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse; et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare jussi, ut, si longior pugna esset, viribus subficerent. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

Tertium prœlium.

XIV. Quod ubi Hannibali nunciatum est: *Cum eo nimirum,* inquit, *hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat. Ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit: si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una

parte aciem: latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo adrepto primi hastati, manipulum ejus signi se sequi jussisset: duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, et tam conferta turba: sed ut non omnes vulnerati sunt; ita, in quorum tergis infixa stetere pila, (ut est genus anceps) in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere: eo magis ruere in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: et haud magno certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta conruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra: ibi maxima hostium cædes facta; cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi: vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

U. C. 543.
A. C. 209.

Vincit Marcellus.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem

U.C. 543. A. C. 209. petere. Iisdem fere diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini, et Lucani, et Volcentes, traditis præsidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis similis spes veniæ facta est: quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eamdem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit: ibi ad quatuor millia hominum capta, et ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra: naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat adparatuque mœnium obpugnandorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machinas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem adgrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, quum Philippus obpugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiis interim Caulonis obpugnatores, sub adventum Hannibalis, ne obprimerentur, in tumulum, a præsenti inpetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant: ejus præsidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ, locupletis, atque

Fabius Tarentum obpugnat.

Tarentum preditione captum.

inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit: quæ quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi et ratio agendæ rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus, ea, quæ acta erant, quæque, ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ ab aperto mari adpulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum et ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod ubi paullo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset; ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvan-

U.C. 543.
A.C. 209.

U. C. 543. A. C. 209. tibus recipientibusque Bruttiis; et transcensum in urbem est: inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt: omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Prœlium in aditu fori majore inpetu, quam perseverantia, commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum conjectis, prius pene, quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio avectus esset; vagus paullo post equus errans per urbem cognitus; corpus nusquam inventum est: creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Karthalonem autem, præfectum præsidii Punici, cum commemoratione paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos, inermes, cædunt, Karthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) exstinguendam. Tum ab cæde ad diripiendam urbem discursum: millia triginta servilium capitum dicuntur capti: argenti vis ingens facti signatique: auri octoginta tria millia pondo: signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam

U.C. 543.
A.C. 209.

Marcellus; qui interroganti scribæ, quid fieri signis vellet, (ingentis magnitudinis Dii sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita obpugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset; *Et Romani,* inquit, *suum Hannibalem habent: eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit castra: ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit: inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, inpunita iis priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius vera, quæ adferrent, esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt: hostia quoque cæsa consulenti Deos aruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quæstionis, detegunt insidias.

Adcurrit Hannibal, serum post urbem captam auxilium.

XVII. Æstatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconci-

Hispaniæ res; Romanis secundæ.

U. C. 543. A. C. 209. liandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos: sed præter eam caussam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. Eadem caussa Indibili Mandonioque fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in inminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas inminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret, qua cœpissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus rerum augebat; tum quod prius, quam jungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Ceterum, etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat: nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit: et armorum adfatim erat captorum Karthagine, et quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio, veris principio ab Tarracone egressus, (jam enim et Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis co-

piis obcurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate: propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam. *Scire enim se, transfugæ nomen exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse: neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa, non nomen, faciat.* Merita inde sua in duces Karthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum, superbiamque, et omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli: ad Deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit: quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum pretium faceret.* Ita prorsus respondet facturum Romanus: nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrimantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides; dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

U. C. 543. A. C. 209. Indibilis et Mandonius ad Romanos deficiunt.

XVIII. Proximus Karthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam erat: pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique, et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemtim inpetum fecerunt, ut facile adpare-

Ad Hasdrubalem contendit Scipio.

U.C. 543. A.C. 209. ret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis inlata. Atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit, plano campo in summo patentem: fluvius ab tergo; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Suberat et altera inferior submissa fastigio planities: eam quoque altera crepido haud facilior in adscensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leviumque armorum Baliares, et Afros dimisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, prædamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu: sed altiora mœnia habuisse Karthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis: ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum.* Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret: ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via inpediti, iere: deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calonum inmixta

Adgreditur hostem.

armatis. Ceterum, quamquam adscensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros, et pertinacia animi, subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem hostem, atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eumdem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco, et cum cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit; atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris adscensus viam inveniret, jubet: ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit; et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, numquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus: nam et stationes utrimque Romanæ dextra lævaque insederant vias: et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo milia hominum.

U. C. 543. A. C. 209.

Vincit.

XIX. Hasdrubal jam ante, quam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quam pluri-

U. C. 543. A. C. 209. mos poterat, de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit: ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, regem eum ingenti consensu adpellavit.

Scipio vetat se regem adpellari. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse*, dixit, *quo se milites sui adpellassent: regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent; vocis usurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi; cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio adspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit: quem quum percunctaretur Scipio, *quis, et cujus, et cur id ætatis in castris fuisset? Numidam esse,*

Massiva Numida. ait; *Massivam populares vocare: orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Karthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem a Masinissa, numquam ante prœlium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumto, in aciem exisse: ibi, pro-*

lapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse. Scipio, quum adservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit: inde, quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrimis, *cupere vero,* diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit. U. C. 543. A. C. 209.

XX. De bello inde consilium habitum: et, auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumsit. Paucis post prœlium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio in cetera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Karthaginiensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Karthaginiensium non* Pœnorum concilia.

U.C. 543. A.C. 209. *censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul, ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret: exercitum ejus, cum transitionibus, tum adverso prœlio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari:* his decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis in dies crescere. Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii senescere fama. Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam a prima pugna, quæ adversa fuerat, adsiduis concionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici decernerent: nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum caussa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo Flami-

nio est, ingenti concursu plebisque et omnium ordinum. Accusavitque tribunus plebis, non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat: diutius ibi, quam Karthagine, vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna videretur, exercitu adcito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis, pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et Romani et plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebeii C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per

U. C. 543.
A. C. 209.
Accusatur Marcellus.

Absolvitur et cos. creatur.

decem annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat.

U. C. 544. A. C. 208. XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) et T. Quinctius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est, et duo consulares prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat: ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Ceteræ provinciæ ita divisæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset: Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quinctii prætoris fuerat, cum una legione obtineret: prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eamdem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat: additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, et M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas aut captas Karthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, mag-

num navalem adparatum eo anno Karthagine esse; U. C. 544. ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque, ac A. C. 208. Sardiniæ inpleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves, quæ ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, et viginti novas naves sociis navalibus inpleret: ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset. Idem et Tubulo imperatum, ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

XXIII. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod, prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Et ex Campania nunciata erant: Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulcra aliquot de cœlo tacta. Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) mures in æde Jovis aurum rosisse. Casini examen apium ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum portamque de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in

U.C. 544. A.C. 208. ædem Jovis. Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non inpetrata pax Deûm. In capita consulum, republica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant: inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque: quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit. Ejus pestilentiæ caussa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quinctiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere: et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus: qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumturum, edixit: inde portas custodire jussi tribuni militum, præfectique sociûm, et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius negligentiusque factum: septem principes senatus, priusquam custodiæ

in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt: a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque, tamquam inminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragrare, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur. C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis inposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset. U. C. 544. A. C. 208.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatusconsultum in sententiam M'. Acilii factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque

De Tarentinis in senatu actum.

Tum de M. Livio Tarenti præfecto.

U. C. 544. A. C. 208. unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus. Cujus sententiæ et Fabius fuit: adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant: in quibus, quod, quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus inpediebatur: quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari: quia, si de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret; quod, utri Deo res divina fieret, sciri non posset: neque enim duobus, nisi certis, Deis rite una hostia fieri: ita addita Virtutis ædes adproperato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus obpugnare conatus, quia magnam famam adtulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat: et naves indidem adcitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis obpugnarent. Ea omissa obpugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias: et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo

consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

U. C. 544. A. C. 208. Ambo coss. obpositi Hannibali.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat: itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus obpugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt. Et, ut ab terra quoque obpugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam: ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, et mille ducenti ferme vivi capti: alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere. Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, et castello

Insidiis excipiuntur.

U. C. 544. A. C. 208. firmandum: ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegæ, *quin imus,* inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.* Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum: simul et duo præfecti sociûm, L. Arennius, et M'. Aulius. Inmolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quæ adsolent. Auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod, secundum trunca et turpia exta, nimis læta adparuissent.

XXVII. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra castris conlata crederet: tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa conligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos, pabuli aut lignorum caussa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante adparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, et clamore sublato inpetum fecere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere possent in jugum

occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed, postquam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis sociûm M'. Aulius occisus, L. Arennius captus; et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt: ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt: equites tres et quadraginta, aut in prœlio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio; quum consulem et filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias, ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate, (major jam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam inprovide se, collegamque, et prope totam rempublicam, in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, L. Cœlius triplicem rei gestæ ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta adfert. Ceterum ita fama va-

U. C. 544.
A. C. 208.

Marcellus occiditur. Crispinus vulneratus fugit.

U. C. 544. A. C. 208. riat, ut tamen plerique loci speculandi caussa castris egressum; omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert: ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ, et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat: ejus signi errore ne cui dolus necteretur a Pœno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuncios; occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paullo ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quum literæ ab Hannibale adlatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: *se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum: parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapitani fraudem: et ab ira, non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, obponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit.

Hannibal ad Salapiam suamet fraude captus.

Primi agminis erant perfugæ Romanorum, et arma Romana habebant: ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperirique portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam: cataracta dejecta clausa erat: eam partim vectibus levant; partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma, invadunt: alii e turri ejus portæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, obpugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes, morte nunciata Marcelli, adfulsit. Secutus inde nuncius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat: deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

U. C. 544. A. C. 208.

Locrorum obsidionem solvit.

U.C. 544. A.C. 208. Crispinus it Capuam.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere jussit: ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum caussa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes: cum quibus, quæ vellet, de republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt: et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum caussa. Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

Classis Romana Africam populatur.

Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit; et, ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. Inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare: octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus: decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda, Lilybæum rediit.

Res Græciæ.

Eadem æstate

et Philippus inplorantibus Achæis auxilium tulit: U.C. 544.
quos et Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat; et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit, (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum. A. C. 208.

Ætoli a Philippo victi.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Ætoli, duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, obcurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum: et mille ferme ex Romana classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit: in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, et Atheniensibus, et Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander, rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ inmisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta: interim triginta dierum induciæ inpetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ

Induciæ.

U. C. 544. A. C. 208. venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus et litorum adpulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt, Heræis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse, et Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,* dixit, *spem ullam habentem quieturos Ætolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quæsisse.* Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, et quinque longis navibus acceptis: quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Karthaginiensium, et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali prœlio lacessere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. Ipse ab eo

Ætoli spem pacis turbant.

concilio Argos regressus: jam enim Nemeorum adpetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua. U. C. 544. A. C. 208.

XXXI. Occupato rege adparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem adpulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis Romana, haudquaquam læta præda, Naupactum rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantæcumque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat; lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod, populariter demto capitis insigni, purpuraque, atque alio regio habitu, æquaverat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset: vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque; et, submittendo in privatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: et libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse: uni etiam principi Achæorum Arato ademta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per

Classis Romana Corinthium agrum vastat.

Philippi licentia.

U. C. 544. A. C. 208. hæc flagitia sollemni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi obcurrere: et Eleorum accensi odio, quod a ceteris Achæis dissentirent: et infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis, conjuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit.

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus; qui, obequitando portis, promtum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque inprovisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein, contracto jam inter Ætolos et Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis inpetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire: dein, quum jam inpar certamen esset, caderentque circa eum multi, et vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra

Rex vincitur a Sulpicio.

quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit: postero ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat: eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuncius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, conrupto arcis præsidiique præfecto, Lychnidum cepisse: tenere et Dassaretiorum quosdam vicos, et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaiam Bœotiamque et Eubœam, decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. U. C. 544. A. C. 208. Redit in Macedoniam.

XXXIII. Ibi alii, majorem adferentes tumultum, nuncii obcurrunt: Dardanos, in Macedoniam effusos, Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argestæum campum: famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus inpetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit: id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis, Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit. Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt.

U. C. 544. A. C. 208. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum caussa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur: alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prœlio interfecti, velut orbam rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat. Tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi; et ut eos potissimum crearent, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset; *quum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. Ceterum Deos inmortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.*

Curæ de coss. creandis.

XXXIV. Quum circumspicerent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur, et virum quidem cum egregium ducebant, sed promtiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato et prudenti viro adjuncto collega censebant.

M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus: quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et urbe et omni cœtu careret hominum: octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem: sed erat veste obsoleta, capilloque et barba promissa, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coëgerunt: sed tum quoque aut verbo adsentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum caussa M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coëgit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, caussamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret: eamdem caussam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est adspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. *Sordidati rei non miseritos, candidam togam invito obferre: eodem honores pœnasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum*

U. C. 544.
A. C. 208.

U. C. 544. A. C. 208. *crederent?* Hæc taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, *et M. Furium,* memorantes, *revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse:* adnisi omnes, cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat: et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus inminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et præsciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indigelioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat: itaque is magis inplacabilis erat; et, *nihil opus esse reconciliatione,* aiebat: *acrius et intentius omnia gestu-*

Coss. designati reconciliantur.

ros, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus adpropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset: et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt: legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

U. C. 544.
A. C. 208.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nunciaverant, eum in Galliam transgressum: erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri adtulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos: missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam, retulerant, misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus au-

Hasdrubal in Galliam transgressus.

U. C. 544. A. C. 208. gur creatus inauguratusque: et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia, centum et octo: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio: et plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis: et tria signa ad Cereris iidem dederunt: et Jovis epu-

U. C. 545. A. C. 207. lum fuit ludorum caussa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum: qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio urbana evenit: addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent; quatuor Hispania haberet; tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, et Gallia; duas C. Terentius in Etruria; duas Q. Fulvius in Bruttiis; duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos; unam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut scriberentur: primis quatuor legionibus populus tribunos creavit: in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, novemdiale sacrum fuit, quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata; Minturnis ædem Jovis et lucum

Maricæ; item Atellæ murum et portam de cœlo U.C. 545.
tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjicie- A. C. 207.
bant, sanguinis rivum in porta fluxisse: et Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum: inde iterum novemdiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nunciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero aruspices, ex Etruria adciti, fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poeta, carmen, tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ: prodigiumque id ad matronas pertinere, aruspices quum respondissent, donoque Divam placandam esse; ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Romana, intraque decimum lapidem ab urbe, domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ: post eas duo signa cupressea Junonis Reginæ portabantur: tum

U.C. 545. A.C. 207.

septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant; illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique. A porta Jugario vico in forum venere: in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt: inde vico Tusco Velabroque, per Boarium forum, in clivum Publicium atque ædem Junonis Reginæ perrectum: ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, et simulacra cupressea in ædem inlata.

Acriter habetur delectus.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum: nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: et minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant: quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est: et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.

Exercitus contra Hasdrubalem et Hannibalem.

Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam et Hasdrubali obcurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etru-

riam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret: U. C. 545. et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne A. C. 207. emergere ex Bruttiis atque obviam fratri ire posset) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere: intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus adduxisse: et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia adlatæ ab L. Porcio prætore: *Hasdrubalem movisse ex hibernis, et jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta armataque, conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet: se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coëgerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis:

Hasdrubal transit Alpes.

U.C. 545. A. C. 207. quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat: ea tardius movendi ex hibernis caussa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere: non enim receperunt modo Arverni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes; sed etiam secutæ sunt ad bellum: et quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat; tum etiam, duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles erant. Et primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, et pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare: hæ caussæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam obpugnat, conrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem ceteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea obpugnatio inpedit: sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat:

Placentiam obsidet.

quippe reputantem, non solum quam lenta urbium obpugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eamdem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset. U.C. 545. A.C. 207.

XL. Consules, diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atque imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse: quum in Italia ad Trasimenum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse: postea, quam in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset multa, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse: qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum.* Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret,* respondisse: *ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* Quum quæreretur, quæ caussa festinandi esset? *Aut ex hoste egregiam glo-*

Anxietas Romanorum.

Livii vox plena iræ in cives.

U.C. 545. A.C. 207. *riam, inquit, avt ex civibus victis gaudium, meritum certe, etsi non honestum, capiam.* Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus, C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit: ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios concessit Claudius in Sallentinos agmen convertit. Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere jussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent: eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope injunctum videbatur Pœnorum vallum: quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana inter jacebat campus, colles inminebant nudi sinistro lateri Karthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus

Neronis et Hannibalis castra conlata.

procursantes certamina, haud satis digna dictu, serebant. Id modo Romanum quærere adparebat, ne abire hostem pateretur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul, ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus considere jubet: tempus exsurgendi ex insidiis, et adgrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum sociûm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paullo post et ab Hannibale signum pugnæ propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus: inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo inpetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.

U.C. 545. A.C. 207.

Insidiæ Romanorum.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit: itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equester terror; peditum etiam prima legio et dextra ala prœlium inibant: incompositi hostes, ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus: crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur; pugnantesque (quod nisi in vetere exercitu, et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulo-

Pugna committitur.

U. C. 545. A. C. 207. rum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset. Vincunt Romani. Inde pavor incussus, et fuga passim fieri cœpta est: minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim tergo inhærebant; in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes: tamen supra octo millia hominum occisa; supra septingentos capti: signa militaria novem ademta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit: Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora conlata in unum sepeliri jussit: inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur: donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi inluxit, successit vallo Romana acies: et Numidæ ex composito paullisper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen suorum adsequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit: tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Pos-

tero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem adsequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit: supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat itineribus, repetit, atque inde Canusium procedit. Numquam Nero vestigiis hostis abstiterat: et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, arcessierat.

U. C. 545.
A. C. 207.

Intercipiuntur Hasdrubalis literæ.

XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coëgit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur: duæ simul turmæ Samnitium præsidii caussa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta; tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum

U. C. 545. A. C. 207. gereret, audendum aliquid inprovisum inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria se obcursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti obponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea præsidium velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

Nero proficiscitur ad collegam.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant: neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Adparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re*

tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? et aut insequi Neronem, cum sex millibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse: quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque inpigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse: quippe in iis locis hunc coëgisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu inpedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

U.C. 545. A.C. 207.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites adloquitur. *Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu*

Nero milites hortatur.

U. C. 545. A. C. 207. *copiæ fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantumcumque virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam) alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque inpellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur.* Et, Hercule, per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant: illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique adpellabant: in illorum armis dextrisque suam liberûmque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes Deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: Ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et obferre, et fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent: benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent: nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes: diem ac noctem ire; vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nunciarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, inter-

diu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris. Nocte clam ingredi melius visum est. U. C. 545. A. C. 207.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret: et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; obferentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat. Itaque quum jam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat: et ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat: is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiæ, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnæ differretur. Nero non suadere modo, sed sum-

Clam ingreditur castra Livii.

U.C. 545. A.C. 207. ma ope orare instituit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem, nec castra sua sine duce relicta adgredi, nec ad sequendum se iter intendisse: antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis posse, redireque in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali, et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, et exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium præsentiumque; dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse.* Consilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Hasdrubalis prudentia.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant: moram pugnæ adtulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, et strigosiores equos: multitudo quoque major solita visa est. Suspicatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris, ut ex recenti via, essent; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum: et ut adtendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii: neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem adsuetumque Romano hosti movit, quod semel in

prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: *duos profecto consules esse*, et, quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlata haberet, ignoraret. Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum: magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset; Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset: interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisque iis, consulem ad sese obprimendum adcelerasse. His anxius curis, exstinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa conligerent, signa ferri jussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente adservati, alter in destinatis jam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit: ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet: et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus: sed quum, quantum mare abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

U. C. 545. A. C. 207.

Noctu castra movet.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde adsecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et jam, omisso itinere, quod fugæ

Adsequuntur eum Romani.

U.C. 545. A.C. 207. simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos conlocat: circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos obponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat: ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit: dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat: collis obpositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere adgrederentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrimque edebatur: ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis genus: eodem versi elephanti, qui primo inpetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco: deinde crescente certamine et clamore, inpotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum col-

Prœlium initur.

lem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque: et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque adfatim præbebat.

U. C. 545.
A. C. 207.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti: fabrile scalprum cum malleo habebant; id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent: primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit: ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit: postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto

Elephanti a rectoribus interfecti.

Hasdrubalis fortitudo, et mors.

U. C. 545. A. C. 207. exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua Cannensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia et quadringenti: præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta: id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nunciatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prœlio non adfuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri; *Supersint*, inquit, *aliqui nuncii, et hostium cladis, et nostræ virtutis.*

Quinquaginta sex millia Pœnorum cæsa.

Romanorum octo millia.

Nero ad exercitum redit.

L. Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua, atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, quia nemo præcesserat nuncius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest; nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama adtulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator

quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare Deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ obposita erant, venisse ex prœlio, nunciantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: et ipsa celeritas fidem inpediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris adferuntur de Narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur: tandem submoti et coërciti a magistratibus; dispensarique lætitia inter inpotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literæ recitatæ sunt: et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

U. C. 545.
A. C. 207.

LI. Ipsos deinde adpropinquare legatos adlatum est: tum enimvero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes: ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in fo-

Gaudium Romanorum.

U. C. 545. A. C. 207. rum pervenerunt; quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro inpertiebant gaudium suum. Quum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius submota turba, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt: inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuncium inpertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit: eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit, celebrataque a viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere: quum matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis inmortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria movit: ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura adtulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, jussit. Hannibal, tanto simul publico fa-

miliarique ictus luctu, *agnoscere se fortunam Karthaginis,* fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

U. C. 545.
A. C. 207.

Hannibal in extremam Italiam recedit.

EPITOME LIBRI XXVIII.

RES in Hispania prospere gestæ a Silano, Scipionis legato, et ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpicio proconsule et ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam et plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, exstinctus est: virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quam ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit: et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto adcubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruique Karthagini novæ edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa urbs ab Romanis obpugnaretur, oppidani liberos et conjuges rogo exstructo occiderunt, et se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit.

rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire; et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Karthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, Romam reversus, consulque creatus. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republica esse censeret. Mago, Hamilcaris filius, a minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXVIII.

U. C. 545. A. C. 207. Res Hispaniæ.

QUUM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Pœnique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus Gadesque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (inpediebant autem et asperitates viarum, et angustiæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra: hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari

Silani de Pœnis Hispanisque victoria.

custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum, et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius adgredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur: ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. U.C. 545. A.C. 207.

II. Tria millia ferme aberat, quum hauddum quisquam hostium senserat: confragosa loca et obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, et cibum capere jubet: interim speculatores, transfugarum dicta adfirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum: et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutatorum et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus, et gladiis geri res cœpta est. Ceterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat; et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ adsuetis; nisi quod angustiæ et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus,

U. C. 545. A. C. 207. conserere pugnam cogebantur. Quod ad fugam inpedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur: duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato prœlio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) obpressa erat. Itaque, conlaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Pœnus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad oceanum et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se ipsi, et armis muros tutarentur.

In Bæticam it Scipio.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit

iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, et mille equitum ad obpugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari adpellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanæ gentis: ager frugifer: argentum etiam incolæ fodiunt: ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo adloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, obpugnaret. Prima pars quum adorta obpugnare est, atrox sane et anceps prœlium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat: et jam, qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur: quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, et jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est adgressus. Quæ res tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani mœnia repentina fuga desererent: et Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se conligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur: itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese

U. C. 545.
A. C. 207.
Oringis a L. Scipione capta.

U.C. 545. A. C. 207. ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse adpareret: id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Inpetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam adversa acies, cæsi. Eademque porta signa infesta in urbem inlata: et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur et refringebantur portæ, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti præsidium: legionarii ceteras partes pervadunt: direptione et cæde obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Karthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas: ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus obpugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, conlaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, et Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino pro-

Classis Romana populatur Africam.

consule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro late populationes fecit: extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit: decem et septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ: cetera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

U.C. 545.
A.C. 207.

V. Principio æstatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Æginæ (sicut ante dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, Romanæ quinque et viginti quinqueremes, regiæ quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur: nec Acarnanes solum Bœotique, et qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positis castris, terrebat: hi omnes suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res: et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si

Res Græciæ.

U. C. 545. A. C. 207. quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium: in præsentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit; unde adlatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta cætræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit: additi quingenti Agrianum, ut omnes insulæ partes tueri possent: ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eo nunciatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit: et concilio quidem dimisso jam venit; segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maxime in sinu Ænianum vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset obcurrere, in Phocidem, atque Eubœam, et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes adparerent: ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, mo-

Philippus socios hortatur ac tuetur.

mento temporis acciperet. Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt: inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra obpugnarent. U. C. 545. A. C. 207.

VI. Quatriduo post, quam adpulsa classis est, urbem adgressi sunt: id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpositus urbi erat, conloquiis absumtum est. Duas arces urbs habet, unam inminentem mari, altera urbis media est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad obpugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent: ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio inpetrata, in naves inpositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit: ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrimque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præ-

Oreum capiunt Romani.

Chalcidem frustra tentant.

U. C. 545. A. C. 207. buerit: sed haud facile alia infestior classi statio est: nam et venti ab utriusque terræ prælatis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur: ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum, præsidioque valido firmatum, et præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et inpari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus: ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, inpigre est motus: nam et ipsa Chalcis, quamquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto præsidio, fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde de tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs

Opuntiorum urbs capta ab Attalo.

capta diripiebatur: concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus: adeoque inprovisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, obprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu effuso mare ac naves petit: et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit: inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit: inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis: urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paullo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit: inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodio-

U. C. 545.
A. C. 207.

Attalus fere a Philippo obpressus.

U. C. 545. A. C. 207.

rumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur, (adfuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius adfertur, Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Eleos adgredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque caussam ejus belli fuisse, nec moram* (*si modo æqua et honesta conditione liceat*) *paci facturum*, cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit: unde, commeatibus sumtis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heræam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, adcitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, et intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) obprimerentur.

Machanidas repressus.

VIII. Philippus mœrebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore obcurrisse, et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper*

Philippi oratio in concilio Achæorum.

felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnaturos. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam et Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit: inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes et biremes totidem) Anticyram trajecit: inde quinqueremibus septem, et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Karthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his ceteraque præda, Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit: ipse, ab Cenchreis præter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit: inde, conlaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem

U. C. 545.
A. C. 207.

U. C. 545. A. C. 207. ab Euboea, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciasset, consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent: inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusa, ad urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *ut, pro re-*

publica fortiter feliciterque administrata, et Diis immortalibus haberetur honos, et ipsis triumphantibus urbem inire liceret; Se vero ea, quæ postularent, decernere, Patres, *merito Deorum primum, dein, secundum Deos, consulum,* responderunt; et supplicatione amborum nomine, et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: *ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspicium fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem ineuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur.* Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* aiebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus obposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertiûm tricies, octoginta millia æris: militibus M.

U. C. 545.
A. C. 207.

Consulum triumphus.

U.C. 545. A.C. 207. Livius quinquagenos senos asses divisit: tantumdem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent: adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus adpeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum: a M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita: creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quæstiones habendas: qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et Q. Cæcilio Metello consulibus,

Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuissent exercitum: in Etruria duas volonum legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet: et Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus: novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

U.C. 545.
A.C. 207.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque caussas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo perlapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus

U.C. 546. A.C. 206. visas esse. Cære porcus biceps, et agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo soles visos referebant: et nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur: et ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, et supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visi domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ exstinctus: cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quamquam, nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen et hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deûm benignitate submotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumtis, et inopia servitiorum, et pecore direpto, villisque dirutis aut incensis: magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab adcolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt,

ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur: principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto a Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint: major tamen tumultus, quam pugna fuit: et præmissa præda, incolumes et legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti: ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit. U. C. 546. A. C. 206.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est: nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quam secundis rebus, fuerit: quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope Dei essent; ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia sæpe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis

Laus Hannibalis.

U. C. 546. A. C. 206. vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat; tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi: nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

Res Hispaniæ. In Hispania res quadam ex parte eamdem fortunam, quadam longe disparem habebant: eamdem, quod prœlio victi Karthaginienses, duce amisso, in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis: itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab

Hasdrubal cum Magone bellum instaurat. Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, et quatuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detractarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem obponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui adcolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites: inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt: turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum, ab Scipione equites inproviso in effusos incurrissent. Hi promtissimum quemque, et proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum prœlio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit: sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures et integri fessis, magnumque jam agmen armatorum a castris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri inpetus poterat, nihil

U.C. 546.
A.C. 206.
Scipio auxilia ab sociis contrahit.

U.C. 546. A. C. 206. jam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen numquam aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit; deinde et Romani processere: sed utraque acies pro vallo stetit instructa: et quum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum: prior semper Pœnus copias castris educebat; prior fessis stando signum receptui dabat: ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta: mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant; erant autem utrimque Hispani pro cornibus: ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturos: medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent: armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas inmisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cor-

nibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. U. C. 546.
Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex taber- A. C. 206.
naculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum, et procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit: ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet: ipse e dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent: et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant: et jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso

U. C. 546. A. C. 206. hosti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera acie.

XV. Et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, obpressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incucurrerunt: ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius æstus a meridiano sole, laborque standi sub armis, et simul fames sitisque corpora adficerent, quam manus cum hoste consererent. Itaque steterunt scutis innisi: nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile inpetus sustineri posset; quamquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, (quum proximus quisque hostem cederet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœpe-

rant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis: inde ut inferri inpigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto inpetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Karthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce obpugnaturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est: is cum magna popularium manu transfugit: inde duo munita oppida cum præsidiis tradita a præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet.

U.C. 546.
A.C. 206.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet: adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie adsecuturi fuerint: ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes adgrederentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad oceanum flectit: et jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque arma-

Fusos persequitur.

U. C. 546. A. C. 206.

tura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus obcurrendo, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit: ceteri cæsi captique. Castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, cum hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat: itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem: ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus caussis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis caussa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili caussa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissipati per proximas civitates sunt: nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque

Hasdrubal Gades fugit.

Masinissa inclinat ad Romanos.

auspicio P. Scipionis, pulsi Hispania Karthaginienses sunt; tertiodecimo anno, post bellum initum; quinto, quam P. Scipio provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

U. C. 546.
A. C. 206.
Pulsi Hispania Pœni.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus: et quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat: jam Africam magnamque Karthaginem, et in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, præmoliendas sibi ratus jam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Karthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Karthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere adnuit: firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Karthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod

Scipio jam Africam et Karthaginem spectat.

Syphacem sibi conciliare statuit.

U. C. 546. A. C. 206. In Africam trajicit.

freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, anchoris positis terræ adplicaret naves; quum conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, obprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt: percussa enim ex alto vela paullo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quam Pœni anchoras molirentur: nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Lælius egressi, ad regem pergunt.

Hasdrubal et Scipio eodem tecto recipiuntur.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; et, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates, voluisset: contrahere ad conloquium dirimendarum simultatium caussa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quidquam injussu senatus posse. Illud magno opere tendente

rege, ne alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque simul apud regem est: et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) adcubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde adloquendo sibi conciliaret, *mirabilioremque sibi eum virum congresso coram visum* præ se ferebat, *quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate: eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ amissæ sint, quærendum magis Karthaginiensibus esse, quam, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem inexpertam: sed potiundæ Africæ spem adfectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Karthaginis portum tenuit.

U.C. 546. A.C. 206.

Redit in Hispaniam Scipio.

XIX. Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quam fide, quietas esse adparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exer-

U. C. 546. A. C. 206. citibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis, quam utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, adcitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem obpugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit.

Illiturgin obpugnat.

Clausæ erant portæ, omniaque instructa et parata ad obpugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent: itaque multo infestioribus animis cum iis, quam cum Karthaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem adgrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam inpigre urbem hortatur: et meminerant, et admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam,*

peti. Ubi quisque mortem obpeteret, id referre; utrum U. C. 546.
in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum sæpe A. C. 206.
erigeret, et adfligeret victorem; an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna passi, exspirarent. Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, sed feminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, haud satis decoro prœlio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri: arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis par-

U. C. 546. A. C. 206. tem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuam: levium corporum homines, et multa exercitatione pernicium, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt: sicubi nimis arduum et leve saxum obcurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt: inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero adparuit, ab ira et ab odio urbem obpugnatam esse: nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis exstinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur: sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis caussis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Karthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit: nec tantumdem noxæ admissum erat, et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

Oppidani ad internecionem delentur.

Castulonem deditione recipit.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos missus. Scipio Karthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis caussa patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit: nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnaturos in gratiam ducis: alios æmulatio et certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit: quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quam Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum

U. C. 546.
A. C. 206.
Gladiatorium spectaculum edit Scipio.

U. C. 546. A. C. 206. spectaculo ludi funebres additi pro copia, et provinciali et castrensi adparatu.

Marcius Astapam obpugnat.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Certim adpellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium: nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, inpulerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exciperent: magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem obpugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt.

Astapensium furor.

Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent: super eum cumulum conjuges ac liberos considere quum jussissent, ligna circa exstruunt, fascesque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros.*

Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores U. C. 546.
libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute A. C. 206.
infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus exsecratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset: inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio obposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat: perpaucæ equitum turmæ, levisque armatura repente e castris ad id ipsum emissa obcurrit. Acrior inpetu atque animis, quam compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ: pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent: dein vetus miles, adversus temerarios inpetus pertinax, cæde primorum insequentes subpressit: conatus paullo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefacta acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

Pueri et feminæ a suis in urbe trucidati.

XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maxime dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur: fœdior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam feminarum puerorumque

U.C. 546. A.C. 206. inbellem inermemque cives sui cæderent, et in succensum rogum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt: ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt: dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellent, conrepti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in oceano conlectis, aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora, et ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Lælius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

Scipionis morbus. XXIV. Scipio ipse gravi morbo inplicitus, graviore tamen fama, quum ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: adparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset: non socii in

fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsis inde Karthaginiensibus, destinarant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) et juventute Celtiberorum excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, inpositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum primum, quum de vita imperatoris dubii rumores adlati sunt; sed jam ante, licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta, et nonnihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari, erat; et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: et noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant: omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur: forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principiis sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilias in ordinem ibant; et, ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, post-

U. C. 546.
A. C. 206.

Seditio exercitus ad Sucronem.

U. C. 546. quam reprehendere atque inprobare tribunos ea,
A. C. 206. quæ fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac post paullo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est: qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque, adtractare ausi: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque inminere, quas ad metum aliorum præferent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello: in eo tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse: et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios, non mortis modo, sed etiam funeris, exspectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri cœpti: et, subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt: circumeuntes enim

tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur, percunctantes magis, quæ caussa iræ consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes. Vulgo *stipendium non datum ad diem* jactabatur: *et, quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset: Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem,* respondebant: *lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: et P. Scipionem Deûm benignitate, et rempublicam esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet: in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Karthaginem; seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit: redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem adlatum est: nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, præter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent: etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicas-

U. C. 546.
A. C. 206.

U. C. 546. A. C. 206. set. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent: inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Karthagini erat: certabaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quam seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare jubentur: tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Karthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter vident. Excepti sermonibus de industria compositis,

lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta inpedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere; sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri subclamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit, et reducti armati a portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt: tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter spem robur et color imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paullisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata jam omnia esse.

U. C. 546. A. C. 206.

Oratio Scipionis ad seditiosos.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi: non quo verba umquam potius, quam res, exercuerim; sed quia prope a pueritia in castris habitus, adsueram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem adpellare debeam, scio. Cives? qui a patria vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis: hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod*

U. C. 546. A. C. 206. *Ilergetes et Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem atque amentiam esse: libenter credam negantibus: nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tamquam vulnera, adtingo: sed nisi tacta tractataque sanari non possunt. Equidem, pulsis Hispania Karthaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus et militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se inmobilis est, venti et auræ cient; ita aut tranquillum, aut procellæ in vobis sunt: et caussa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo: temere potius, quam avide, credideritis: denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum minime mirandum sit: patria quid de vobis*

meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando U.C. 546
consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum A. C. 206.
imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius et Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor adparuit: submoto incesserunt: fasces cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, et fulmina jaci de cœlo, et insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. *Atque ego (quamquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit: propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Umbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt: vos cum Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademtam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant; nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos*

U. C. 546. A. C. 206. *decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem inplorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consiliis celerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Karthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo nomen meum: nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum exspiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter optimus maximus sirit, urbem, auspicato Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic et mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello absumtis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus, meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania, patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti victoria Pœnos delegistis: et sic loquor, tamquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, et C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra patriam,*

contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Karthaginem urbi Romanæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ? U. C. 546. A. C. 206.

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad obpugnandam patriam, inpulit: revocavit tamen a publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum satis digna caussa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes desciscceretis a populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcumque silentium tegat. Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? et me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur: utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos adtinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim, quam de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est obfusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis

U.C. 546. A.C. 206. Duces seditionis pœnas dant.

ad scuta concrepuit: præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahebantur: et simul omnis adparatus supplicii expromebatur: deligati ad palum, virgisque cæsi, et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno, præfectus Magonis, missus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit: castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim, freto in oceanum evectus, ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat: patefacta inmatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Karthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem inpositis, præmissaque ea, quia tardior, quam triremis, erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius, et ipse in quinque-

U. C. 546. A. C. 206. Adherbalis et Lælii pugna in ipso freto.

remi e portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto, in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detractandæ pugnæ ademit: jam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes: æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat: neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus inlatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps prœlium misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes subpressit, unius prælata inpetu lateris alterius remos detersit: ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Lælius, victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Karthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nunciis ad L. Mar-

U. C. 546. A. C. 206. cium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio, paucos post dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Karthaginem ad senatum mittit; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius et Indibilis, in fines regressi, paullisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse: postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis transcenderunt.

Mandonius et Indibilis copias contrahunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Karthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo se ire* professus est *ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu inprudentiam, seu noxam: nunc læto et erecto animo*

Oratio Scipionis ad milites.

ad cædem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos U. C. 546. *in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse:* A. C. 206. *eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitiæ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quod omnes cives, aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod ad expeditionem adtineat, quæ instet, inmemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum: quippe illic et ducem Karthaginiensem, et quantumcumque Punicum præsidium esse; hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse: magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, obprimendos Ilergetes duxisse: sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.*

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se

U. C. 546. A. C. 206. comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus ante montibus circa septus erat: in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum jussisset, velites subsidio misit: a quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu inpetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territavere: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quam decernere, pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent: neque ex adverso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt: majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excursiones prœlia solent. Ira magis accensa adverso prœlio barbaris est, quam inminuti animi: itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior, quam Hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam

consilio adjecit animum: equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio; et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum: neque ante circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo prœlia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere utroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem a fronte, (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret, et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad unum omnes cæsi sunt: nec quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum, quam ad partem pugnæ capessendam, steterat, et locum et tempus ad fugiendum habuit: inter eos et reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi. U. C. 546. A. C. 206.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo prœlio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia

U. C. 546. A. C. 206. hominum: minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, et ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus* accusat, *quum velut contagione quadam pestifera, non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in caussa, omnem in misericordia victoris spem positam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perisse ipsorum maleficio*, ait: *victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis ademturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios; sed in ipsos, si defecerint, sæviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset: ipse, Marcio in ul-

Mandonius ad Scipionem supplex venit.

Ignoscit ei et fratri Scipio.

teriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam adpropinquantem oceano adsequitur. U. C. 546. A. C. 206.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa aliis atque aliis de caussis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii caussa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, caussando conrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere ceteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque conloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet: remisso tertio, qui, quo jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam: ceterum major præsentis veneratio cepit; et, præterquam quod suapte natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope adtonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore,* adfirmat, *eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deûm inmortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populo-*

Masinissæ et Scipionis conloquium.

U. C. 546. A. C. 206. *que Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enise adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eumdem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Karthaginem esse.* Lætus eum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine caussa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

Mago jubetur in Italiam ire.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Karthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo inpetu, majore fortuna cœptum, sineret. Ad eam rem et a Karthagine pecunia Magoni advecta est: et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Karthagine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulit: ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Karthago ab Ro-

Carthaginem Novam frustra tentat.

manis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuncii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant: et visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante urbem stationem adparebat: itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa cæde persequuntur: nec, nisi naves litori adpulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnæ aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt: multique adnantes navibus, incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quum classis inde retro ad oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines cæsi inter murum litusque, et ad duo milia armorum inventa.

U.C. 546.
A. C. 206.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul a Gadibus is locus abest) classe adpulsa, mittendis legatis, querendoque, quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves militibus, ad conloquium suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberibus cruci adfigi jussit:

U.C. 546. A.C. 206. inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme a continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data: quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares insulæ, major altera atque opulentior armis virisque: et portum habet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum autumni erat) credebat: ceterum, haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi obcursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur: nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt: itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajecerunt, fertilem agro; viris, armis haud æque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Karthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

Transmittit in Baliares insulas.

Minore potitur.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit: et, senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani

Scipio Romam redit.

redegisset: *adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Karthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, et signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt: collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum, comitia majore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis: concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad inmolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Jovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum; atque, ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita: creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii

U. C. 546.
A. C. 206.

U. C. 547.
A. C. 205.

U. C. 547. A. C. 205. Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ: urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam adpellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus: ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

Legatorum Saguntinorum in senatu oratio.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etsi nihil ultra malorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum Karthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam, velut ad conligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, et alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Karthaginiensi utique aut*

duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos veterrimis U. C. 547.
hostibus, qui prioris quoque excidii caussa nobis fuerant, exstingui posse: quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram: qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal: vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis inmortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi optimo maximo, præsidi Capitolinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus: utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus*

A. C. 205.

U. C. 547. A. C. 205. *gentibus fore. Suos imperatores recte, et ordine, et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio exemerint: quæque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri: donum permittere, ut in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi jussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

Scipio Africam provinciam destinat sibi.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse: neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam primoribus Patrum cum placeret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent; Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, *Scio*, inquit, *multis vestrûm videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui, tamquam de integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit: deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem modo, qui, de*

Adversatur ei Fabius.

quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego U. C. 547.
certum habeo, dissentienti mihi ab ista festinatione in A. C. 205.
Africam trajiciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; unius, insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sane adpellent, dum ne pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea usu meliora: alterius, obtrectationis atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quam desiderium; ætas saltem liberet: quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quam verbis, adsequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. Cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me ipso numquam pluris famam hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam: quamquam, si aut*

U.C. 547. A. C. 205. *bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? Nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc, (modo contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulisse Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris, Hispania potius, quam Italia, bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quam contemsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc adcingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potius, quam recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura prius est, tua quum defenderis, aliena ire obpugnatum. Pax ante in Italia, quam bellum in Africa sit: et nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Karthaginem expugna: si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quod et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere*

ærarium non potest: præterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis subficiamus, nihil reliqui est; quid? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terra marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque inpigro ac nobili juvene, magna classe in Siciliam transmissa, una navali pugna florentem rempublicam suam in perpetuum adflixerunt.

U.C. 547.
A.C. 205.

XLII. *Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim simile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem adpulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios et amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L.*

U. C. 547. A. C. 205. *Marcius, et militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac justi honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: obpugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: et fraus fidem in parvis sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et Masinissa se, quam Karthaginienses, malunt potentes in Africa esse: Karthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter sese et omnes caussæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras et focos, defendent; quum euntes in prælium pavida prosequetur conjux, et parvi liberi obcursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, a Ba-*

liaribus classe transmissa, jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicæ solum, caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio adsignare; adversa casibus incertis belli et fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse: quippe qui præ te feras, eam tibi caussam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eo trahas. Sive igitur hic, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegæque tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Karthago et tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo majores, quam ubi duobus exercitibus adversus unum, tot prœliis et tam diuturna et gravi militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Ita-

U. C. 547.
A. C. 205.

U. C. 547. A. C. 205. *liam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse: sicut quum, provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam et majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant.*

XLIII. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiæ fama, magnam partem senatus, et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur:

Fabio respondet Scipio.

Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad exstinguendum invidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit: sic senem se perfunctum honoribus, et me infra ætatem filii etiam sui posuit; tamquam non longius, quam quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo,

me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed, (bona venia tua dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, neu mihi in minoribus natu animi sit, ut nolimus, quemquam nostri similem evadere civem: id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed reipublicæ, et pene omnis generis humani, detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ et exercitus, vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente cura de me exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent, quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor et viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? An cum Karthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa, bellum geri aptius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei caussa, ut terribilia ca-

U.C. 547.
A.C. 205.

U. C. 547. A. C. 205. *dem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tamquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, et res egregias primo anno gessisse, et, quantum ad Karthaginienses duces adtinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante quadraginta, ista clades accepta foret, qui ego minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Karthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eamdem Africam, avertisse eo bellum, unde venerat, refers?*

XLIV. *Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? Majus præsentiusve ullum exemplum esse, quam Hannibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri, exscindi, videas: plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quid-*

quam in Africa Karthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Karthaginiensi nihil civilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, una et trajecisse me audietis, et ardere bello Africam, et molientem hinc Hannibalem, et obsideri Karthaginem: lætiores et frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non adparent, bellum aperiet: et id est viri et ducis, non deesse fortunæ præbenti se, et oblata casu flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Karthago præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Karthaginem promoveo, respublica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contumeliosum sit, concusso jam et pene fracto Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare: qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si, Hercule, nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum

U. C. 547.
A. C. 205.

U.C. 547. A. C. 205. *esse; nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere; et priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque et classibus obpugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana potius Karthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra gloriam ejus eludere, et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, Patres conscripti: et, si ulla alia re, modestia certe et temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita et vixi, et res gessi, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.*

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum: itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsivi, quippe quum præ te feras, ten-*

tare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo, inquit, *ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul negaret, æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad conloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumque, ut in Africam, si id e republica esse censeret, trajiceret: alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius: hi et sortirentur inter se, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset: et ceteris, præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati, Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentûm pondo, et simulacra spoliorum, ex mille pondo argenti facta.

U. C. 547.
A. C. 205.

S. C. de provinciis.

U.C. 547. A.C. 205. Scipio, quum, ut delectum haberet, neque inpetrasset, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: et, quia inpensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modiûm, et in viaticum decurionibus remigibusque conlaturos: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, et frumenti magnum numerum: abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, et præter hos Nursini, et Reatini, et Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

Etruriæ populi Scipionem in ornanda classe juvant.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves inpositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos

exercitus consulares venit: ex eis eum sibi sumsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset, (facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, a fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi; indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset: indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem inposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem adpulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda deposita, et decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Karthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit obpugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto

U. C. 547. A. C. 205.

Mago in Liguriam adpellit.

U. C. 547. A. C. 205. biennio ante, forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum jusserunt, et Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque montanorum captivos Karthaginem perportantes, tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque: nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames adfecit. Propter Junonis Laciniæ templum æstatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

EPITOME LIBRI XXIX.

EX Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit, et mandata Masinissæ Scipioni exposuit, conquerentis, quod nondum exercitum in Africam trajecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus est. Magoni, qui in Gallia et Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa, et pecuniæ, quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Hannibali jungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios trajecit, et Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset: *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum jubebat:* ut numen id ab optimo viro reciperetur consecrareturque. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, et liberos eorum ac conjuges stupraverat. Pleminius, in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia*

erat, in urbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur; missis ob hoc legatis a senatu qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit, senatus permissu. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitiæ, quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. Masinissa, rex Massyliorum, dum pro Karthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat: quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis a Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit: et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio, adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium et Claudium Neronem, notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat; et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset, et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod et innocentem se damnassent, et postea consulem censoremque fecissent.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIX.

SCIPIO, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis trecentos juvenes, florentes ætate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula adlatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt: tum Scipio, *renunciari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tamquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare;* tum Scipio ei, *Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiæ tradas, et tecum hinc*

U. C. 547.
A. C. 203.

U.C. 547. A.C. 205. *extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica inpensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque prœliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maxime qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium obpugnandarum: nihil enim parvum, sed Karthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit: veteres naves reficit, et cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt. Eadem æstate in Hispania coortum

Scipio res Siciliæ componit.

Bellum in Hispania.

ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemtu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,* rebatur: *eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: et, postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum: præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse: numquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Karthaginiensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Karthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos: itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. U.C. 547. A.C. 205.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum Ausetanum, hostico, tamquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere: trium millium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis: dein, quum in pabulatores Romanos inpetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, prœ-

U.C. 547. A.C. 205. Prœlio victi Hispani.

lium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Ilergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant; qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos jubeat: ipse, cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit: indicat tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam inmittendi equos clauserunt. Itaque, omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, et trepidationem pavoremque, et fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *ut perculsos invadant, neu restitui aciem patiantur:* non sustinuissent tam in-

festum inpetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquamdiu atrox pugna stetit: tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terræ adfixum, pugnabant, obruti telis obcubuerunt, tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia perculsis acriter instituerunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paullo amplius ducenti, maxime in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

U. C. 547. A. C. 205.

Indibilis occisus.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, et dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Ilergetum Ausetanorumque, et deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad supplicium. Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum, sagaque et togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud mag-

Dedunt se Hispani.

Mandonius traditus ad supplicium.

U. C. 547. A. C. 205. Lælius classe Africam populatur.

no motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades inlata: nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant: itaque primo terror pavorque, dein mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent; ii, verso Marte, Africæ populationes et obsidionem Karthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescentem. Suam plebem inbellem in urbe, inbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post conloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem: nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus.*

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi

placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum, satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosque regulos, firmandæ societatis caussa, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Karthagine parabant agitabantque. Ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masinissa, fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *segniter rem agi ab Scipione* questus, *quod tum non jam exercitum in Africam trajecisset, perculsis Karthaginiensibus, Syphace inpedito finitimis bellis, quem incertum hærere; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio morandum in Africa esse: classem credere profectam a Karthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.*

U. C. 547. A. C. 205.

Masinissa ad Lælium venit.

U.C. 547.
A. C. 205.

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hippone solvit, revectusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Karthagine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit: *et, missum se ad eos vindicandos in libertatem*, ait, *et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse: satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum: multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur.* Galli, *summam ad id suam voluntatem esse,* dicere: *sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem, et capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere: tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere: commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque

Magonis cum Liguribus Gallisque consilia.

Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus. U. C. 547. A. C. 205.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis, ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad Pœnos. Locri recepti. Spes autem adfectandæ ejus rei ex minima re adfulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Bruttiis, non societate magis Punica, quam suopte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant: in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redemti ac remissi forent, arcem se iis tradituros: ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Karthaginienses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemtis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuis-

U.C. 547. A.C. 205. sent, signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis: qui parati intentique, et ipsi scalas ad id ipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu, sopitos inpetus est factus: quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus quum caussa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios; jamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, et cædi vigiles:* obpressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum, unde accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præsidio præerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinuissent

Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset. U. C. 547. A. C. 205.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmisso, ut sui luce prima summa vi prœlium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum artum inpediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, adtulerat: sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad obpugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte adgrederetur: progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna; et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad obpugnationem paratis, subibat muros: quum repente in eum, nihil minus quam tale quidquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani:

U. C. 547. A. C. 205. ad ducentos inprovidos, quum invasissent, occidunt: ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit; nuncioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem adsecuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus,* dixit, *Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Karthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Karthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope lubenti possent: verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari: nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spolia-

Pleminius præf. Locris crudeliter se gerit.

Ejus avaritia.

tione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed U. C. 547. Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri; præ- A. C. 205. terquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars Pugna inter milites Romanos. sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit: cui quum jussu tribunorum ademtum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque inplorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt: et, quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo inpotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu, non majestatis modo,

U. C. 547. A. C. 205. sed etiam humanitatis, in legatum inpetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio, post paucos dies Locros hexeri advectus, quum caussam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, et in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius inpotens iræ, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos adtrahi ad se jussit; laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate et in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit: et, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

Licinii exercitus morbo adfectus.

X. Jam comitiorum adpetebat tempus, quum P. Licinii consulis literæ Romam adlatæ, *se exercitumque suum gravi morbo adfectari: nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum caussa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, e republica esse. Nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, quum Hannibal jam in hiberna suos receperit; et tanta incesserit in ea castra vis mor-*

bi, ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur: ea consuli a Patribus facienda, ut e republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandoque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa a Pessinunte Romam advecta foret.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset. U. C. 547. A. C. 205.

XI. Nullasdum in Asia civitates socias habebat populus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam, hauddum ullo fœdere sociata, valetudinis populi caussa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, cœptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani caussa, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum, et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueremes, Mater Idæa ex Asia petitur.

U. C. 547. A. C. 205. ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent: quum Romam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quam matrem Deûm esse incolæ dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam adportari: quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum caussa dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno

postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus. U. C. 547. A. C. 205.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant: itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem: quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, et mille equitibus, et triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) obpressisset. Vixdum pace facta, nuncius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse: Parthinosque et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque obpugnari. Eo se verterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Ætoliam, et ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit: quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem obpugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum

Ætoli pacem cum Philippo faciunt.

Itemque Romani.

U.C. 547. A.C. 205. voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, adfirmantes, si ad conloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile inpetratum, (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius conlocutus rex cum Aëropo, et Darda, et Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Adfuit conloquio et Amynander Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, et Dimallum, et Bargulum, et Eugenium Romanorum essent. Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu inpetrasset, Macedoni accederet. In eas conditiones quum pax conveniret, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet: jusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

U.C. 548. A.C. 204. XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ.

Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio, et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, propraetores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Bruttios legiones, et in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

U. C. 548.
A. C. 204.

XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne præscisceront Karthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nunciandi, et ad credenda prodigia erant: eo plura vul-

U.C. 548. A. C. 204. gabantur. *Duos soles visos: et nocte interluxisse: et facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagniæ et portam et multis locis murum de cœlo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum caussa diem unum supplicatio fuit: et novemdiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos.

P. Scipio judicatus vir optimus.

P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse: id quibus virtutibus inducti ita judicarint, sicut proditum a proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam.

Obviam it matri deûm, cum matronis.

P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deæ, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam,

thuribulis ante januas positis, qua præferebatur, atque accenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit: populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia adpellata.

U. C. 548. A. C. 204.

Megalesia.

XV. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse,* a quibusdam senatoribus subjectum est, *quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, demto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.* Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris et beneficii caussa, habere: quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est: itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, et equites centenos vicenos: si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset.*

S. C. de coloniis quæ milites non dederant.

U. C. 548.
A. C. 204.

Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent: stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data: dari autem placere eamdem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto, adcitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare: negare *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, *ut sibi, senatum adire ac deprecari liceret: nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

Privatis jubetur reddi conlata pecunia.

XVI. Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Lævino est: qui, *privatis conlatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse* dixit: *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. Nam, præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo conlatæ pecuniæ essent, pertineret,*

etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario, nec plebe ad tributum subjiciente. Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt: nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Karthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.*

U. C. 548.
A. C. 204.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint, et quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram: quippe si et culpa defectionis procul a publico consilio absit, et reditum in vestram ditionem adpareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego caussam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros rece-*

Locrensium legati deplorant fortunas suas.

I 6

U. C. 548. A. C. 204. *pit, omnium nobis recte perperamque factorum testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda et indigna, et a præfecto præsidii Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed quid illa sunt, conlata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, quæso, audiatis, Patres conscripti, id, quod invitus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Karthaginienses principes terrarum videat: si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quam vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum a Karthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum a vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Karthaginiensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quidquam est, Patres conscripti, præter figuram et speciem; neque Romani civis, præter habitum, vestitumque, et sonum Latinæ linguæ. Pestis ac bellua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, et avaritiam solus ipse exercere in socios res-*

tros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus: nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque inprobitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum subficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus: communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriæ esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis obpressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, et quum maxime patimur, Patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi atque inportunissimi tyranni scelera in obpressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, et conjuges, edidit.

U. C. 548.
A. C. 204.

XVIII. *Unum est, de quo nominatim et nos queri religio infixa animis cogat, et vos audire, et exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens,*

U. C. 548. A. C. 204. *Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecunia in naves inposita, ipse terra est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in litora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri jussit: nec tamen illi umquam postea prosperi quidquam evenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos, obcubuit. Hæc quum audisset legatus vester, tribunique militum, et mille alia, quæ non augendæ religionis caussa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admovere manus intactis illis thesauris, et nefanda præda se ipsos ac domos contaminare suas et milites vestros: quibus, per, vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis conlatis concucurrerunt: dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Karthaginiensibus, quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt: præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni adcitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen adparuit? Immo ibi*

præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato U. C. 548.
sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, A. C. 204.
præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas a templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt: noctu audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt: ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito conlapsa ruina sunt. Sed et nunc, et sæpe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut a violatoribus gravia piacula exegit: nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus: nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta caussa credatis. Veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit; non recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur; et ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas

U. C. 548. A. C. 204.

Fabii sententia atrox in Scipionem.

ad P. Scipionem; responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli adparatu occupatum esse: et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum et tribunos cognita caussa, tribunos in vincula conjecerit; legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari: ante omnes Q. Fabius, natum eum ad conrumpendam disciplinam militarem, arguere. *Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum: externo et regio more et indulgere licentiæ militum, et sævire in eos.* Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, et ex vinculis caussam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset injussu senatus, revocari: agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere, Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, et amicos eos adpellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.* Perrogari eo die sententiæ, accensis

studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palæstræque operam dare: æque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Karthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quam hosti, metuendum.*

U. C. 548.
A. C. 204.
Objectus Scipioni cultus licentior.

XX. Hæc quamquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui, de ceteris Maximo adsensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad inponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam Q. Pleminium, indicta caussa prope damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et duos tribunos plebei, atque ædilem: cum eo consilio prætorem cognoscere: si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam tra-*

Metelli sententia de Scipione.

U. C. 548. A. C. 204. *jecisset, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret.* Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium adtinet: alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhegium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, et cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquisitam, cum

Pleminius in vincula conjectus.

Sacra pecunia in thesauris Proserpinæ reponitur.

ea quam ipsi secum adtulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt: tum vocatos ad concionem milites prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defuncturum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque, *iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere,* dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, et senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse: pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori et consilio haud mediocre onus demtum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia

U.C. 548.
A.C. 204.

U.C. 548. A. C. 204. imperatoris solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

Scipio res, non verba, ad purgandum se parat.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit: exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tamquam dimicandum eo die terra marique cum Karthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli adparatum visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginiensem populum, aut nullo alio posse: juberentque, quod Dii bene verterent, trajicere, et spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magnificum adparatum, nunciaturi Romam essent.

Pleminius in vinculis moritur.

Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi: ac primo producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt: postea, quum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliebantur iræ: et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Lici-

nius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio conruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem : patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum : ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

U. C. 548.
A. C. 204.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Karthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt : sed mentio quoque inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (jam enim et nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, maturatque nuptias : et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter populum Karthagi-

Hasdrubalis filiam ducit Syphax.

U. C. 548. A. C. 204. niensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jurejurando adfirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *Ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis Karthaginiensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico etiam fœdere cum populo Karthaginiensi junctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio, et Karthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria conjugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

Scipioni amicitiam renunciat.

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, *Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventorum, fallat.* Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum

Quam rem sedulo dissimulat apud milites Scipio.

erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege et Karthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctandum,* ait. *Instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur: nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit caussa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas potissimum legiones, et quantum militum numerum in Africam trajiceret: item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia: præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navata reipublicæ opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime

U. C. 548.
A. C. 204.

It Lilybæum.

U. C. 548. A. C. 204. id genus militum adspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modo, sed urbibus etiam obpugnandis. Quinta et sexta Cannenses erant legiones: eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque in naves inposita invenio: quidam non adjecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius, ut abstinet numero, ita ad inmensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumsit: nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Commeatus inponendi M. Pomponio prætori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, inposita. Ut

Copiæ naves conscendunt.

omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, U. C. 548.
ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et A. C. 204.
bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, inposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent: cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, lævum, totidem rostratas, et C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, et inbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quam Karthagine subveniretur, obprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: et postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solum, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit: quamquam si magnitudine classis æstimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant; et prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat: nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis ex-

U. C. 548. A. C. 204. ercitum transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant: et Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, converterat animos: simul et mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque et finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ et ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerant, et prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant: ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

Scipionis precatio. XXVII. Ubi inluxit, Scipio e prætoria nave, silentio per præconem facto, *Divi Divæque,* inquit, *maria terrasque qui colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terra, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quæque populus Karthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civi-*

tatem Karthaginiensium exempla edendi facultatem U. C. 548. *detis.* Secundum eas preces cruda exta victimæ, uti A. C. 204. mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt: et a meridie nebula occepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent: lenior ventus in alto factus: noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram cernebant: haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se cernere: si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur: ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit: itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi inluxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari Ad Pulchri prom. adpellit. audisset, *Placet omen,* inquit; *huc dirigite naves.* Eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cœlius unus præterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum, exponit: et, prope obrutis navi-

U.C. 548. A. C. 204. bus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

Terror in Africa.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes: neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus inmixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis majorem, quam quem secum adtulerant, terrorem inferebant: præcipue Karthaginis prope ut captæ tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat: eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem obponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam adfinitate, longe primus civitatis erat: sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prœliis fusum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo adgressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, et armati in muris, vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, specula-

tum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt: jam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari, tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat, et per agros miserat prædatum. U. C. 548. A. C. 204.

XXIX. Ii cum Karthaginiensi equitatu prœlium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit: ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias inposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ: quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duûm millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere paullulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Karthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Œsalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit: haud multo post, Œsalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterum quum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ,

Scipio agros populatur, victo equitatu Karthaginiensi.

Masinissa ad Romanos venit.

Ejus varia fortuna.

U. C. 548. A. C. 204. ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit: in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit: regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem adpellat. Karthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Œsalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Karthaginiensium societatis; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit: ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum inpetravit. Cum iis, præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem adgredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum obcurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo inpetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit: pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Sy-

phacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas: adfluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat: nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis post cædem regis aliquot habebat: et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat: quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit: vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masæsylorum manu in Karthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paullo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Œsalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, præter inpunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

U. C. 548.
A. C. 204.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat: qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere,* ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus*

Syphacem Hasdrubal in Masinissam instigat.

U. C. 548. A. C. 204. *Œsalcem, credat: multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis ejus umquam fuisset. Sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: et Syphacem, et Karthaginienses, nisi orientem illum ignem obpressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras et fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum.* Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie juris sui, castra locet. *Si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum: aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequaquam pares futuros armis.* His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit: familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte, vescentium, abunde subficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse: maxime uri Karthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat: jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, adpellentibus naves ad

Syphax vincit Masinissam.

id ipsum; pluresque, quam justo sæpe in bello, Karthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Karthaginienses, infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant: sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari. U. C. 518. A. C. 204.

XXXII. Bocchar, ex præfectis regiis vir acer et inpiger, ad id delectus: ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset, aut vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset, palatos incurioseque agentes inproviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus, degressum jugis Masinissam persecutus, in valle arta, faucibus utrimque obsessis, inclusit: ibi ingens cædes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per amfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interficeret: cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut obcurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur: amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urge-

U. C. 548. A. C. 204. ret, inmiserant equos) raptique gurgite, et in obliquum prælati: duobus in conspectu hostium in præ-rapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus: at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Masinissæ repleta varie animos adfecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit: ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis, quum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem periisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Karthaginiensium populos Masæsylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret: inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium consedit.

Insilit Masinissa in fluvium, unde cum duobus emergit.

In spelunca latens, vulnus curat.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat: Syphax autem interdiu

Syphax adversus eum contendit.

aperto itinere, ut qui, signis conlatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox prœlium et diu anceps fuit; loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti: ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit: duæ turmæ hæsere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coëgit: ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

U.C. 548.
A.C. 204.

Masinissa victus cum paucis evadit.

U. C. 548. A. C. 204. Karthaginienses novum equitatum sibi comparant.

XXXIV. Karthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremo etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret: nec aliarum gentium adspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *Æstiva sub tectis equitatus!* (inquit) *sint vel plures; dum talem ducem habeant:* eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet: ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paullatim; se in tempore pugnæ obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis ob-

Equestria prœlia ineuntur.

equitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere elieiebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios vino et somno graves arma capere, et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, inpetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt: ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt: inter eos satis constabat, non minus ducentos Karthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres.

U. C. 549.
A. C. 204.

XXXV. Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Karthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio

U. C. 548. A. C. 204. præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat: et, firmo præsidio Saleræ inposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad obpugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, simul et terrestris exercitus ab inminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant: et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Karthaginiensi populo, Karthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Karthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uti-

Scipio populatur Africam.

Uticam obpugnat.

Hasdrubalis et Syphacis ingentes copiæ.

Scipio recedit ab Utica.

U. C. 548.
A. C. 204.

cam, abscederet inde irrito incepto: et (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra amplectitur: jugo medio legionum castris inpositis, litus ad septentrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant: meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset: ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit: agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu verius, quam pugna, ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepide reditum. Neque obpugnare tamen ea hostes ausi: ceterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit: ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt: nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatæ vires, Pœno

Sempronius cos. cum Hannibale male pugnat.

U. C. 548. A. C. 204. Hannibalem acie vincit.

recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paullo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa. Perculsus adverso prœlio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit: multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo præsentes erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

Cornelius Etruriam in officio continet.

Livii et Claudii censura.

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus: notati septem; nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt: viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona statuerunt: sextante sal et Romæ et per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant,

populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus esset: et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant: inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod numquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est: et ambo forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, et præco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*: et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. Item M. Livius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum caussa; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius, cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ quum in leges jurasset C. Claudius, et in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, et, præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, ne-

U. C. 548. A. C. 204.

Certamen notarum inter censores.

U.C. 548. A. C. 204. que condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quatuor et triginta tribus, ærarios reliquit: quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent: neque inficiari possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium ærarium fore: quod si exemplum haberet bis eumdem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Pravum certamen notarum inter censores: castigatio inconstantiæ populi censoria, et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

XXXVIII. Eadem æstate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia, et ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitiorum jam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam adciri placuit. Is consules C. Servilium Cæpionem et C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoria comitia habita: creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum subfecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: et in M. Pomponii Mathonis auguris et de-

cemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, U. C. 548.
augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adoles- A. C. 204.
cens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebeii ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: et Jovis epulum fuit ludorum caussa.

EPITOME LIBRI XXX.

In Africa Scipio Karthaginienses et eumdem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus præliis vicit, adjuvante Masinissa, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumta sunt. Syphacem per C. Lælium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, et, nuptiis factis, uxorem habuit: castigatus a Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italia revocarent: isque, anno decimosexto Italia decedens, in Africam trajecit, tentavitque per conloquium pacem cum Scipione componere: et, quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Karthaginiensibus data est petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubriûm cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. Masinissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ a se nomine gentis nobilitatus est.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXX.

CN. SERVILIUS CÆPIO et C. Servilius Geminus consules, (sextus decimus is annus belli Punici erat) quum de republica belloque et provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet: cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis a natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: forma viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu caussa oranda, seu in senatu ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit.

U.C. 549.
A. C. 203.

Laus P. Licinii.

U.C. 549. A.C. 203. Tum prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni, non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta: et, quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves inposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves jussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo missuri classem Karthaginienses forent, (videbantur autem, quidquid nudatum præsidiis esset, petituri) M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est: tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Aci-

dino, decretæ. Viginti omnino legionibus, et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire jussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream adrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Consulum alteri, primam hostiam inmolanti, caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata: editi a collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

U. C. 549. A. C. 203.

III. Iis transactis, consules prætoresque in provincias profecti: omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat; seu quia ibi summam rerum bellique verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum est) sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta, frumentumque, et arma etiam ex Sicilia, et omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat:

Res gestæ in Africa.

U.C. 549. A.C. 203. castra in conspectu Hasdrubalis erant. Karthaginienses deduxerant naves: classem paratam instructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si forte jam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bellaretur, spes ulla desciturum adferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (et ita pars major auctores sunt,) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad conloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit: postea, ut caussa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Castra Hasdrubalis et Syphacis. Hibernacula Karthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat; qui, dum in conloquio legati essent, vagi per castra, alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et universorum castrorum, et partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an inter-

diu opportuniores insidianti essent. Et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis in dies et Syphaci et Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem* aiunt, *nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Hasdrubal et Karthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Karthaginienses; et speculatores omnia visendi, et Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit: et ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni caussam præbuere: ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Karthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (et jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, inponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et inpetus in castra sua, relicta cum levi præsidio, fieret.

U.C. 549.
A.C. 203.

U.C. 549. A.C. 203. Incensa a Scipione.

V. His præparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis, quæ comperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant; postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, prætorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta: ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas, adtribuit: et castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim Lælium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque. Se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum. Ceterum non ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.* Neque ea res morata diu est: nam, ut proximis casis injectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, et deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam late incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primo vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi

sua sponte incendium ortum: et clamor inter cædem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non obpresserat ignis, ferro absumti: binaque castra clade una deleta. Duces tamen ambo, et ex tot millibus armatorum duo millia peditum et quingenti equites semiermes, magna pars saucii, adflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flamma ferroque absumti, magnaque vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

U.C. 549.
A.C. 203.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant: metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quidquam hostile, quia voluntate concesserant in

U C. 549. A. C. 203. ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque: ea præda, et quæ castris ex incensis et igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito consedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur: quo tantus primo terror est adlatus, ut, omissa Utica, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi e tribus (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam adferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam, ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ juventutis, sibi obcurrisse: et Hasdrubalem prope diem adfore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem juventutem adfirmat

exciturum ex regno. *Scire incendio, non prælio, cladem acceptam: eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias junxerunt: is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

U. C. 549.
A. C. 203.

Karthaginienses copias cum Syphace jungunt.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Karthaginiensesque adtineret, Uticæ obpugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo, quatuor ferme millia distante ab castris regiis, consedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulo, degressus, succedendo ad stationes hostium, lacessendoque levibus prœliis, diem absumsit: et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt; quarto die utrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque obposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Karthaginiensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum accepere: ita instructi concurrunt. Primo inpetu simul utraque cornua, et Numidæ et Karthaginienses pulsi: nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata utrimque cornibus Cel-

Eos prœlio vincit Scipio.

U. C. 549. A. C. 203. tiberûm acies stabat: quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat; quem, bene meritum de se et gente sua, mercenariis armis in Africam obpugnatum venissent. Igitur, circumfusis undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur: omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox obpressit.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit: ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quæ omnes Karthaginiensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Karthagini quidem erat ingens terror, et circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Karthaginem repente adgressurum credebant. Itaque et muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur: et pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum: pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad obprimendam stationem navium ad Uticam, incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, obpressuros. In hoc consilium maxime inclinant: legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent: quippe, classi ut felicissime gerantur res, parte aliqua levari Uticæ obsidionem: Karthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium, quam Hannibalem, neque exercitum alium, quam Hannibalis, superesse. De-

Terror Karthagini.

ductæ ergo postero die naves, simul et legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortuna, agebantur: et, in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Karthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta: abest ab Karthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte natura tutus, qui et ab Karthagine conspici, et præbere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

U.C. 549. A.C. 203. Legati missi ad revocandum Hannibalem.

X. Inde, quum maxime vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Karthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta: ne naves, in terram et obsidionem versæ, ac minime navali prœlio aptæ, obprimerentur. Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptæ et armatæ classi naves, tormenta machinasque portantes, et aut in onerariarum usum versæ, aut ita adpulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem obposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo inligatis, comprendit: tabulasque superinstravit, ut pervium ordinem faceret: et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tuto recipi possent. His

Classem Romanam invadunt Karthaginienses.

U. C. 549. A. C. 203. raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis inponuntur: telorum maxime missilium, ut, quamvis longo certamine, subficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum obperiebantur. Karthaginienses, qui si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo inpetu obpressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe adpulere: postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum prœlium navale, et tamquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. Erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros obpugnantium navium: altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipso tantum inpetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde et propugnatoribus quoque incommodæ erant; quod permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremo asseres ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi

videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, et vix transsiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Karthaginem sunt: major quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter adsiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat; cum eo, ut adpareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis suarum navium foret, et Scipio in tempore subvenisset.

U. C. 549. A. C. 203.

Naves sex abstrahunt.

XI. Per eosdem forte dies, quum Lælius et Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent, Massyli, regnum paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor socerque: et ita viris equisque abundabat, ut subjectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis submoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, et, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium

Masinissa regnum recuperat.

Syphax bellum reparat.

U. C. 549. A. C. 203. est, quum aut vincentibus spes, aut pulsis ira adgregat suos. Ita tum a paucis prœlio accenso, omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit: ac, dum sincerum equestre prœlium erat, multitudo Masæsylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat; deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercursu stabilem aciem fecit, absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos; deinde stare ac prope turbari novo genere pugnæ; postremo, non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum adpropinquabant: tum vero Masæsyli non modo primum inpetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror valuit.

Vincitur a Lælio et Masinissa.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus obprimitur capiturque, et vivus, lætum ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Cirta caput regni Syphacis erat: eo se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prœlio minor, quam victoria, fuit, quia equestri tantummodo prœlio certatum fuerat: non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, inpetu in castra facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem*, dicere, *nihil esse in præsentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quam adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam*

Capitur.

præcedere sinat, trepida omnia metu se obpressurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Adsentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad conloquium principes Cirtensium jubet: sed apud ignaros regis casus, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: et partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Pœni, obcurrit: et, quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut posses in nobis, Dii dederunt, virtusque et felicitas tua. Sed, si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si victricem adtingere dextram, precor quæsoque per majestatem regiam, in qua paullo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva statuas, neque me in cujusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas. Si nihil aliud, quam Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quam alienigenæ et externi, fidem experiri mallem. Quid Karthaginiensi ab Romano, quid filiæ Hasdrubalis timen-*

U. C. 549.
A. C. 203.

Sophonisba Masinissæ supplicat.

U. C. 549. A. C. 203. *dum sit, vides. Si nulla alia re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque.* Forma erat insignis et florentissima ætas: itaque quum modo, dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset, quam preces; non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id, quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret; quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque inpudens mutuatur consilium. Ducit eam uxorem Masinissa. Nuptias in eum ipsum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: et adeo non dissimulavit inprobare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit: victus deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem rejiceret; misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidiæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adjuvante Masinissa, recipit.

Syphax in castra Romana adducitur. XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nunciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse vinctus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentis-*

simi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit: Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis inmortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita ejus fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ conlata, tum recordatio hospitii dextræque datæ, et fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore: nam quum Scipio, *quid sibi voluisset*, quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset*; tum ille, *peccasse quidem sese atque insanisse*, fatebatur; *sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset; exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tunc hospitia privata et publica fœdera omnia ex animo ejecisse, quum Karthaginiensem matronam domum acceperit. Iliis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienasse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque adflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium*

U. C. 549.
A. C. 203.

Conloquitur cum Scipione.

U. C. 549. A. C. 203. *hominum inimicissimi sibi domum ac penates eamdem pestem ac furiam transisse videat: neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quam Syphacem, esse, etiam juventa incautiorem: certe stultius illum atque intemperantius eam, quam se, duxisse.*

XIV. Hæc non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri cura Scipionis animum pepulit: et fidem criminibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret: eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset, et egregiis laudibus frequenti prætorio celebrasset; abductum in secretum Masinissam sic adloquitur; *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, et principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas adpetendus tibi visus sim, qua ego æque, atque temperantia et continentia libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim: non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusis undique voluptatibus: qui eas sua temperantia frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ, me absente, strenue*

Masinissam castigat Scipio.

ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi, et memini: cetera te ipsum reputare tecum, quam, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est; et regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Karthaginiensis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium esse, quæ regem nobis socium alienasse, atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum: cave deformes multa bona uno vitio, et tot meritorum gratiam majore culpa, quam caussa culpæ est, conrumpas. U. C. 549. A. C. 203.

XV. Masinissæ hæc audienti non rubor solum subfusus, sed lacrimæ etiam obortæ: et, quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret; promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum,* ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e servis vocat, sub cujus custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare; *Masinissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consule-*

Masinissa venenum mittit ad Sophonisbam.

U. C. 549. A. C. 203. ret. Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio*, inquit, *nuptiale munus; neque ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuncia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem:* non locuta est ferocius, quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, inpavide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius consuleret, adcitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsenti motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, et concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem adpellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, et scipione eburneo, toga picta, et palmata tunica donat. Addit verbis honorem, *Neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde, et ipsum conlaudatum, aurea corona donat: et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

Scipio Masinissam amplissimis donis decorat.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, et, quæ munimenta inchoaverat, permunit. Karthaginienses, non brevi solum, sed prope vano gaudio, ab satis prospera in præsens obpugnatione clas-

Karthaginienses pacem petunt.

sis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes: id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem inpotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante eversæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedienter servire, quæ vellet, imperaret.* Scipio, *et venisse ea spe in Africam se*, ait, *et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse: tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum et suscipere juste bella, et finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, et perfugas, et fugitivos restituant: exercitus ex Italia et Gallia deducant: Hispania abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam et Africam sunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit: alibi quinque millia talentûm, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias fa-*

U. C. 540.
A. C. 203.

Leges pacis a Scipione dictæ.

U. C. 549. A. C. 203. *cite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Karthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret,) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos, perfugasque, et fugitivos, quo inpetrabilior pax esset.

Lælius cum captivis Romam venit.

XVII. Multis ante diebus Lælius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit: quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium et in præsens lætitia, et in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Karthaginienses venirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso, et concione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Karthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam inmodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, *Uti æditui ædes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique Deos, agendique grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Masinissæ in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, *quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset:* deinde gratias egerunt, *quod Masinissam non adpellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu et certamine esset regnaturus.* Dein,

Oratio legatorum Masinissæ in senatu.

quod conlaudatum pro concione amplissimis decorasset U. C. 549.
donis: quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam, et porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret: et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem adpellaverit: et, quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissæ, ea Patres comprobare atque laudare.* Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, et lato clavo tunicis: et equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loricis: et tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere jussus: legatis in singulos dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium æris: et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi: ad hoc ædes liberæ, loca, lautia legatis decreta.

A. C. 203.

XVIII. Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis conlatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Postquam nihil commovebant, tum Cornelio Quinctilius: *Lentior, ut vides, fit pugna: et induratus præter spem resistendo hostium timor: ac,*

Prœlium cum Magone.

U.C. 549. A.C. 203. *ne vertat in audaciam, periculum est. Equestrem procellam excitemus, oportet, si turbare ac statu movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prœlium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconsule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, inpigro juvene, ad equites pergit: jussosque escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prœlium induxisset. Ad quorum stridorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt: et ut permixtus, ubi cuspide uti et cominus gladio posset, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, magna ex parte cæsa, pudore magis, quam viribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prœlium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuit. Quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt: in quos quum pila confertos conjecissent, nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averterunt: quatuor gravati vulneribus conruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis: sed, donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines, tenorem pugnæ serva-

bant; postquam femine transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi: ad quinque millia hostium eo die cæsa, et signa militaria duo et viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia et trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi: inde et tribuni militum duo, M. Cosconius, et M. Mænius; tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio adfuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites inlustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

U. C. 549. A. C. 203. Vincunt Romani.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit: ibi eum legati ab Karthagine, paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere: *idem et fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facturum. Non in eo esse Karthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quam in via, jactationem vulneris fore, et curationi omnia commodiora, inpositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto a classe Romana, quæ circa Sardi-

Mago jussus in Africam redire.

In navigatione moritur.

U. C. 549. A. C. 203. niam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia (quoniam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanetum a Boiis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quam publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait: quæ tanta res est, ut aut inpudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum: nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

Hannibalis revocati ex Italia dolor.

XX. Frendens gemensque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse: postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexe,* inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum et pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Karthaginiensis obtractatione atque invidia: neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio*

exsultabit atque efferet sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Karthaginis obpressit. Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat ante naves: itaque, inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium, patriam exsilii caussa relinquentem, magis mœstum abisse ferunt, quam Hannibalem hostium terra excedentem: respexisse sæpe Italiæ litora, et Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, *Quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Karthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset: se, centum millibus armatorum ad Trasimenum et Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumasque, et Nolam consenuisse.* Hæc accusans querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

U.C. 549. A. C. 203.

XXI. Romam per eosdem dies, et Magonem et Hannibalem profectos, adlatum est: cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, et quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; et quod solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Karthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent: ducentûm et quinquaginta auri, octingentûm pondo

U.C. 549. A. C. 203. argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, *Segnius homines bona, quam mala, sentire. Transitu in Italiam Hannibalis, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium e muris urbis: quæ vota singulorum universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cœlum porrigentium, auditas; En umquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? Dedisse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Karthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginienses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est.

Supplicatio Romæ decreta ob discessum Hannibalis.

XXII. Orationem eamdem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli a publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis,*

Legati Karthaginienses de pace.

privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Karthaginiensi, si quis vere æstimet, fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quam ut in ea pace, quæ postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret. Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos, prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.* U. C. 549. A. C. 203.

XXIII. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius *C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur,* censebat: *quum de re majore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat, *Quum P. Scipio, cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent; et nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quam Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse.* M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *Speculatores, non legatos, venisse,* arguebat: *jubendosque Italia excedere, et custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt: *Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hanni-*

U. C. 549. A. C. 203. *bal et Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginienses, duces eos exercitusque exspectantes: deinde, quamvis recentium fœderum et Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso, dimissi.

Re infecta dimissi.

Cn. Servilius ex Sicilia revocatur.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor, spreturum eum literas suas, diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum caussis consumsit. Per induciarum tempus et ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu et viginti rostratarum præsidio, et ab hoste, et ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit: ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enisus, Apollinis promontorium tenuit: onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Karthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Om-

Classis Romana disjecta vento.

nia in conspectu Karthaginis erant: itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem obponerent, permixto pene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum trajiceret: inde per litora portusque dispersas Romanas naves conligeret. Desertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Karthaginem puppibus tractæ sunt.

U. C. 549.
A. C. 203.

Naves onerariæ a Carthaginiensibus captæ.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem et inducias, et spem pacis et fidem induciarum violatam esse, legatos Karthaginem, L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit: qui, quum multitudinis concursu prope violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repente adgressæ sunt: sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in al-

Legati Romani prope violati.

U. C. 549. A. C. 203. tiorem navem; et defendebatur egregie, quoad tela subpeditarunt: quîs deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque a castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo inpetu poterant, in terram quum inmisissent, navis tantum jactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Karthaginiensibus supervenerunt: quibus Scipio, *Etsi non induciarum modo fides a Karthaginiensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ adpropinquanti jussus e nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi jusso gubernatore, ad Leptim adpulit classem, atque ibi copias exposuit.

Ad Leptim adpellit Hannibal.

XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Karthaginiensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum una missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C.

Legati ad Philippum missi a Romanis.

Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius: iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis et majoribus prœliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quam promtior, hic habitus fuit: et, sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco: ii ambo prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an (quia eum res in Etruria tenuerint, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

U.C. 549.
A.C. 203.

Q. Fabii Maximi mors et laudes.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius

U. C. 550. A. C. 202. et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant: ceterum, Q. Metello maxime adnitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus: in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit: ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset,

ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ. U. C. 550. A. C. 202.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum; cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset: nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixa ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subito conlectis; sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset: ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos obcursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal.*

Anxii Romani ob transitum Hannibalis.

U. C. 550. A. C. 202. Has formidines agitando animis, ipsi curas et metus augebant etiam, quod, quum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia et victoriæ spes, quo magis in propinquam eam inminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Karthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrametum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus sumtis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Karthaginem obtineri armis, adferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Karthagine abest: inde præmissi speculatores quum excepti a custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, jussosque omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent, circumduci jussit: percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam et, Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso forte die, adferebant,) læto animo audiit, maxime hostis fiducia,

Speculatores Hannibalis a Scipione dimissi.

quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsus. U. C. 550. A. C. 202.
Itaque, quamquam et ipse caussa belli erat, et adventu suo turbaverat et pactas inducias, et spem fœderum; tamen, si integer, quam si victus, peteret pacem, æquiora inpetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur adfirmem, habeo. Valerius Antias, primo prœlio victum eum a Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit: ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

Conloquium ducum de pace.

XXX. Submotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paullisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope adtoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; lætor te mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus*

Hannibalis oratio.

U. C. 550. A. C. 202. *victoriam Dii dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quam nostris, cladibus insigni, finem inposuisse. Hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut et vos Italiæ, et nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, et nos ab Karthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint: animo tantum nobis opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me adtinet, jam ætas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quam fortunam, malim. Tuam et adolescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem, ab calamitate vestræ domus decus*

insigne virtutis pietatisque eximiæ cepisti: amissas Hispanias reciperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis: consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, quam utiles: et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. Quod si in secundis rêbus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem ad mœnia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax; nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria: hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, tum vim fortunæ Martemque belli communem, propone animo. Utrimque ferrum, corpora humana erunt: nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod data pace jam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adjeceris: quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ for-

U. C. 550.
A. C. 202.

U. C. 550. A. C. 202. *tuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius conruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam inrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Karthaginienses, inclusi Africæ litoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem: multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) Patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem: qui neque peterem, nisi utilem crederem; et propter eamdem utilitatem tuebor eam, propter quam petii: et, quemadmodum, quia a me bellum cœptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere Dei, præstiti; ita adnitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.*

Responsio Scipionis.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit. *Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Karthaginienses et præsentem induciarum fidem, et spem pacis turbasse: neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jam pridem in*

nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur: sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum: et tunc Mamertinorum sociorum periculum, et nunc Sagunti excidium nobis pia ac justa induerunt arma. Vos lacessisse, et tu ipse fateris, et Dei testes sunt: qui et illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, et hujus dant et dabunt. Quod ad me adtinet, et humanæ infirmitatis memini, et vim fortunæ reputo, et omnia, quæcumque agimus, subjecta esse mille casibus scio. Ceterum, quemadmodum superbe et violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italia, et, inposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam adspernarer; sic nunc, quum prope manu conserta restitantem ac tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad ea in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nosti) multæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace, ex conloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba jactata renunciant: armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

U. C. 550.
A. C. 202.

Re infecta redeunt.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant ambo, *Arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum,*

Omnia parantur ad prœlium.

U. C. 550. A. C. 202. *si felicitas adesset, victores. Roma, an Karthago, jura gentibus darent, ante crastinam noctem scituros: neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversæ pugnæ fortuna fuisset:* nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: et Karthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant animos: contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul læta, simul tristia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non subcurrebant, ea duces admonendo atque hortando subjiciunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos, et sua cuique decora, ubi ad insignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, et recentia in Africa prœlia, et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent: ad hoc, conloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, qua velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. *Adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, Penatesque Deos.* Celsus hæc corpore, vultuque ita læto, ut vicisse jam crederes, di-

cebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triariis postremam aciem clausit. U. C. 550. A. C. 202.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro obposuit: vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad inpetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque discursu adplicantes se antesignanis, viam, qua inruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Karthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam sua voluntate, decedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Karthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. Auxiliaribus et præsens, et multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperri-

Acies Scipionis.

Acies Hannibalis.

U.C. 550. mis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque Masinissæ inpotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Karthaginiensibus mœnia patriæ, Dii Penates, sepulcra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maxime hæc imperator apud Karthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter inmixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum, intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant: resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrimque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Karthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem.

A. C. 202.

XXXIV. Utrimque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit, nec spe, nec viribus jam par: ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor a Romanis, eoque major et terribilior; dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces: pugna Romana stabilis, et suo et armorum pondere

incumbentium in hostem: concursatio et velocitas U. C. 550. illinc major, quam vis. Igitur primo inpetu extemplo movere loco hostium aciem Romani: ala A. C. 202. deinde et umbonibus pulsantes, in submotos gradu inlato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Karthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: et, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paullo ante non adjuti, et tunc exclusi. Et prope duo jam permixta prœlia erant, quum Karthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus: non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circa campum extra prœlium ejecere, ne pavidos fuga vulneribusque milites in certam et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paullo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem, et signa et ordines confuderunt: principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior

U. C. 550. A. C. 202. firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere, et usu militiæ, et fama rerum gestarum, et magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed et numero Romanus superior erat, et animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam, prima acie pulsa, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum inpetus fudit hostem: multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Vincunt Romani. Karthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia et in prœlio, et ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus; et confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus inpetus atque intolerabilis vis, signa sequi, et servare ordines, (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Karthaginiensium aciem, ne homines mixti ex conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atque inpetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi

omnis spes esset, milites Karthaginienses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremtos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem submotos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, adcitusque inde Karthaginem sexto ac trigesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non prœlio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quam in pace inpetranda esse.

U.C. 550.
A.C. 202.

XXXVI. Scipio, confestim a prœlio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio adlato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem perculsæ Karthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Karthaginem jubet: ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adjuncta, profectus ab Utica portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Karthaginiensium obcurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem: qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, inplorantesque fidem et misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tunetem venirent; eo se moturum castra: ipse ab contemplato situ Karthaginis, non tam noscendi in præsentia, quam deprimendi hostis caussa, Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedenti-

Karthaginienses pacem petunt.

U. C. 550. A. C. 202. bus ad Tunetem nuncius adlatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Karthaginiensibus auxilio: pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen adgressa, Numidas levi certamine fudit: exitu quoque fugæ intercluso, a parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa; mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt: et illi quidem multo miserabilius, quam ante, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio quamquam justa ira omnes ad delendam stimulabat Karthaginem; tamen, quum, et quanta res esset, et quam longi temporis obsidio tam munitæ et tam validæ urbis, reputarent, et ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

Conditiones pacis a Scipione dictæ.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, et cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos et jusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent: quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in*

Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masinissæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. Decem millia talentûm argenti, descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse. Has conditiones legati quum domum referre jussi in concione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque a multitudine, inquieta eadem et inbelli: indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audirique, adreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate, *Novem,* inquit, *annorum a vobis profectus, post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusata inprudentia de pace multis verbis disseruit, quam nec iniqua, et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, et homines utique inquiri. Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Karthaginienses. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profec-

U. C. 550. A. C. 202.

Gisgonem contra pacem dicere vetat Hannibal.

U. C. 550. A. C. 202. tum tradant: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

Induciæ in tres menses.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores; quæ privata, profiteri domini jussi: pro ea summa pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Karthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus alio usquam, quam Romam, mitterent legatos: et, quicumque legati Karthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, et quæ petentes venissent, certiorem facerent. Cum legatis Karthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, et M. Marcius Ralla, et L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Karthaginiensium trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam trajicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Seguiter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis, censuerant. Prodigia quoque, nunciata sub ipsam famam rebellionis, terrorem adtulerant. Cumis solis orbis minui visus, et pluit lapideo imbri: et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, et circa tabernæ, Fru-

sinone murus aliquot locis, et porta, de cœlo tacta: et in Palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata: inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa: nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum ludorum ipso die, subita serenitate orta, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nunciatum esset: lætitiamque populo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

U. C. 550.
A. C. 202.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Cosanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Insanos montes, multo et sævior et infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit, ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems obpressit: circumactumque anni tempus, et, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum caussa ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt: itaque, quum pridie Idus Martias veteres magistratu abissent, novi subfecti non essent,

Classis Claudii consulis tempestate vexata.

U.C. 550. A. C. 202. respublica sine curulibus magistratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus: in locum ejus subfectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque caussa epulum Jovi fecissent, et signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

U.C. 551. A. C. 201. XL. Legati ex Africa Romani simul Karthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est: ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse suprema Karthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello inpositum ingenti lætitia Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum: in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo inpartire. Tum patuere, facta gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Karthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: prætores, M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante pla-

rebat agi, quam legati Philippi regis et Karthaginiensium auditi essent: belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quidquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset, concedente collega, moderato viro et prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequidquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare* aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse.* Multis contentionibus, et in senatu et ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret. Consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terra rem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio prætore acciperet. U. C. 551. A. C. 201.

U. C. 551. A. C. 201. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias adtineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse: uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse: is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset: quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

Legati Philippi. XLII. Tum de legatis Philippi et Karthaginiensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ

questi erant missi ad regem a Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substitisse, et se bello lacessisse contra fœdus, et sæpe cum præfectis suis signis conlatis pugnasse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne inpune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse, Hannibali Karthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe responderent ipsi, ante responsum tulerunt, *Bellum quærere regem, et, si pergat, prope diem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: et quod sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacessierit: et quod hostes auxiliis et pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri fecisse et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat: et M. Aurelium e republica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur.* Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Karthaginienses vocati: quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longe primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, vere de

U. C. 551.
A. C. 201.

Cum ta[illegible] respon- d[illegible]

Legati Karthaginiensium introducti in senatum.

U.C. 551. A.C. 201. pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine adpellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem a republica transferenti: qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne inpudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; *Si se atque Hannonem audissent Karthaginienses, et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones: quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere meminerit: et, Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, inpotentes lætitiæ insanire. Populo Romano usitata ac prope jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo, imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, *Ex quantis opibus quo recidissent Karthaginiensium res: nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Karthaginis mœnia. Iis inclusos, non terra, non mari quidquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres adpareret, senatorum unum infestum perfidiæ Karthaginiensium subclamasse ferunt, *Per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent?* *Per eosdem,* inquit Hasdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus.*

XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, *Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Karthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogassent, omnes tribus jusserunt: pacem dare P. Scipionem, eumdem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Karthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginienses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, et conloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent: esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; jussi nomina edere; et, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent; nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Karthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in hæc verba factum est: *Ut privos lapides silices, privasque verbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent.* Herbæ id genus ex arce sumtum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Karthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est le-

U.C. 551. A. C. 201.

Plebiscitum de pace.

S. C. de pace.

Feciales.

Pax.

U.C. 551. A.C. 201. gibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt: inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Incensæ quingentæ naves. Naves provectas in altum incendi jussit: quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quam si tum ipsa Karthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Karthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus: bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Karthaginis finiret. Karthagini quum prima conlatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque et fletus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum: Risus Hannibalis in publico fletu. cujus quum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum caussa esset; *Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *sic et animus intus cerni posset, facile vobis adpareret, non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse: qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, quum ademta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis: illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas*

diu quiescere potest: si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quidquam acrius, quam pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, quum spolia victæ Karthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit: nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere, comploratis. Quam vereor, ne prope diem sentiatis, levissimo in malo vos hodie lacrimasse! Hæc Hannibal apud Karthaginienses. Scipio, concione advocata, Masinissam, ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit: legatos Karthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populique jussu confirmarentur.

U. C. 551.
A. C. 201.

Masinissa regno Syphacis donatus.

XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves inposito, in Siciliam Lilybæum trajecit: inde magna parte militum in navibus missa, ipse per lætam pace non minus, quam victoria, Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria: militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat: con-

Scipio Romam reversus triumphat.

U. C. 551. A. C. 201. specta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti inposito Q. Terentius Culleo: omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii patrum memoria, cœptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, insignes imaginum titulos claraque cognomina familiæ fecere.

EPITOME LIBRI XXXI.

BELLI adversus Philippum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti caussæ referuntur hæ. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt: ob hoc, tamquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Karthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, quum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a senatu petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut sociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus prœliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et millia hominum triginta sex. Præterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas, continet. Sulpicius consul, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, bellum gerebat. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXI.

U.C. 551. A.C. 201.

Me quoque juvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse: nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat; tamen, quum in mentem venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Karthaginiensibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, et crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit: periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustaque fama gentis, et magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius.

Bellum Macedonicum.

Ceterum cœptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Ætoli et belli et pacis fuissent caussæ. Va-

cuos deinde pace Punica jam Romanos et infensos Philippo, quum ob infidam adversus Ætolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Pœnisque, preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum. U. C. 551. A. C. 201.

II. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege, et Rhodiis legati venerunt, nunciantes, Asiæ quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prœlio cum Boiis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut et adnunciarent victum Hannibalem Pœnosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem fere tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus caussa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum sociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere jussit: ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit: delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco, ad demetenda frumenta

Legati in Ægyptum.

U. C. 551. A. C. 201. (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, inproviso inpetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus: ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope invios pervenere: qui, nisi quod populatus est Boiorum fines, et cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primum senatum habuit, universis postulantibus, ne quam prius rem, quam de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus proprætor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transmisit: ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, et quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset; hæc eadem scribere Aurelium consulibus et senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. et M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. et A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Ælio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice adparateque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco et L. Quinctio Flaminino: biduum instauratum est: frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide et gratia diviserunt. Et plebeii ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat: et Jovis epulum fuit ludorum caussa.

U.C. 551. A.C. 201. Agri militibus Scipionis divisi.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Karthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de republica deque ineundo novo bello in animo ha-*

U. C. 552. A. C. 200. De bello adversus Philippum ineundo consilia.

U. C. 552. A. C. 200. *beret, ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret:* secundum rem divinam precationemque, ut de republica deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, et literæ a M. Aurelio legato, et M. Valerio Lævino proprætore adlatæ: et Atheniensium nova legatio venit, quæ regem adpropinquare finibus suis nunciaret: brevique, non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciassent consules, rem divinam rite perfectam esse, et precationem admisisse Deos aruspices respondere, lætaque exta fuisse, et prolationem finium, victoriamque, et triumphum portendi; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, et legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur; quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent: de auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules provincias sortiti essent; atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias armaque inlata sociis populi Romani, bellum indici.* Alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est: id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæ-

Rogationem de bello populus antiquat.

bius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace umquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

U. C. 552.
A. C. 200.

VII. Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata, *Ignorare,* inquit, *videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittit Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intersit, si umquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram inplorantibus inpigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, misso cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus: et quod tunc fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italia Hannibale, devictis Karthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam per-*

Castigat populum consul.

U.C. 552. A. C. 200. *veniet. Ne æquaveritis Hannibali Philippum, ne Karthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis: dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, et hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara: quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumsit, adgressus Pyrrhus tamen concussit, et victor prope ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, et Bruttius, et Samnis, a nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello: numquam isti populi, nisi quum deerit, ad quem desciscant, a nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Hannibalem et Karthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia, bellum habeat: hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quam domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene juvantibus Diis, et, quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam Dii inmortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, et sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, læta omnia prosperaque portendere.*

Populus bellum jubet.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogarat, bellum jusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est.

obsecratique circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod U. C. 552. bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac A. C. 200. feliciter eveniret: consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nunciari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli a Patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum: consules binas legiones scribere jussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni et Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo et ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est; uti proprætor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus,

U. C. 552. A. C. 200. mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

Legati Ptolemæi. IX. In ipso adparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciarunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium: ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut obpugnandi cujusquam caussa regem in Græciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque; *Tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi: regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinûm millium æris ex senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent; civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, et obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Jovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus adtulit, qui negavit, *ex incerta pecunia vovere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse: reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri: quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse.* Quamquam et res, et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul jussus, si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi: posse, rectiusque etiam esse, pontifices decre-

verunt. Vovit in eadem verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

U.C. 552.
A. C. 200.

Gallicus tumultus, auctore Hamilcare.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cenomanique, et Boii, excitis Salyis, Ilvatibusque, et ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Pœno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: et, direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda; ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nunciosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinque millia sociûm ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram obpugnari. Nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociûm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, et tanta sua*

U.C. 552. A.C. 200. *clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse juberet, et aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad obprimendum Gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio prætori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Karthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Karthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum: eum, si pax placeret, revocandum illis, et dedendum populo Romano esse:* simul nunciare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse; ac magnam partem eorum palam Karthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Karthaginienses mandata. Masinissæ gratulari jussi, *quod non patrium modo recuperasset regnum, sed, parte florentissima Syphacis finium adjecta, etiam auxisset:* nunciare præterea jussi, *bellum cum rege Philippo susceptum, quod Karthaginienses auxiliis juvisset; injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coëgisset classes exercitusque in Græciam mitti; et, distinendo copias, caussa inprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Petere,*

Legati Karthaginem missi.

Iidem ad Masinissam.

ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. U. C. 552. A. C. 200.
Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga prætexta cum curuli sella: jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enise id populum Romanum merito ejus præstaturum.* Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Karthaginiensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque adnisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, et amicus ab senatu adpellaretur.* Responsum legatis est: *Et patrem ejus Syphacem sine caussa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum: et eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam a populo Romano esse, quam ut rex, sociusque, et amicus adpelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius: quinqueremes singulis datæ.

Verminæ, Syphacis filii, legati.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat; *Pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam subla-*

Sublata pecunia e fano Proserpinæ.

U. C. 552. A. C. 200. *tam: nec, ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare.* Indigne passus senatus, non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet: *senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. Quæ inventa pecunia esset, reponi; si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri caussa expiandæ violationis ejus templi.* Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse adferebant. Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse. Lanuvii templo Sospitæ Junonis nocte strepitum ingentem exortum. Jam animalium obscœni fœtus pluribus locis nunciabantur: in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset: alter sexdecim jam annorum item ambiguo sexu inventus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia et deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa. Ante omnia abominati semimares, jussique, in mare extemplo deportari: sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo jusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt: carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem jusserunt, donumque Junoni Reginæ ferri.

Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. U.C. 552. A.C. 200.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum a Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita) quum consules in provincias proficisci vellent: privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, quum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium subficeret, negaverant esse, unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eo non sustinuit, *Si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam, pro beneficio, tamquam ob noxam, suam pecuniam fore?* Quum et privati æquum postularent, nec tamen solvendo ære alieno respublica esset, quod medium inter æquum et utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, et sibimet emtis opus esse; agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum æstimaturos, et in jugera asses vectigales, testandi caussa publicum agrum esse, inposituros: ut, si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quam agrum, mallet, restitueret agrum populo.* Læti eam conditionem privati accepere. Trientius Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, adpellatus.

Reddita Proserpinæ pecunia.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundisium venit, et, veteribus militibus

Sulpicius it in Macedoniam.

U. C. 552. A. C. 200. voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, altera die, quam a Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præsto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho, cum viginti longis navibus, et militum copiis: neque enim ipse rex Athenas obsidebat: eo maxime tempore Abydum obpugnabat, jam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege, divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo inminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, inprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurde quædam percunctantes: deductique ad antistites templi, quum palam esset, per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: inpetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus, primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit: et irritatio animorum ea prima fuit: postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam venissent; rex Piræeum, renovandæ fir-

Athenæ a Macedon. obsessæ.

Caussa belli Athenienses inter et Philippum.

Attalus Athenis.

mandæque cum Atheniensibus societatis caussa, trajecit. Civitas omnis obviam effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii prope ipsi exciti sedibus suis, exceperunt. U. C. 552. A. C. 200.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quam præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus adclamationibusque multitudinis, adsentatione inmodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitatæque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam; deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio; *Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. Nequidquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt: quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper a Macedonibus recuperatasque, remiserant: itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo inmodici, deinde et Rhodiis habiti: tum primum mentio inlata de tribu, quam Attalida adpellarent, ad decem veteres tribus addenda: et Rhodiorum populus corona aurea virtutis gratia donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt: omnibus, præter Andrum, Parumque, et Cythnum, quæ præsidiis

U. C. 552. A. C. 200. Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ, missi in Ætoliam nuncii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere; et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace: et ipse Rhodiique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent; patiendo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires conligere, bellum aluere; gloriamque ejus gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem, quod inminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo inpetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, postremo proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi, cepit: deinceps alia castella, Cypsela, et Doriscon, et Serrheum, occupat: inde progressus ad Chersonesum, Elæunta et Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt: ea obpugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt: eodem postea, quum jam vix sustinerent

Philippus Abydum obsidet.

obsidionem, et ipse Attalus quum trajecisset, spem U. C. 552.
tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra, A. C. 200.
neque mari adjutis sociis.

XVII. Abydeni primo, tormentis per muros dispositis, non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant: postea, quum et muri pars strata ruinis, et ad interiorem raptim obpositum murum cuniculis jam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique præsidium emitti liceret; atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus Abydenorum rabies. quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset; adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi juberent: aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, congeri: sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui, ubi cæsam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo conjuges liberosque interficerent; aurum, argentum, vestemque, quæ in navibus esset, in mare dejicerent; tectis publicis privatisque, quamplurimis locis possent, ignes subjicerent; et, se facinus perpetraturos, præeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox prœlium direntura esset, rex prior,

U. C. 552. A. C. 200. Urbs deditur a principibus.

territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse prœlio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit: qui, questus Attalo Rhodiisque arma inlata, et quod tum maxime Abydum obpugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret; *Num Abydeni quoque,* inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quæ habenda apud regem esset. *Ætas,* inquit, *et forma, et super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim, vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacesseritis, mihi quoque iñ animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit: tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem obcubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex, subpressit inpetum militum: et, *triduum se ad moriendum Abydenis dare,* dixit. Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam

Abydeni se ipsi trucidant.

vivus in potestatem venit. Philippus, inposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuncii obcurrerunt, consulem jam in Epiro esse, et Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse. U. C. 552. A. C. 200.

XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Karthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse: et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati: dona data Masinissæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti: ipse in naves inponendos curavit: et cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. Omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

Legati Romani in Africa.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit: qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus: *sed exemplum a majoribus non acce-*

Lentulo ex Hispania reduci concessa ovatio.

U. C. 552. A. C. 200. *pisse, ut, qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut prætorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu Patrum tribunus cessit: et ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta: militibus ex præda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, et quinque millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant: itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra obpugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio; lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omissa præda quæ in manibus erat, castra repetivere, et postero die in aciem progressi: nec Romanus moram pugnandi fecit; sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in prœlium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium et P. Titinium, ha-

Prœlium cum Gallis ad Cremonam.

bebat: cum quibus circumspicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primo Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt posse: ubi id parum procedebat, circumire a cornibus; et amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat, ædemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur: simul et ipse, ut extenuatam mediam deductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, et perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, et medii a pedite pulsi: ac repente, quum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effusa repetunt castra: fugientes persecutus eques, mox et legiones insecutæ in castra inpetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt: cæsa aut capta supra quinque et triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis. U. C. 552. A. C. 200.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit: literis adlatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo inpetu vis ingens hostium inlata est. Quamquam per præ-

U. C. 552. A. C. 200. torem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum a prætore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat: ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ, (sicut ante dictum est) Athenas missæ, quum Piræeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem adtulerant: nam et terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant; et prædonum a Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, et erant Atticæ tres apertæ naves, ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

Res Græciæ.

Athenæ defensæ.

XXIII. Exsules ab Chalcide, regiorum injuriis pulsi, adtulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse: nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Eubœæ posset; ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: et tranquillo pervectus Chalcidem, paullo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim

Chalcidem occupant Romani.

proximam murumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente; progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus interfectis, refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursum est: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt et horrea regia, et armamentarium cum ingenti adparatu machinarum tormentorumque: cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est: nec ullo jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidii interfecto, præda omnis primo in forum conlata, deinde in naves inposita: carcer etiam ab Rhodiis refractus: emi sique captivi, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, et Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut et Chalcis teneri, et non deseri præsidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus ademta regi forent: nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

U. C. 552. A. C. 200.

Direptam relinquunt.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat: quo quum esset nunciata clades sociæ urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, et trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius obprimi Romanos posse: a qua destitutus spe, nec quidquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ ur-

Advolat Philippus, sed sero.

U.C. 552. A.C. 200. Ducit Athenas.

bis quum venisset, paucis vix, qui sepelirent bello absumtos, relictis, æque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum: et respondisset, ni speculator, (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spatium,) contemplatus regium agmen e specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido et prætor Atheniensium, et Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent: ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, adpropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, et fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: et considere ac conquiescere agmen jussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit: porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam ceteræ, est: et intra eam extraque latæ sunt viæ, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent: et extra limes mille ferme passus, in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio et cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, et diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatium infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se*

intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset, concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus; quod, ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus, injecit: plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos compulsosque in portam, consecutus et ipse, quum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit: quia, qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, et lucus erat circumjectus) posuit: sed Cynosarges, et Lyceum, et quidquid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec divini humanive juris quidquam præ inpotenti ira est servatum.

U. C. 552. A. C. 200.

Prœlium memorabile edit.

Diruit omnia circa Athenas.

XXV. Postero die, quum primo clausæ fuissent portæ, deinde subito apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum: inde Eleusinem profectus, spe inproviso templi castellique, quod et inminet et circumdatum est templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, et classem a Piræeo subsidio venire, omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit: et quum Argis Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis, concioni

It Argos ad concilium Achæorum.

U. C. 552. A. C. 200. ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui, translato imperio a Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat; et jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, quum, quantum ex quaque civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus, demturum se eis curam, quod ad Nabin et Lacedæmonios adtineret, pollicitus; nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. Hæc oratio quum ingenti hominum adsensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, et Chalcidem, et Corinthum tuenda satis sit: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios: id quæri, ut obsidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneso, ad inligandam Romano bello gentem: et id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil adtinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter adsentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius, ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines, e regione Eleusinis saltum Cithæronis transcendit: inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in prædantes suos inpetus fieret, repente hostes effusos ex inproviso adoriretur. Non fefellere insidiæ: itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus, instructisque, ad obpugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia conjunxit. Tentata et ab ipso rege obpugnatio ejus castelli est: sed naves Romanæ, a Piræeo venientes, intromissumque præsidium absistere incepto coëgerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piræeum pergit: ut, quum Philocles subeundo muros, et comminanda obpugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piræeum levi cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piræei, quam Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, obpugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit: inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulsus; omissa obpugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque

U. C. 552.
A. C. 200.

Philippus Athenas et Piræeum frustra tentat.

U.C. 552. A.C. 200. incendi jussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, et copia domestici marmoris, et ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam: neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit; sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi jussit: et postquam non tam ira satiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quidquam dignum memoria in Græcia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quo arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniæ populatus, Corrago, et Gerrunio, et Orgesso castellis primo inpetu captis, ad Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem, venit: ac primo evocatos principes ad conloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde, ubi, magnitudine ac mœnibus situque urbis freti, dicta adspernabantur, vi atque armis adortus, expugnavit; puberibusque interfectis, præda omni militibus concessa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quam oppidum, notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit: ad quorum clamorem et trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem di-

Romani populantur Macedoniæ fines.

rexisset; non tulere inpetum Romanorum militum U.C. 552.
regii: multi ex iis occisi, plures capti. Legatus, A.C. 200.
incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes adcolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Amynandro Ætolos concitandos ad bellum adtribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam obperiretur: qua adjuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (jam Philippi
enim in Macedoniam pervenerat) adparabat bellum. adparatus.
Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum statuta die, quod Panætolium vocant, futurum erat. Huic ut obcurrerent, et legati regis iter adcelerarunt, et ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium obcurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus

U. C. 552. A. C. 200. Oratio Macedonum legatorum in concilio Ætolorum.

erat, auditi sunt: qui, *nulla nova re, nihil se novi habere, quod adferrent,* dixerunt: *quibus enim de caussis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari,* inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, quum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, Quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant: et antea propter vos, et pro vobis arma sumta adversus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas obpressas ab Karthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, et Syracusas, et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in subgestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus inminent: et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt, quum Italiæ urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, pro-*

digium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus lingua et moribus et legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, hæc tenuerint, sperare, quidquam eodem statu mansurum. Philippi regnum objicere aliquid videtur libertati vestræ; qui, quum merito vestro vobis infestus esset, et nihil a vobis ultra, quam pacem, petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat? Adsuefacite his terris legiones externas, et jugum accipite: sero ac nequidquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ caussæ disjungunt conjunguntque; cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque: natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. Sed, unde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem inprobantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt: in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

U.C. 552. A. C. 200.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui fœda passi justius in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quadam belli jura; quæ ut facere, ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione*

Atheniensium oratio.

U. C. 552. A. C. 200. *cum infernis Diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint; circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta et truncata simulacra Deûm inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent: eodem enim scelere urbem colentes Deos, præsidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ sola religione tuta fuerint, sævisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut, miserti Atheniensium, ducibus Diis inmortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent.*

Legati Romani oratio.

XXXI. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam et Macedones, quum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem, effecerunt: et Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaia, existimate queri;*

graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea adtinet, quæ nobis objecit; nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, et Capuam, et Syracusas nobis objecit. Rhegium Pyrrhi bello legio a nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo et cervicibus pœnas sociis pendere quum coëgissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis obpressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima obpugnanda essemus, quum jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, et civitates, quæ in parte Karthaginiensium fuerunt, et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse: quin contra, hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde, indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad obpugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa,

U. C. 552.
A. C. 200.

U. C. 552. A. C. 200. *neque homo quisquam superesset, quis durius, quam pro merito ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam a nobis supplicio adfecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pateremur; ut, qui hodie videat eam, nullum obpugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Karthagini victæ pacem ac libertatem dederimus. Magis illud est periculum, ne, nimis facile victis ignoscendo, plures ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum: cujus domestica parricidia, et cognatorum amicorumque cædes, et libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad vos adtinet, Ætoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum: vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse: et nos, quum alia majora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. Nunc et nos, Deûm benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est; nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis, mavultis.*

Damocriti prætoris Ætolorum sententia.

XXXII. Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti adsensus, *Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem,* dixit. *Celerem enim pœnitentiam,*

sed eamdem seram atque inutilem, sequi; quum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse: quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico et Pylaico concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium: et, quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico aut Pylaico concilio actum esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti aiebat: nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

U. C. 552. A. C. 200.

XXXIII. Philippus inpigre terra marique parabat bellum: navales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem et ante præfecerat: ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant: quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia

Philippus inpigre bellum adparat.

Consul per Dassaretiorum fines ducit exercitum.

U. C. 552. A. C. 200.

circa, pavoremque ingentem hominum cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans: is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes adpropinquare. Itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant: nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud inpares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incerta victoria, diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quidquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt: per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum, ad cognoscendas hostium res, in omnibus bellis præbet.

Exploratores Romani et Macedones concurrunt.

XXXIV. Philippus, aliquid et ad caritatem suorum, et ut promtius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, adferri eos in castra jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis: quod promtiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam, qui hastis sagittisque et rara lanceis vulnera facta vidissent,

Macedones terrentur con-

cum Græcis Illyriisque pugnare adsueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscisis, aut tota cervice desecta divisa a corpore capita, patentiaque viscera, et fœditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum justo prœlio cum Romanis congressum: itaque, revocato filio præsidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti millibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, paullo plus ducentos passus a castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit: ac, subjecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum, et descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; et negasse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

U. C. 552. A. C. 200. spectis vulneribus suorum.

Philippus miratur Romana castra.

XXXV. Rex vero, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paullo plus quingentos passus) velites et equitum duæ ferme alæ emissæ: ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii, genus pugnæ, quo adsuerant, fore, ut equites, in vicem insequentes refugientesque,

Equestris pugna.

U. C. 552. A. C. 200. nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones et inpetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior, inpetus Romanorum: nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes inmiscentesque se peditibus, pugnabant: ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator et vagus, et prope seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum, et ad hostem petendum armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alia re, quam velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cætratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ et equitibus, ut, si aperto prœlio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces cætratæ cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus, et aperto prœlio victor, et tutus a fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum

Insidiæ Philippi irritæ.

sensit, exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Octolophum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana et frumentatores constituit signa. Inde, copiis divisis, partem ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Jam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuncius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant; et plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad cædem, interficiebantur: tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quam certum nuncium, intulerunt castris.

U.C. 552.
A.C. 200.
Tum primum usi elephantis Romani.

Prœlium.

XXXVII. Consul, equitibus jussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit, et agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes: pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prœlium edebat: nam et ipsa multitudine equitum peditum-

U. C. 552. A. C. 200. que prope justa acies erat: et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex inproviso vulnerabant, conferti præparatique in dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc, aviditate cædis intemperantius insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere; et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaque momento temporis fortuna pugnæ est, terga dantibus, qui modo secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes interfecti: nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam conjecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens obprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex, circumvectus paludes pervias inviasque trepida fuga, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti.

Judicium de eo prœlio. XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ accusarent: nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiæ

venturos sciret: et consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse: nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quam re, ut pleraque, facilius: nam, si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex prœlio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex: quum vero integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas, præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effuse paullo ante secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo inpetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnæ inposuisset. Eo quoque minus est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum Dardanosque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

U. C. 552.
A. C. 200.

Philippus recedit.

XXXIX. Corpus jam curabat consul, quum, venisse caduceatorem, et quid venisset, nunciatum

U.C. 552. A.C. 200. est: responso tantum dato, mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quæsitum erat, nox dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est: montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit: inde ad Pluvinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, quum primo ad Bryanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pluvina Romani, et ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et ipse, vallo super ripam amnis ducto, (Erigonum incolæ vocant) consedit. Inde satis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum aditum possent, præcessit: ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia subpeditabat, permuniit; atque (ut ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clipeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphææ, ingentis et ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos inpediebant. Cretensium una cohors non

Occupat angustias qua iter in Eordæam erat.

inutilis erat: sed ea quoque ipsa ut, si quis inpetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas conjicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quidquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle jacentibus incessebant hostem: ea, majore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde, iis quoque spretis partim, testudine facta, per adversos vadunt hostes: partim, brevi circuitu quum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: et, ut in locis inpeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

U. C. 552. A. C. 200.

Perrumpunt Romani angustias.

XL. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ, et in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit: inde inpetum in Orestidem fecit; et oppidum Celetrum est adgressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit: servitia inde cum cetera præda abduxit, et libera capita sine pretio dimisit; oppidumque iis reddidit, præsidio valido inposito: nam et sita opportune urbs erat ad inpetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, et

U. C. 552. A. C. 200.

Athamanes, et Dardani, et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus misit, jussum instare ab tergo abeuntibus, et, carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, et, super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

Ætoli et Athamanes bellum inferunt Philippo.

XLI. Hæ caussæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: et, Amynandro rege Athamanum adjuncto, profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum: qui superfuerant e magna clade, liberi servique, inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coëgit petere. Ætoli, inopia prædæ inde aversi, in Perrhæbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt: qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhæbia Gomphos petendi Amynander auctor erat: et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quamquam non probante, Amynandro, nec effusas

Thessaliam populantur.

populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita: itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus caussa esset, quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paullo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit: quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciassent, trepidare Damocritus ceterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur: tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo inpetu fusi, vix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra: cæsi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

U. C. 552.
A. C. 200.

Obprimuntur a Philippo.

XLII. Philippus, suis jam vallo adpropinquantibus, receptui cani jussit: fatigatos enim equos virosque non tam prœlio, quam itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, in vicemque manipulos levis armaturæ, aquatum ire et prandere jubet: alios in statione armatos retinet, obperiens agmen peditum

U. C. 552. A. C. 200. tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi caussa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli, (jam enim et, quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant: postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repente, relictis stationibus, per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt: multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem adgressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt: non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius præfectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primo turbavit: dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna

Dardani male mulctati.

justo prœlio erat: ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos inmobilibus armis, vexabant: et loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant, et cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coërcitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum et equites mercede conductos Ægyptum avexit: nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, au ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta erant.

U.C. 552. A. C. 200.

Ætolorum juventus in Ægyptum avecta.

XLIV. Classis a Corcyra ejusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præsentis spem effudit: nec umquam ibi desunt linguæ promtæ ad plebem concitandam: quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, *ut Philippi statuæ, imagines omnes, nominaque earum, item majo-*

Res mari gestæ.

Decreta Atheniensium in Philippum.

U. C. 552. A. C. 200. *rum ejus virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris caussa instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus caussa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quidquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque, et exercitibus, et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque.* Additum decreto, *Si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum: si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure cæsurum.* Postremo inclusum, *Ut omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.* Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piræeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique æque inmodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piræeo Andrum: et quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quam vim experiri, mallent; postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique adparatu urbium obpugnandarum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus ali-

quanto Græcos Romana signa armaque non ante visa animique militum, tam promte succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti: et in arce quum biduum loci se magis, quam armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus, et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit: postea et ab Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt: ibi dies aliquot obpugnanda urbe nequidquam absumti: et, quia vix operæ pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt: ii missi ad populandos Carystiorum agros: cetera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum a Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum pervenere: ibi paucos dies, sæviente Borea, retenti; ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere: prædæ nec erat quidquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenuere: inde quum, superato promontorio, ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent,

U. C. 552.
A. C. 200.

Andros capta a Romanis.

U. C. 552. A. C. 200. sæva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit: nam, conlectis in unum navibus, expositisque copiis, adgressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (et erat validum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi Canastræum Pallenes trajecere: inde, superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta: nec ultra progressi (jam enim et graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, et ab Sciatho Eubœam repetunt.

Conloquium Ætolorum cum Attalo et Romanis.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad conloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret: tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo obpugnando cœptum. Valida ea civitas et mœnibus, et, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes: eam classem in

stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportune objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quidquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus obpugnabant: Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, qua et muro intersepta urbs est. Et ut loca diversa, sic dispari modo etiam obpugnabant: Romani testudinibus, et vineis, et ariete admovendo muris: regii ballistis, catapultisque, et alio omni genere tormentorum tela ingerentes: et pondere ingenti saxa jaciebant, et cuniculos, et quidquid aliud priore obpugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, et, castigationibus regis in admissa culpa, simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quam tale quidquam in alterius obpugnatione urbis timentibus, obpressit. Et jam quum opera in effectu erant circa Oreum, tum præsidium, quod intus erat, labore adsiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, et vulneribus confectum. Muri quoque pars, ariete incusso subruta, multis jam locis prociderat: per-

U. C. 552.
A. C. 200.

Oreum obpugnatum.

Capitur.

U. C. 552. A. C. 200. que apertum ruina iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta: urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: et est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis: itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit: secundum Initia et ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque ejus a consule et legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo et Rhodiis, gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset: misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum præda majore, quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho inminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius inpetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

Aurelius cos. in Gallia.

Furius triumphum petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat, et gratia. Majo-

res natu negabant triumphum, *et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares præcipue, *exspectandum fuisse consulem,* dicebant: *potuisse enim castris, prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere: et, quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem et prætorem audissent, verius de caussa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil præter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. *Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus obpositæ fuissent, quum una direpta et incensa esset, trajecturumque id incendium, velut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit, (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem, gereretur,) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini obcurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum: et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnæ spectari oportere: fusos cæsosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno prœlio esse. Non homines tantum ea victoria lætatos, sed Diis quoque in-*

U. C. 553.
A. C. 200.
Variæ sententiæ in senatu.

U. C. 552. A. C. 200. *mortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere, respublica a L. Furio prætore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.*

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est, præsentis gratia prætoris, absentis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti: omnia, præter victoriam, penes consulem esse adparebat. Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno adparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet: eum agrum decemviri adsignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis adtenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio: hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit: quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo et septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum caussa venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, *Non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum prætore consuli potestatem factam:* sed *ita triumphum decresse senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset,*

Furius triumphat.

Decretum de agris militum Scipionis.

haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri prætor vanive referret? Comitiis deinde diem edixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. U. C. 552. A. C. 200.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit: frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: et ludos Romanos magno adparatu fecerunt; diem unum instaurarunt: signa ænea quinque ex multaticio argento in ærario posuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini caussa, a P. et M. filiis ejus facti: et munus gladiatorium datum ab iis: paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus: in ejus locum M'. Acilius Glabrio subfectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent: nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quin-

U.C. 552. A.C. 200. que dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si ædilis, qui pro se juraret, arbitratu consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor designatus: tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset. Et de altero ædile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos: plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania jussit.

EPITOME LIBRI XXXII.

COMPLURA prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coëgit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, sociis Ætolis et Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus consulis frater, Attalo rege et Rhodiis adjuvantibus, in Eubœam et maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Conjuratio servorum, facta de solvendis Karthaginiensium obsidibus, obpressa est; duo millia necati sunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis et tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXII.

U.C. 553. A.C. 199. CONSULES prætoresque, quum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus; Villius a P. Sulpicio exercitum accipere: in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet; in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia sociûm: his obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. Prorogato imperio prætoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum adsignandum curaret; Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret; et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda

cum piaculis curaret) feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt; quod legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum; et Formiani legati ædem Jovis, item Ostienses ædem Jovis, et Veliterni Apollinis et Sanci ædes, et in Herculis æde capillum enatum: et ex Bruttiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus, natos esse. Inde a P. Sulpicio preconsule ex Macedonia literæ adlatæ, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent: ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, et ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

U. C. 558.
A. C. 199.

II. Karthaginienses eo anno argentum in stipendium inpositum primum Romam advexerunt: id quia probum non esse quæstores renunciaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumta, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides: de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo

Karthaginienses primam tributi pensionem solvunt.

Obsidum pars iis reddita.

U. C. 553. A. C. 199. convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, et inmixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum caussa tresviros creare L. Cornelius consul jussus: creati P. et Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) et C. Cornelius Lentulus: quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogeretur, id Cosani petentes non inpetraverunt.

Seditio militum in Macedonia.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum, jam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit: duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant: id voluntate factum negabant: *Ab tribunis recusantes in naves inpositos: sed utcumque, seu injuncta, seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse: consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore, opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul, *caussam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri,* dixit: *seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam caussam esse. Itaque si manere ad signa, et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius, quam pertinacia, quod velint, inpetraturos.*

Thaumacos frustra tentatos deserit Philippus.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi obpugnabat aggeribus vineisque; et jam arietem muris admoturus erat: ceterum incepto absistere eum coëgit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi,

nec die, nec nocte finem ullum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant: et adjuvabat eos natura ipsa loci: namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus inminentes, quas Cœla vocant: Thessaliæque transeunti confragosa loca inplicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente, velut maris vasti, sic inmensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci adpellati: nec altitudine solum tuta urbs, sed quod, saxo undique absciso, rupibus inposita est. Hæ difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt: hiems quoque jam instabat, quum inde abscessit, et in Macedoniam in hiberna copias reduxit. U. C. 553. A. C. 199.

V. Ibi ceteri quidem, data quantacumque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum quantum ab adsiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt, non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet: itaque et in Achaiam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent; simul qui redderent Achæis Orchomenon, et Heræam, et Triphyliam; Eleis Alipheram, contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim et concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis Philippi curæ et anxietas.

U. C. 553. A. C. 199. quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide: nam quum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando umquam ante alias, tum magna cura adparavit, exercuitque in armis et Macedonas, et mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoneam fauces sunt, (Stena vocant Græci) misit. Ipse post paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum: is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipse in Æropo posuit castra. Qua abscisæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat; quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est: tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positum.

Castra ad Aoum ponit.

Consul mox adest.

VI. Consul, per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, quum Corcyræ hibernasset, vere primo in continentem trajectus, ad hostem ducere pergit: quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die consilium

habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius venit, T. Quinctium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus a rege insessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo prœlio cæsa, capta duo millia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta: ædem etiam Jovi in eo prœlio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt. U. C. 553. A. C. 199.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Ælius Pætus: hi, magna inter se concordia, et senatum sine ullius nota legerunt, et portoria venalium Capuæ Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, et sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, prohibitus

U. C. 553. A. C. 199. a P. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu inpetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia et sexcentos milites amisit: tanta ex eo bello quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit: qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere, atque abire Romam jussit. Neque ipse consul memorabile quidquam gessit, comitiorum caussa Romam revocatus; quæ ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis inpediebantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quæstura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem præturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Ælius Pætus et T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita: creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant: ab iis ludi plebeii instaurati: et epulum Jovis fuit ludorum caussa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali et C. Cor-

Cn. Bæbius circumventus a Gallis.

T. Quinctius ex quæstura consul.

nelio Cethego ludi Romani magno adparatu facti. U. C. 553.
Ser. et C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui A. C. 199.
sunt: in eorum locum M. Æmilius Lepidus et Cn.
Cornelius Scipio pontifices subfecti sunt.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus U. C. 554.
consules, magistratu inito, senatum in Capitolio A. C. 198.
quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias
Macedoniam atque Italiam consules comp rarent inter
se, sortirenturve. Utri eorum Macedonia evenisset, in
supplementum legionum tria millia militum Romano-
rum scriberet, et trecentos equites: item sociorum La-
tini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.*
Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L.
Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium
est; vetitusque aut ipse provincia decedere prius,
aut veterem exercitum deducere, quam cum legioni-
bus novis consul venisset. Sortiti consules provin-
cias: Ælio Italia, Quinctio Macedonia evenit. Præ-
tores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius
Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam
est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus: nam,
præter consulares exercitus, prætores quoque jussi
scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor
millia peditum sociûm Latini nominis, et trecentos
equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere mili-
tum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi
prætores ambo, quum in provincias venissent, veteres
dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis Attali lega-
legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, ti senatum adeunt.
regem classe sua copiisque omnibus terra marique
Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani
consules, inpigre atque obedienter ad eam diem fe-
cisse, quum exposuissent, *Vereri,* dixerunt, *ne id*

U. C. 554. A. C. 198. *præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret: vacuum namque præsidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi jussit, *Quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos, ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum: et principium et finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali naviumque ejus et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum et senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Æquum esse, socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.*

Responsum senatus.

IX. Consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant via publica Veiis, forum et ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus et turres et ædes, quæ Alba dicitur: cœlum ardere visum erat Arretii: terra Velitris trium jugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessæ porcum humano capite.

Eorum prodigiorum caussa supplicatio unum diem habita: et consules rebus divinis operam dederunt: placatisque Diis, profecti in provincias sunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quidquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: et in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiæ ab Corcyra adsequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum a mari longius recessisset, misso e manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco adgredi hostem placuit: sed magis fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebat.

U. C. 554. A. C. 198.

Ælius cos. it in Galliam.

Quinctius in Macedoniam.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumserant. Inde spes data Philippo est, per Epirotarum gentem tentandæ pacis: habitoque consilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, et Alexander magister equitum, consulem et regem, ubi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in conloquium adduxerunt. Summa

Consulis et Philippi conloquium.

U. C. 554. A. C. 198. postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent: ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatium conditionem esse* respondit. *Quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quæ sibi traditæ a majoribus essent, earum hæreditaria ac justa possessione non excessurum: si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum.* Consul, *Nihil ad id quidem arbitro aut judice opus esse,* dicere. *Cui enim non adparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul: ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares, T. Quincti?* atque ita se ex conloquio proripuit: et temperatum ægre est, quin missilibus, quia diremti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, et militaris disciplina, et genus armorum erat, aptum urgendis regiis: pro hoste loca, et catapultæ ballistæque, in omnibus prope rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

Irrito eventu.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam,

a Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere* ait: *omnes montium eorum amfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc,* Charopus renunciari jubet, *ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius, potestatis essent.* Quum magis vellet credere, quam auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: et, ut averteret rem a suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet, (et pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus: ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capi stationes.

U. C. 554.
A. C. 198.
A pastore via ostenditur Quinctio.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent; tum vero, trifariam divisis copiis, consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra lævaque admovet castris: nec segnius hostes obviam eunt: et, dum, aviditate certaminis provecti, extra

Quinctius greditur Philippum.

U. C. 554. A. C. 198. munitiones pugnant, haud paullo superior est Romanus miles, et virtute, et scientia, et armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca, aut munimento, aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos: neque inpunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars magis, quia locus fugæ deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, et a fronte et ab tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas inpediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum conligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt.

A tergo Romani regios invadunt et fugant.

Rex in Thessaliam fugit.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit: locus, quem ita vocant, est in Triphylia terræ Melotidis: inde postero die (ingens iter agminis, sed metus urgebat)

Sequitur consul.

in montem Lingon perrexit: ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ Thessaliæque. Latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio a Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt: juga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi, stativis, rex, per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset: inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere, Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cetera militis præda erat: nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quidquam fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra, mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat: ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos adpropinquare fama erat: qui, audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines et Angeas primo inpetu potiti sunt: a Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde adgressi, similem inpetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt.

U. C. 554.
A. C. 198.

Ætoli vastant Thessaliam.

U.C. 554. A.C. 198. Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu a cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mixta inbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ inminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperæ pugnæ Romanorum, quieverunt.

Amynandri res gestæ.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit: inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit: dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, et Thimarum, et Lisinas, et Stimonem, et Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, submoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt, Thessaliaque a tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur; consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent; tamen, quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enise facere videt, ex præsenti eos potius, quam ex præterito, æstimat ha-

Epirotis ignoscit consul.

bitu, et ea ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium; ipse, progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis adcito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet: ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti. U.C. 554. A.C. 198.

XV. Primam urbium Thessaliæ Phaloriam est adgressus: duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant: sed obpugnatio continua, non die, non nocte remissa, (quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent) vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Piera dedentes urbes venerunt: venia eisdem petentibus datur. Phaloria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit: quem locum quum vel modico præsidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit: degressusque in campos Thessaliæ, quum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit: et est iter a Gomphis Ambraciam, sicut inpeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, transvectis a mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde Atracem est profectus: decem ferme millia ab Larissa abest: ex Perrhæbia oriundi sunt: sita est

Phaloriam in Thessalia capit.

Atrax obsessa.

U. C. 554. A. C. 198. urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

L. Quinctii res gestæ.

XVI. Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, et L. Quinctius, frater consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam adsecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris, quantum maxime possent maturate, sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege; (eæ quatuor et viginti quinqueremes erant) Rhodia altera, viginti navium tectarum; Agesimbrotus præerat. Hæ circa Andrum insulam classes conjunctæ Eubœam, inde exiguo distantem freto, trajecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde, ubi Carystus, præsidio a Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quæ Piræei fuerant, Attali regis adventu audito, venit, jussitque, ut, quæ ex sua classe venissent naves, Eubœam peterent. Eretria summa vi obpugnabatur: nam et trium junctarum classium naves omnis

Classis Attali et Rhodiorum.

Eretria obpugnata.

generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et agri adfatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud inpigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt: sed præsidium erat Macedonum, quos non minus, quam Romanos, metuebant: et Philocles regius præfectus a Chalcide nuncios mittebat, se in tempore adfuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mixta metu spes ultra, quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat: deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas obponunt: Quinctius, noctu ab ea parte, quæ minime suspecta erat, inpetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique et argenti haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

U. C. 554. A. C. 198.

Capitur.

XVII. Carystus inde repetita; unde, priusquam e navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt: oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, et ut armis traditis abirent. Hac summa redemti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ, duabus cla-

Carystus capta.

U. C. 554. A. C. 198.

Atrax pertinaciter defenditur.

ris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque obpugnationem habuit: et ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes: nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet: ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. Nam Macedones, qui in præsidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute, quam mœnibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per inpeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: et cohortes in vicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat: ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clipeorum testudinem Romani, pilis nequidquam emissis, quum strinxissent

gladios; neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: et, si quas incidissent, aut præfregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut inpetus faciendus erat; quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos: nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

U. C. 554.
A. C. 198.

XVIII. Quum parum quidquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat: itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul et omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa: quia nec procul Thessalia hostiumque locis abibant; et ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo inpetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in obpugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso si a est, nec scalis, nec operibus capi poterat: lacessendo missilibus eos, qui in præ-

Re infecta abit consul.

Phocidis urbes ab eo captæ.

U. C. 554. A. C. 198. sidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem insequendoque, et levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ et contemtus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti inpetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes adfulsit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristænus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum obpugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem adgrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati a fratre ejus L. Quinctio, et Attalo, et Rhodiis, et Atheniensibus, ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos: terrebat eos Lacedæmonius, gravis et adsiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque; neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant: neque solum, quid in senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis

Legati a Romanis et eorum sociis ad Achæos.

Achæorum fluctuans et incerta mens.

pro sententia dicerent, ignorabant; sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est: postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumto, dimissa est.

U. C. 554. A. C. 198.

Audiunt legatos.

XX. Postero die advocatur concilium; ubi quum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit: neque mirum, si, quibus sua sponte, volutantibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quæ difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Aristænus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi*, inquit, *illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrimque verba audieritis, quum referant magistratus, quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit, aut optimum*

Silentium inter Achæos.

Aristænus prætor eos hortatur ut expromant quid sentiant.

U. C. 554. A. C. 198. *putet, nunc occasionem esse, priusquam quidquam decernamus. Ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum.* Hæc adhortatio prætoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

Pergit Aristænus.

XXI. Tum Aristænus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem: nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quidquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum hesterno die dictas, pro sententiis percenseamus; perinde ac non postulaverint, quæ e re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet et jurisjurandi: et modo postulat, ut secum stemus; modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque inpudentia Romanorum. Achæi portus et dant fiduciam postulantibus, et demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini,*

cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit: qui, si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedæmoniis et ab Romanis defendat, non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus: non, Hercle, magis, quam ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle inligari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eumdem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quam præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam obpugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus: si victus armis cessit, Achæi arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur?

U. C. 554.
A. C. 198.

U. C. 554. A. C. 198. *Ætolos tum classe adjuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequidquam opem Romanorum inplorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus: nunc Quinctius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque ejus urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, avaritia, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sunt admissa: multo minus, quæ Ciani Abydenique, qui procul a nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas; et hospitem Cyparissiæ Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum: et Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam adpellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis caussa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quæ alia tacendi advocatis in concilium caussa est?) cum Antigono, mitissimo ac justissimo rege, et de nobis om-*

nibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri non posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior neque opportunior, quam navali, bello: si centum tectæ naves, et quinquaginta leviores apertæ, et triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, et expositas prope in ipsis litoribus urbes cœperint obpugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tamquam non intestino et hærente in ipsis visceribus uramur bello? Quum terra Nabis et Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt; unde regiam societatem et præsidia Macedonum inplorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ obpugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent: ne quæramus, quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire: metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras, quascumque adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo, tamquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat; ea non media, sed nulla via est. Etenim, præterquam quod aut accipienda, aut adspernanda vobis Romana societas est, quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ adplicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat,

U. C. 554.
A. C. 198.

U. C. 554. A. C. 198. *ultro obfertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est: nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos a Philippo jamdiu magis vultis, quam audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios adspernamini, vix sanæ mentis estis: sed, aut socios, aut hostes habeatis, oportet.*

Dissensio inter Achæos.

XXII. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum adsensu, aliorum inclementer adsentientes increpantium; et jam non singuli tantum, sed populi universi, inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (damiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem, esse: quinque relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumque daturos: quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgiis est consumtus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interemturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant: qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie adproban-

tibus relationem, ac præ se ferentibus, quid decreturi essent; Dymæi ac Megalopolitani, et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque inprobante. Nam Megalopolitanos, avorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis, restituerat in patriam Antigonus: et Dymæis, captis nuper direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam, reddiderat. Jam Argivi, præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique inligati Philippo erant. Ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, et magnis et recentibus obligatis beneficiis.

U. C. 554. A. C. 198.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est: in præsentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quinctio obpugnante. Et hi quidem e regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, obpugnabant; primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium: postquam uno animo omnes, et Macedones tamquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem præsidii Androsthenem, haud secus

Pacta inter Achæos et Romanos societas.

Corinthus obpugnatur.

U.C. 554. A.C. 198. quam civem et suffragio creatum suo, imperio justo patiebantur; omnis inde spes pugnantibus in vi, et armis, et operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani obpugnabant, aliquantum muri diruerat: in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: adsumtis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu pœnæ a Romanis Philippum secuti, pars navales socii, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi; hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quam audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acræam, in altum excurrens; trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum: eo Philocles, regius et ipse præfectus, mille et quingentos milites per Bœotiam duxit: præsto fuere ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omittendæ extemplo obpugnationis. Pertinacius Quinctius in incepto perstabat: is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit: ita irrito incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

Relicta Corinthi obpugnatio.

XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur,

consul, in Phocide ad Elatiam castris positis, primo conloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua, et plures validioresque esse regios, quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est adgressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur inpetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant, et scalas ad stantia mœnia inferebant: et, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt: quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul: qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in hæc data, post paucos dies arcem recepit.

U. C. 554. A. C. 198.

Elatiam capit consul.

XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis caussa prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, et Herculem: additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur: cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subji-

Philocli Argos proditur.

U. C. 551. A. C. 198. cientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti adsensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi, (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi præsidio, quum lucis principio signis infestis ad subjectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso obcurrit. Præsidium erat Achæorum nuper inpositum, quingenti fere juvenes delecti omnium civitatium. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator a præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paullo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus a Philocle, qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, quum projecto præ se clipeo staret, *in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum*, respondit: tum jussu præfecti a Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos et Romanos societatem duæ nobilissimæ civitates, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta.

Res Galliæ. XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex.

Ælio consule gestum: quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat, (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus excitatus est. Obsides Karthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat: augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Circeios, servitia sollicitarent; satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ prope diem futuri erant, spectaculo intentum populum adgredi statuerant: Setia per cædem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri jussis, prætor, senatu vocato edoctoque, quæ indices adferrent, proficisci ad eam conjurationem quærendam atque obprimendam jussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quo pergeret, ignaris, venit: ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta

U. C. 554.
A. C. 198.

Servilis tumultus.

Obpressa.

U. C. 554. A. C. 198. est: dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres jusserunt: servis vicena quina millia æris, et libertatem: pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nunciatum est, servitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumsit: in timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque et Romæ vigiliæ per vicos servatæ; jussique circumire eas minores magistratus: et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi: et circa nomen Latinum a prætore literæ missæ, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentûm quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egerunt, quod Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eadem æstate equites ducenti, et elephanti decem, et tritici modiûm ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus et innocens, asperior tamen in fœnore coërcendo habitus. Fugatique ex insula fœneratores, et sumtus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circum-

risi, aut sublati. Sex. Ælius consul ex Gallia comitiorum caussa Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus jam provinciis, et latius patescente imperio: creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis ædiles plebis erant: curules ædiles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

U. C. 554.
A. C. 198.

Sex prætores.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus, omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat: urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis inpedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello inpedimentum ad eam diem fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem et exercitum ejus Sulpicium majorem partem anni absumsisse. Villium, congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quinctium, rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor inpediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His

U. C. 555.
A. C. 197.

U. C. 555. A. C. 197.

orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia et trecenti equites, et sociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quinctius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum sociûm ac Latini nominis data, et quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: et terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in eâ provincia fuerant, adjecerunt.

Quinctio prorogatum imperium.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, et quod Fregellis murus et porta de cœlo tacta erant: et Frusinone inter noctem lux orta: et Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: et Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum: trecenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti: triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servi-

lius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cenomanis adsumtis, Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duæ gentis ejusdem civitates, Celelates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub ditione erant: quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit.

U.C. 555. A.C. 197.

Consulum res gestæ in Gallia.

XXX. Boiorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus et Cenomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi conlatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est. Postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripam consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, et consul Cornelius eidem flumini castra adplicuit: inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adjunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, et, signis subla-

U. C. 555. A. C. 197. tis, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem inpetrari nequiit: in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque, quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ vovit ædem Sospitæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti consulem se facturos, et inpetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum: quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine adgressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque et triginta millia hostium, quinque millia et septingentos vivos captos; in iis Hamilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli caussa fuisset: signa militaria centum triginta, et carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat fines Boiorum: deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boii detractassent pugnam, ni fama victos Insubres adlata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt: omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, et urere tecta, vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium in-

censum: inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ consulum a Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam adlatæ. M. Sergius prætor urbis in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit: supplicatio in quatriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat. U. C. 555. A. C. 197.

XXXII. Quum T. Quinctius, capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Ætoli priores venerunt: sed opulentior factio, exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque in adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium: neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani, perpelli potuerunt. Mora, cur non extemplo obpugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens conloquio. Id gravate concessum regi est: non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum: necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod, summa vi ut tenderent, amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur: aptum autem fore conloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam litus elegere: eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, et Achæo- Quinctii conloquium cum Philippo.

U.C. 555. A.C. 197. rum exsul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, et Phæneas princeps Ætolorum, et Achæi duo, Aristænus et Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in anchoris stantis processisset, *Commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, et ex propinquo dicamus in vicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret; *Quem tandem*, inquit Quinctius, *times?* Ad hoc ille superbo et regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos inmortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Ætolis. Istud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad conloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen*, inquit rex, *T. Quincti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus et Phæneas: neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundum hæc silentium fuit.

XXXIII. Quum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset conloquium; rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse: ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse: captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos: restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populique Romani conditiones has esse: ceterum et so-*

Leges pacis Philippo dictæ.

ciorum audiri postulata verum esse. Attali regis legatus, *Naves captivosque, quæ ad Chium navali prœlio capta essent, et Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset evastassetque, pro inconruptis restitui.* Rhodii Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant, postulabantque *præsidia deduci ab Iasso, et Bargyliis, et Euromensium urbe, et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui, et liberari omnia Asiæ emporia portusque.* Achæi Corinthum et Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere, quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulasset, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris ac ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir, ut inter Ætolos, facundus. *Jamdudum se reticere,* ait, *non quo quidquam agi putet eo conloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute umquam gessisse. In conloquiis insidiari et captare: in bello non congredi æquo campo, neque conlatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium præmia victum conrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum, quam omnes, qui umquam hostes Thessaliæ fuerint: ipsis quoque Ætolis eum plura socium, quam hostem, ademisse. Lysimachiam, pulso prætore et præsidio Ætolorum, occupasse eum. Chium item suæ ditionis urbem funditus ever-*

U.C. 555. A.C. 197.

Alexandri Ætoli oratio in Philippum.

U. C. 555. A. C. 197. *tisse ac delesse. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam, et Pharsalum.*

Responsum Philippi.

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram adplicuit. Orsum eum dicere, in Ætolos maxime, violenter, Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti,* ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Adparet id quidem,* inquit Philippus, *etiam cæco;* jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ: et erat dicacior natura, quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit, *Ætolos, tamquam Romanos, decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. Ipsius enim Ætoliæ Agræos, Apodotosque, et Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quod a sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate demta, juventutem suam militare sinant, et contrariæ persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Chium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum obpugnantem adjuvi: et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi: sed, quia me necessitas ad hoc bellum a custodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo: non enim a me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa, Peræam Rhodiis, et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem adtinet; quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, curam inpensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges*

postulare et respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum jussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent: invectusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis,* dixit. *De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; quæsiturumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se æquum censeat, quas a se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas a majoribus suis accepisset.* U. C. 555. A. C. 197.

XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem conloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: et jam desperantibus venturum repente adparuerunt naves. At ipse quidem, *quum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumsisse deliberando,* aiebat. Vulgo credebatur, de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum: et eam opinionem ipse adfirmavit, petendo, ut, submotis aliis, ne tempus altercando tereretur, et aliquis finis rei inponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi conloqui. Id primo non acceptum, ne excludi conloquio viderentur socii: deinde, quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris submotis, ad extremum litus

Alter conloquii dies.

U. C. 555. A. C. 197. processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quinctius hæc retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora; perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, et cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Iasso et Bargyliis non cessurum. Ætolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis, non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio: *plus enim amitti in iis, quam adquiri: nec umquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, caussas certaminum deponere.*

XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata: itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium conloquio destinatur: eo mature con-
Tertius. ventum est. Ibi Philippus primo et Quinctium et omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. Postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascumque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud, quam moram et dilationem ad conligendas vires, quæri. Quinctius, *verum id futurum fuisse,* dicere, *si æstas et tempus rerum gerendarum esset: nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatus quidquam eorum ratum fore;*

quæ cum rege ipsi pepigissent: et explorari (*dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret*) *senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adjiceret; Q. Fabium, (uxoris Quinctii sororis filius erat) et Q. Fulvium, et Ap. Claudium misit.

U. C. 555.
A. C. 197.

Induciæ in duos menses.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis, auditi sunt: cetera eorum oratio conviciis regis consumta est. Moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus adpareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Græciam esse: et ipsum Philippum, non contumeliosius, quam verius, compedes eas Græciæ adpellare. Legati deinde regis intromissi: quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de his nominatim negarent quidquam: sic infecta pace, regii dimissi. Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis adparuit, non tædere belli senatum, et ipse, victoriæ, quam pacis, avidior, neque conloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nunciaret, admissurum dixit.

Legati regii a senatu re infecta dimissi.

XXXVIII. Philippus, quum acie decernendum videret, et undique ad se contrahendas vires, maxime

Philippi fœdus cum Nabide.

U. C. 555. A. C. 197. de Achaiæ urbibus, regionis ab se diversæ, et magis tamen de Argis, quam de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet; Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset: deinde, ut frequenti concione non adspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, caussam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem est tyrannus: prima luce occupat superiora omnia loca: portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes: qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

Argi Nabidi traduntur.

Nabidis avaritia et crudelitas.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, a quo eam civitatem, et quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium, et Attalum Æginæ hiber-

rantem mittit, qui nunciarent, *Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quinctius ad conloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum adnuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi obcurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur: in eo loco ut congrederentur, convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit: tyrannum ibi cum omnibus copiis obpeientem invenerunt: progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interjacentis campi: inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum; inermi item regi prætor Achæorum et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quod armatus ipse armatisque septus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in conloquium venisset: neque enim se illos timere,* dixit, *sed exsules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit: pro pace cum Achæis, induciæ inpetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

U. C. 555.
A. C. 197.

Nabidis cum Quinctio conloquium.

U. C. 555. A. C. 197. XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata: quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, adcitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere: sed, deductis ex urbe præsidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. De conloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum prætorem Achæorum et Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus: et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis adpareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in conloquium venit: hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quam negasse, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis; tum quoque, ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, et decem millia medimnûm frumenti: atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Ar-

gos remisit. Ea nunc singulas inlustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

U. C. 557.
A. C. 197.
Uxor Nabidis Argivas spoliat.

EPITOME LIBRI XXXIII.

T. QUINCTIUS FLAMININUS proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor a Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus, a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Karthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIII.

HÆC per hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, et Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur: rara arma paucique milites circa eos adparebant: hastatos, sequentes procul, amfractus viarum vallesque interjectæ occulebant. Quum jam adpropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Caussa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum,

U. C. 555.
A. C. 197.
Quinctius in Bœotiam it.

U. C. 555. A. C. 197. velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obstupuerunt omnes. Et adparebat, nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Bœotis, relictum. Texerunt dolorem, quem et nequidquam, et non sine periculo ostendissent.

In concilio Bœotorum Attalus verba faciens concidit.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus a majorum suorum suisque, et communibus in omnem Græciam, et propriis in Bœotorum gentem, meritis, segnior jam et infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit et concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paullisper concio intermissa est. Aristænus inde, Achæorum prætor, eo cum majore auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adjecta, fidem magis Romanam, quam arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, a Platæensi Dicæarcho lata recitataque, de societate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatium suffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimisso, Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi adtulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Bœotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis, et quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, et quod reliquum belli erat, conversis.

Societas cum Romanis decreta.

Philippi apparatus.

III. Philippus quoque primo vere, postquam le-

gati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum: absumserant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas: ipso quoque regnante, et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus: ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat, et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quinctius per eosdem ferme dies, ab Elatia profectus, præter Thronium et Scarphæam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phænea duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid exspectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatæ, haud dispari armatu, se conjunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, quum disseruisset, ad ea, quæ tum maxime

U. C. 555. A. C. 197.

Quinctius ad Philippum contendit.

U. C. 555. A. C. 197. animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos obponebat: *et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent: secundam, in ipso certamine levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco æquo justaque pugna semper mansuram invictam.* Decem et sex millia militum hæc fuere, robur omne virium et regni. Ad hoc duo millia cætratorum, quos peltastas adpellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, et duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem obperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

Copiarum utrimque numerus.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret: ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit: ceterum satis gnarus, jam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum cædere et parare jubet. Vallo et Macedones et Græci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ip-

Vallum Macedonum.

sius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam et majores et magis ramosas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset; et quum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat: nam et quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique et validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo, aut summum tres juvenes connisi arborem unam evellebant: qua evulsa, portæ instar extemplo patebat, nec in promtu erat, quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque, et trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos obfigunt inplicantque ramos, ut neque, quæ cujusque stipitis palma sit, pervideri possit; et adeo acuti, aliusque per alium inmissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem præbeant, possit; et si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

U. C. 555.
A. C. 197.

Vallum Romanorum.

VI. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum et ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, et quatuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter

Pheras uterque exercitus venit.

U.C. 555. A.C. 197. se conspecti essent, constiterunt; nuncios in castra remissos, qui, quid sibi, quum præter spem hostis obcurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti obperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre prœlium fuit: in quo non minimum Ætolorum opera regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque inpedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, et coartata itinera maceriis, et quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et, velut ex prædicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut prægressus conrumperet hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotussæi agri, Quinctius circa Thetidium Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris caussa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri jussit: sed tam densa caligo obcæcaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Roma-

Prœlium ad Cynoscephalas.

nus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, U.C. 555.
exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas A.C. 197.
equitum et mille pedites misit; monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcaverent. Ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt: dein, nunciis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites et duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna, Macedones laborantes opem regis per nuncios inplorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter obfusam caliginem, quam prœlium, exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuncii instabant, et jam juga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis, tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcumque ratus, ne partis indefensæ jactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit: eorum adventu depulsi ab jugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit: is longe tum opti-

U. C. 555. A. C. 197. mus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res, quam pro successu pugnæ, nunciata, quum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum, et dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate, quam occasione pugnæ inductus, fecit: dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu, obsidentes Eordææ aditum vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, inpetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cætratis et cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in jugum evasit, et, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prœlium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, et terrore verso, paullisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut adpropinquabat hostis, et, præterquam quod cædebantur aversi, nec, nisi defenderentur, servari

poterant, ne ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum adsecuta parte suorum, periculum summæ rerum facere, equites levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat. Cætratos et Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo inpedimento erat, gladiis rem gerere jubet: simul, ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demtum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata, acies esset: simul et densari ordines jussit, ut vir viro, arma armis jungerentur. U. C. 555. A. C. 197.

IX. Quinctius, his, qui in prœlio fuerant, inter signa et ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam forte utraque acies simul conclamavere: nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maxime in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: sinistro, tum cum maxime adpropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis, quam acies, aptiorque itineri, quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompositos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, inpetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit: extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum aversi: et ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus e tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea Vincunt Romani.

U.C. 555. A.C. 197. parte suorum, quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, gravis atque inmobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui a fronte, paullo ante pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paullisper in medio cæsi, deinde, omissis plerique armis, capessunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna esset: deinde, postquam fugam effusam animadvertit, et omnia circa juga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quinctius, quum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paullisper novitate rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, et quid imperator vellet, inpetus in eosdem factus, et primis cæsis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui prœlio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ inruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Ætolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme cecide-

runt. Si Valerio quis credat, omnium rerum inmodice numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum et quadraginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia et trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem quum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia gestarum. U. C. 555. A. C. 197.

XI. Philippus, conlectis ex fuga, qui, variis casibus pugnæ dissipati, vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis prædaque venumdatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, hauddum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano inpetratum. Adjecta et illa vox, *bono animo esse regem ut juberet*: quæ maxime Ætolos obfendit, jam tumentes querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum: nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat.* Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris: sed, cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis inminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed et

Caduceator missus ab Philippo.

Ætolorum querelæ et adrogantia.

U. C. 555. A. C. 197. succensebat non inmerito Ætolis, ob insatiabilem aviditatem prædæ, et adrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures obfendebat: et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas caussas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, et cum ipso rege constitutum conloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; *ita componendam pacem esse, ut Græcia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendæ simul pacis libertatisque esset.* Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, *recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia: falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad hæc Quinctius negare, *Ætolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; et illos prioribus omnibus conciliis conloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Hannibali et Karthaginiensibus data. Omittere se Karthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in conloquium? nec umquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato*

Consultatio de pace.

hoste infestis animis concurri debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges: si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Græciam effusuras. Ne, proxima quæque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari,* inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus inligabitur pax, ut movere bellum possit.*

U. C. 555.
A. C. 197.

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe, (is datus erat locus conloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax inpetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, *quæ priore conloquio aut imperata a Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum,* dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis,* inquit, *Philippe, reddisne tandem Pharsalum, et Larissam Cremasten, et Echinum, et Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum et Ætolos orta est de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas esse, Quinctius dicebat, quod, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, et pro societate belli,

Conloquium ad Tempe cum Philippo.

Disceptatio inter Romanos et Ætolos.

U.C. 555. A.C. 197. quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, et ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque, quæ ferri agique possent, Romanos; ager urbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vos,* inquit, *ipsi,* Quinctius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis: quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc, cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam caussæ, magnarumque ex eo cladium, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides, et ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos: ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non inpetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Caussa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

Pax convenit.

Androsthenis cum Achæis pugna.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, et principes inde evocatos per speciem conloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et, præter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessa-

lique, et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum juventute, inpleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostratus prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus: sed, inparem se et numero et genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenensem, et Phliasium, et Cleonæum agrum, depopulabantur. Postremo, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes, et, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos adgrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, et quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, et trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur: quam in partem hostes effunderent sese, obperiebantur.

U. C. 555.
A. C. 197.

XV. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, et omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros, et Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere: quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occu-

U. C. 555. A. C. 197. pandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clipeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, et Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes inpetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros numquam credidisset: revocari tuba jubet vagos a castris dilapsos. Ipse, raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Ceteræ copiæ, vix conligi atque instrui quum potuissent, primum hostium inpetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremo fuga ceterorum nudati, quum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clipeati cætratique a fronte urgerent; et ipsi, re inclinata, primo retulere pedem: deinde inpulsi terga vertunt, et plerique, abjectis armis, nulla spe castrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique cædem edidit; majorem prope, quam in prœlio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tamquam in suas, inlati sunt; partim ex discursu id, quod erat, suspicati,

ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

U. C. 555.
A. C. 197.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maxime caussæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi; nec ipsis, qui convenerant, idem placuit: sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui abfuerant, ægre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinæ dignitatis, ac misericordia præsentis fortunæ, ortum est. Potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia,

Acarnanum gens societatem Romanam respuit.

U.C. 555. A.C. 197.

quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo, ultro aliquid etiam queri, et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent: neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

L. Quinctius Leucadem obpugnat.

XVII. Leucade hæc sunt decreta: id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade ad Heræum, quod vocant, naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere, et arietem admovere muris cœpit. Acarnania universa, inter Ætoliam atque Epirum posita, solem occidentem et mare Siculum spectat.

Leucadis situs.

Leucadia nunc insula, et vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa, tum peninsula erat, occidentis regione artis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longæ fauces erant; latæ haud amplius centum et viginti: in his angustiis Leucas posita est, colli adplicata verso in orientem et Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est: nam et vada sunt stagno similiora, quam mari: et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna obpugnantibus erat, tam inexpugnabiles

hostium animi: die ac nocte intenti reficere quassata muri; obstruere, quæ patefacta ruinis erant; prœlia inpigre inire, et armis magis muros, quam se ipsos mœnibus, tutari: diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent: eos tamen, ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, justo prœlio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta multis locis mœnia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem: jamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes: pars in medio cæsi; pars, armis abjectis, dediderunt sese victori. Et post dies paucos, audito prœlio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

U. C. 555. A. C. 197.

Acarnania pacata.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentem regionem, (Peræam vocant) possessam a majoribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille et nongentis fere armatis, ex vario genere auxiliorum conlectis, miserunt: Galli, et Pisuetæ, et Nisuetæ, et Tamiani, et Arei, ex Africa, et Laodiceni ex Asia erant: cum his copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro locum peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli caussa, primo castra ad ipsa Tendeba movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant: omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disjecta erant,

Rhodii Peræam recuperant.

U. C. 555. A. C. 197 devocatis, et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detractaverunt: atque, castris in propinquum conlatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidiis: equites cornibus circumdat, et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achæos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utræque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto prœlium, quam pro numero, edidere, pugnantium: nec enim plus terna millia peditum fuere, et centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, et æqua spe pugnarunt. Achæi primi, torrente superato, in Agrianas inpetum fecere; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit: numero Achæi mille et ipsi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usque dum ordine et velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt: postquam, lævo latere nudato, circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo, abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quan-

tum diei superfuit secuti, receperunt se ad castra. U. C. 555.
Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. A. C. 197.
Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Peraæ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt: mox et Dinocrates cum iis, quæ prœlio supererant, copiis intravit muros. Nequidquam inde obsessa obpugnataque urbs est: recipi, nisi aliquanto post, per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

Philippus Dardanos cædit.

XIX. Philippus quum audisset, Dardanos, transgressos fines ab contemtu concussi tum regni, superiora Macedoniæ evastare, quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque profligante fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus, Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ inproviso hostes obpressit. Magna multitudo hominum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est: quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum; quam opportune, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus: nam, præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum

Antiochi Syriæ regis molitiones.

U. C. 555. A. C. 197. consurrexit. Antiochus quum, priore æstate omnibus, quæ in Cœle-Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit: omnibus enim regni viribus connisus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, jussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque et Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

Legatio Rhodiorum ad Antiochum.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclitum fœdere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviam ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, et inpedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus obpugnabat. Zephyrio, et Solis, et Aphrodisiade, et Coryco, et, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis,* aut metu, aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi: et quamquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: et, *legatos se Rho-*

dum missurum, respondit, *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura, cum ea civitate, sua majorumque suorum: et vetarent eos adventum pertimescere regis, nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive: nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et suam recentem ad eos legationem esse, et senatus honorifica in se decreta responsaque.* Tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, demto metu a Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis civitatium sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat: nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea, quæ proprie Romani belli sunt, vix subficiam.

U. C. 555.
A. C. 197.

XXI. Eodem tempore et Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno; quum quatuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat: his simul prudenter, simul magnifice utendo, effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen, cujus magnitudini semper animum æquavit. Summa justitia suos rexit: unicam fidem sociis præstitit: uxo-

Attali mors et laudes.

U.C. 555. A.C. 197. rem ac liberos quatuor superstites habuit: mitis ac munificus amicis fuit: regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quum is status rerum in Asia, Græciaque, et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Colcam et Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem et septem oppida, cum Luscino validas urbes, Cardonem et Bardonem: et maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis a M. Sergio prætore, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

Motus in Hispania.

Consulum alteri triumphus conceditur, alteri negatur.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt: quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo et C. Ursanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt: *communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse; Cornelius adjiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse; tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri, *ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis inmortalibus*

habendo dubitari possit. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum sibimet triumphum inpetrasset, collegæ eumdem honorem inpudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu, fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, et C. Labeonem ejus fratrem, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidissent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, et in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse.* Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt.

U. C. 555.
A. C. 197.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus: et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos: plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, et jure imperii consularis, et multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit: multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia, quingentos æris, argenti bigati septuaginta novem millia: septuagenos

Cornelius in urbe,

U. C. 555. A. C. 197. æris militibus divisit; duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit: is triumphus, ut loco, et fama rerum gestarum, et quod sumtum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, et spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit: æris translata ducenta et quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria milia et ducenti: militibus centurionibusque et equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

Minucius in monte Albano triumphat.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita: creati consules L. Furius Purpureo et M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ a T. Quinctio venerunt, se signis conlatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu a Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati et a T. Quinctio et ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus et lautia præbita: et ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcumque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam

Macedones legati Romæ.

obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi jussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset. U. C. 555. A. C. 197.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius, quam alias, facti, et lætius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati: plebeii septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria signa ænea, Cereri, Liberoque, et Liberæ, posuerunt. L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus, provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex et C. Atinius Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent; ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est: omnes quinque et triginta tribus, uti rogatæ, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania nuncius adlatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania prælio victum: exercitum ejus fusum fugatumque, et inlustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta,

U. C. 556. A. C. 196.

Pax cum Macedonibus.

Tristis nuncius ex Hispania.

U.C. 556. A.C. 196. et ut quatuor legiones novas scriberent: duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur: et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante videri esse.

XXVI. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent, decretum est; sociûm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent; procurare, ut adsolet, prodigia, quæ nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus, Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque Intemelio, per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

Lentulus urbem ovans ingreditur.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispa-

niam obtinuerat, ovans ex senatusconsulto urbem est ingressus: tulit præ se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarios triginta quatuor millia, et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: et de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem et matris Matutæ, unum in maximo circo fecit: et his fornicibus signa aurata inposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius, a quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt inpetraveruntque, ut hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur: id a Quinctio facile inpetratum; non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim adparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset: nam et ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id a Quinctio et Romanis datum esset, miserunt: et comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob caussam Brachyllam quemdam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; præteritis Zeuxippo, et Pisistrato, aliisque, qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægre et in præsentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis; Philippo ex propinquo socios adjuvante, et infesto his, qui partis adversæ fuissent.

U. C. 556. A. C. 196.

Brachylla. Bœotarcha.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habe-

U. C. 556. A. C. 196. bant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt: et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci caussa convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum Occiditur. tres Italici, tres Ætolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus tota urbe discurrentium cum luminibus: percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu et obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi: qui dum quæruntur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis caussa in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, numquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis, nullo lacessente, facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paullo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quidquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius et minister rei; quem indicem Pisistra-

tus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. U. C. 556. A. C. 196. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare quamprimum: is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: et adjecit, a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia ictus, quum extemplo traditurum eas adfirmasset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit: et Zeuxippus quidem, fuga servi motus, Athenas, tutiorem exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ, et sumtum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse: ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant: quidam in ipsis itineribus, ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria devecti deductique obprimebantur: postremo non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ, ea facinora faciebant; quia, negotiandi ferme caussa argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Quum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: et timidius, quam in hostico, egredi castris miles. Tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaïdem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxis aut am-

Bœoti in Romanos efferati.

U. C. 556. A. C. 196. phoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa: multa facinora Acræphiæ et Coroneæ facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi jussit, et pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse; missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur sociis, justo pioque bello se persecuturum Bœotos, et cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire jusso, cum parte Coroneam circumsedit: evastatis prius agris, quam ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt: qui quum in castra non admitterentur, Achæi Athenienses que supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni inpetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos et Bœotis copia adeundi adloquendique Romanum facta est, jussisque tradere noxios, et multæ nomine triginta talenta conferre, pax data, et ab obpugnatione recessum.

Pacem orare coguntur.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent: quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo, Pedasisque, et Bargyliis, et Iasso, et Myrina, et Abydo, et Thaso, et Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiæ Bithynorum regi scriberet, quid senatui et decem legatis placuisset. Captivos transfugas-*

Leges pacis cum Philippo.

que reddere Philippum Romanis, et naves omnes tectas U. C. 556.
tradere, quin et regiam unam inhabilis prope magnitu- A. C. 196.
dinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injussu senatus gereret. Mille talentûm daret populo Romano: dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias, quaternûm millium pondo argenti vectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, et ducenta, præsens viginti millia pondo: idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariæ atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem adprobantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant: *literas inanes vana* Ætolorum
specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Ro- querelæ.
manis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione juberi liberas esse? nisi ut, quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, et Chalcis, et Oreum, cum Eretria et Demetriade. Nec tota ex vano criminatio erat: dubitabatur enim de Corintho, et de Chalcide, et Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ postulassent, id e republica fideque sua

Y. U. 556. A. C. 196. facere, statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant: ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit: ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, *liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant: ceterum *ipsis tutius esse, manere paullisper sub tutela præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

Consultatio de liberanda Græcia.

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat; semper quidem et alias frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum consederunt; et præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde sollemni carmine ludicrum indici solet, processit, et, tuba silentio facto, ita pronunciat: SENATUS ROMANUS ET T. QUINCTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS,

Isthmii ludi.

Libertas Græciæ promulgata.

INMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBŒAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHÆBOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri, mirabundi velut somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuncium averet, iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile adpareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent: adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum. U. C. 556. A. C. 196.

XXXIII. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacientium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme et triginta annorum; et quum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires subpeditabant: nec præsens omnium modo effusa lætitia est; sed per multos dies gratis et cogitationibus, et sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua inpensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet: maria*

U. C. 556. A. C. 196. *trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, et ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis et fortunæ ingentis.*

Legationes. XXXIV. Secundum ista jam Quinctius et decem legati legationes regum, gentium, civitatiumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt: his eadem, quæ fere Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexe, ut ante, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatiumque est haberi cœptus: eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes, et Perrhæbi, et Dolopes, liberi quoque pronunciati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, et quæ sicut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus, et Triphylia, et Heræa (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant: dissentiente Quinctio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto.

Pleurato Lycus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

U. C. 556.
A. C. 196.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephæstiam et Thasum et Thraciæ urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. Qui, de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret, magnopere ei suasit, quoniam pacem inpetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, si quid Antiochus moveret, exspectasse, et temporum opportunitates captasse ad bellandum, videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus: qui quum se missurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum adpellant) venit: Ætolos præcipue monuit, ut constanter et fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interquesti sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, *non modo vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus; *omnia eos æqua inpetraturos, si Romam misissent,* dixit: itaque ex auctoritate

Cn. Cornelius Philippum convenit.

Mox adit concilium Ætolorum.

U. C. 556. A. C. 196. ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

Servorum conjuratio in Etruria.

XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque et Asia gererentur, Etruriam infestam prope conjuratio servorum fecit: ad quærendam obprimendamque eam M'. Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus adfixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: et inlustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt, inter quos præfecti sociûm, T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; et tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius et P. Claudius: castra tamen ab Romanis inpigre permunita retentaque, quum hostes a prospera pugna nequidquam obpugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret, et a tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit legiones: in ipso itinere prœlium committunt: et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos inpulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum obposuit: et equitum Latinorum

Boii Romanos cædunt.

Victoria Marcelli de Insubribus.

omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit: nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: et quingenta septem signa militaria capta, et carpenta quadringenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque: et Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Boiis accepta sit.

U. C. 556.
A. C. 196.

XXXVII. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Boios venit. Jam castro Mutilo adpropinquabat, quum, veritus ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit: dein junctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, et Boii fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi caussa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse vide-

Uterque cos. Boiorum agros populatur.

U. C. 556. A. C. 196. rentur, inproviso adgressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt: quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti præda, in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, adparuit: nam ita cædis magis, quam victoriæ, avidi pugnarunt Romani, ut vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam adlatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia: in pedites singulos dati octingenti æris: triplex equiti centurionique.

Vincuntur acie Boii.

Marcellus triumphat.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, quos in Theba Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hel-

Antiochus Asiam occupare nititur.

lesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: et, quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum obpugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter adloquendo castigandoque temeritatem et pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quæ peterent, habituros; sed quum satis et ipsis, et omnibus aliis adpareret, ab rege inpetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quæ respondebant, *Nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit; terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem; terrestri navalem exercitum junxit: et, quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis, et jam opera admoventi, deditio est facta: idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit: quam quum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, et loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est adgressus et tecta murosque restituere, et partim redimere servientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere, et omni modo frequentare. Simul ut Thracum submoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopu-

U. C. 556.
A. C. 196.

Chersonesum occupat.

Lysimachiam restituit.

U. C. 556. A. C. 196. landum proxima Thraciæ est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

Legatorum Rom. cum Antiocho conloquium.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius a Thasso, Lysimachiam petierunt: eodem et a Selymbria L. Cornelius, et ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit: ut de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore e Syria classe solvisset, displicere senatui, non dissimulabant, restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. *Nam quod ad eas civitates adtineret, quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tamquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum.*

XL. Ad ea rex, *Satis jam ante videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terra marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere:*

*nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum adtineat, cui ademtas civitates querantur; sibi cum Ptolemæo et amicitiam esse, et id agere se, ut brevi etiam adfinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse, ****** fuerit, (quo victo omnia, quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint) existimare suæ ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde et Philippum, usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: et Lysimachiam, deletam Thracum inpetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

U. C. 556.
A. C. 196.

Re infecta disceditur.

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore adlatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus inponeretur sermonibus. Nam dissimulabat pars utraque se audisse; et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat: ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Ægyptum; et Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. Itaque, dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigans Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem de societate agerent, oram Asiæ legens, pervenit in Lyciam: Patarisque cognito, vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium

U. C. 556. A. C. 196. est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium superasset, paullisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit: multæ naves ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Conlectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam redit: ibi subduci navibus jussis (jam enim et hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res.

Triumviri epulones.

XLII. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus tribunus, qui legem de creandis his tulerat, P. Manlius, et P. Porcius Læca: his triumviris, item ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum conlatæ persolvere placuerat privatis. Quæstores ab auguribus pontificibusque, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant: ab sacerdotibus tribuni nequidquam adpellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est.

Tributum a sacerdotibus solutum.

Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum subfecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: et L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est

admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule: creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviserunt: id C. Flaminii honoris caussa ipsius, patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani et adparati magnifice sunt, et ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum multaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum caussa. U. C. 556. A. C. 196.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceret bellum, ut jam consulari et duce et exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem et Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quinque millia sociûm Latini nominis, et quingentos equites secum portare, et naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium et Boiorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Lus- U. C. 557. A. C. 195.

U. C. 557. A. C. 195. cinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet: in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, et mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum et ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: et legio eadem, quæ fuerat sub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Lææ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecere, quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatus sententia populique jussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus: annis post uno et viginti factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, literæ a Q. Minucio adlatæ sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare et Besaside, imperatoribus Hispanis, signis conlatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum:*

Victi a Minucio Hispani.

ceteros fusos fugatosque. His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ, post adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis prius, quæ cum Philippo acta essent, et quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam eum trajecisse: nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse: neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere et aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum: avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso inpositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequidquam liberatam a Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.*

U.C. 557.
A.C. 195.

XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum adtineret, maturanda his, quum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum jam caussæ satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedæmonium adtineret, faceret, quæ e republica censeret esse, permiserunt; eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse,

U. C. 557. A. C. 195.

Hannibal et Karthaginienses suspecti.

quid Hannibal et Karthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, idemtidem scribebant, *Nuncios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam numquam mitescere; sic inmitem, inplacabilem ejus viri animum esse: marcescere otio situque civitatem, queri eum, et inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

Judices Karthagine ex perpetuis annui facti.

XLVI. Judicum ordo Karthagine ea tempestate dominabatur; eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat: qui unum ejus ordinis, idem omnes adversos habebat; nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam inpotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) prætor factus Hannibal vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit: nam et adversæ factionis erat: et, quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quidquam essent, nec magistratus, accusavit: et, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos judi-*

ces legerentur, ne quis biennium continuum judex esset. Ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum obfendebat animos. Adjecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisui principum quibusdam et magistratibus erant: quin et pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis inminere videbatur.

U. C. 557. A. C. 195.

Ærarii inopiæ medetur Hannibal.

XLVII. Hannibal postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis, pronunciavit in concione, et præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos caussam odii quærentes, instigabant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, et factionibus Karthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Karthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo: qui

Romani, legatis missis, Hannibalem accusant.

U. C. 557. A. C. 195. quum venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quærentibus caussam adventus dici jusserunt; venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Karthaginiensibus essent, dirimendas: id creditum vulgo. Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallebat; et ita pacem Karthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori et fortunæ statuit; et, præparatis jam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro avertendæ suspicionis caussa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

Aufugit Hannibal. XLVIII. Quum equi, quo in loco jussi erant, præsto fuissent, nocte via cita regionem quamdam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam et Thapsum ad suam turrim pervenit. Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis: ita Africa Hannibal excessit, sæpius patriæ, quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit: ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus; percontantibus legatum se Tyrum dici jussit. Veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nunciaret, se Cercinæ visum, sacrificio adparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit: et vela cum antennis ex navibus conrogari, ut umbra (etenim media æstas forte erat) cœnantibus in litore fieret. Quantum res et tempus patiebantur, adparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quam primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit:

ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves conlocandis et aptandis armamentis absumserunt. Karthagine et multitudinis, adsuetæ domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: et, ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium, et alii fugam conscisse, (id quod erat,) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneres, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinæ eum, tandem adlatum est. U. C. 557. A. C. 195.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum, bellum populo Romano fecisse, et nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset. Ne his debere inpune esse, si satisfacere Karthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Karthaginienses responderunt, quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque a conditoribus Karthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat: ibi profectum jam regem quum audisset, filium ejus sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello; sed haud parvum momentum animo ejus Pervenit ad Antiochum.

U. C. 557. ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Ætolo-
A. C. 195. rum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum et Leucadem, et quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quinctium rejecit.

EPITOME LIBRI XXXIV.

LEX Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est; quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ pleræque deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res præterea in Hispania, et adversus Boios et Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Karthaginiensium nunciaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Karthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIV.

U. C. 557. A. C. 195. Contentiones de lege Oppia.

INTER bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut inminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus semunciam auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa, veheretur.* M. et P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant; viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum in dies: nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Jam et consules prætoresque et alios ma-

gistratus adire et rogare audebant: ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit. U. C. 557. A. C. 195.

Oratio Catonis pro lege Oppia.

II. *Si in sua quisque nostrûm matre familiæ, Quirites, jus et majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus: nunc domi victa libertas nostra inpotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur et calcatur; et, quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non summum periculum est, si cœtus, et concilia, et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret: nam utrum e republica sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive sua sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis: vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paullo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis majestatis et pudoris, quam universarum, tenuisset, ne compellatæ a consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos adpellandi? Istud ipsum suos quæque*

U. C. 557. A. C. 195. *domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quam in privato, et alienis, quam vestris, estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum: nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capessere eas patimur, et foro prope, et concionibus, et comitiis inmisceri. Quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt, quam rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos inpotenti naturæ et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur: omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?*

III. *Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum adligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid? si carpere singula, et extorquere, et exæquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant: non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quæritur, si majori parti et in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim obficiet jus, id destruet ac demolietur, quid adtinebit*

universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronæ consternatæ procurrerunt in publicum, ac vix foro se et concione abstinent. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum? Procul abest: absitque semper talis fortuna reipublicæ: sed tamen, quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Idæam, a Pessinunte ex Phrygia venientem, acceptura sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? Ut auro et purpura fulgeamus, inquit; ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata, et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumtibus, ne luxuriæ sit. U.C. 557. A.C. 195.

IV. *Sæpe me querentem de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modo, sed etiam magistratuum, sumtibus audistis: diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare: quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior lætiorque in dies fortuna reipublicæ est, imperiumque crescit, et jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum inlecebris repletas, et regias etiam adtractamus gazas, eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis inlata sunt huic urbi: jam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, et antefixa fictilia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis*

U. C. 557. A. C. 195. *tentavit: nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam caussam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris nihil de hac re lege sanciendi: nulla erat luxuria, quæ coërceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natæ sunt, quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis jam et stipendiaria plebes esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumtibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum: nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrûm veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, quum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locuples: cur non insignis auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit: quæ de suo pote-*

rit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, et qui exoratus, et qui non exoratus erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, et, quod majus est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam inpetrant, adversus te, et rem tuam, et liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumtibus uxoris tuæ facere desierit, tu numquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem inprobum non accusari, tutius est, quam absolvi: et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo: vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim. U. C. 557. A. C. 195.

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eamdem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. *Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod a nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. Nunc, quum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et adcurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere: qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda, consumsit; et quidem, ut in dubio poneret, utrum id, quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimu-*

Oratio Valerii tr. pl. contra legem.

U. C. 557. A. C. 195. *laret. Cœtum, et seditiones, et interdum secessionem muliebrem adpellavit, quod matronæ in publico vos rogassent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace et florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ caussa conquirantur, et hæc, et alia esse scio: et M. Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem, esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? Numquam ante hoc tempus in publico adparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam. Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico. Jam a principio, regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis conlatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas prœlium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce, legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam, urbe capta a Gallis, quo redemta urbs est? nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne et, quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium, et, quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt ad matrem Idæam accipiendam? Dissimiles, inquis, caussæ sunt. Nec mihi caussas æquare propositum est: nihil novi factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in caussa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt?*

superbas, me-Dius-fidius, aures habemus, si, quum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur. U. C. 557. A. C. 195.

VI. *Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit: nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus; et eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coërcendæ caussa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: et hæc adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis caussa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis reipublicæ inutilem fecit; sic, quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam) et temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia in secundam, alia in adversam tempestatem usui sunt. Hæc quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua quum majores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset,*

U. C. 557. A. C. 195. *ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eamdem diem pecuniæ, frumentum et cetera, quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum et argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ et pupilli pecunias suas in ærarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coërcendam lex Oppia desiderata sit? quum, quia Cereris sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non adparet, inopiam et miseriam civitatis, et quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu caussa scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis caussa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?*

VII. *Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad conjuges*

tantum nostras pacis et tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi magistris vicorum togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? et, quum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines? et equus tuus speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen, caussam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est et ad privatos, et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At, Hercule, universis dolor et indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi ademta sint; quum insignes eas esse auro et purpura; quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi: tamquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Munditiæ, et ornatus, et cultus, hæc feminarum insignia sunt: his gaudent et gloriantur; hunc mundum muliebrem adpellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores or-

U. C. 557.
A. C. 195.

U. C. 557. A. C. 195. *natus, adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat: minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquam, salvis suis, exuitur servitus muliebris: et ipsæ libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu et tutela, non in servitio, debetis habere eas; et malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem adpellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis: quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.*

Oppia lex abrogata.

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent: anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex,

Cato it in Hispaniam.

extemplo viginti quinque navibus longis (quinque sociorum erant) ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, et, edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur: inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt: inde Rhodam ventum, et præsidium Hispanorum, quod

in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum: ibi copiæ omnes, præter socios navales, in terram expositæ. U. C. 557. A. C. 195.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, a Phocæa, unde et Massilienses, oriundi: alterum Hispani: sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior a mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus, Romani coloni ab Divo Cæsare, post devictos Pompeii liberos, adjecti: nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremo et Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ et bellicosæ genti, objectos quæ res eos tutaretur: disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta inposita; cujus adsiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat: nocte pars tertia civium in muris excubabant; neque moris tantum aut legis caussa, sed, quanta si hostis ad portas esset, et servabant vigilias, et circumibant, cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant: ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus: porta ad Hispanorum oppidum versa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Caussa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani, inprudentes maris, gaudebant; mercarique et ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus, volebant: hujus

Emporiarum descriptio.

U. C. 557. A. C. 195. mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pareret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiæ latebant: quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, pari colebant fide: tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantæ hostium copiæ essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumsit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis haberent: itaque, redemtoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, *Bellum*, inquit, *se ipsum alet.* Profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fuga et terrore complet.

Celtiberos Helvius vincit.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi obcurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, et puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit: et, quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: et signati bigatorum septemdecim millia viginti tria: et Oscensis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Caussa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo et gravi morbo fuisset.

Ovans urbem ingreditur.

Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, et Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia. U.C. 557. A. C. 195. Minucii triumphus.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *castella sua obpugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. Tria millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu,* dicere: *sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis conlatis dimicandum sibi in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset.* Legati, ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, *ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent: nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi a consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quæ Saguntini passi sint, patiantur, defecturos: et cum ceteris potius Hispanis, quam solos, perituros esse.* Ilergetes auxilium a Romanis petunt.

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in

U. C. 557 A. C. 195. dimicando periculum adferre posset. Stat sententia, non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostendendam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello, valuisse: et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia, et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis respondit, *Quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quam sui, rationem habere.* Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves inponant, mature coquant: navesque in diem tertium expediri jussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo, et muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quam inpositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modo, sed etiam hostes, fama Romani auxilii adventantis inpleverunt.

Catonis stratagema.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet: ipse, quum jam id tempus anni adpeteret, quo geri res possent, castra hiberna tria millia passuum ab Emporiis posuit: inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent, et inopinatos obprimerent. Et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos, præfectosque, et equites omnes, et centurio-

nes jussit. *Tempus,* inquit, *quod sæpe optastis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis, quam bellantium, militastis more; nunc justa pugna hostes cum hostibus conseretis manum: non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire licebit. Patres nostri, quum Hispania Karthaginiensium, et imperatores ibi et exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo prætores, quum consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Karthaginiensium jam prope decem annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis et virtute recuperetis oportet: et nationem, rebellantem magis temere, quam constanter bellantem, jugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus pronunciat, se nocte ad castra hostium ducturum: ita ad corpora curanda dimissi.

U. C. 557. A. C. 195. Catonis oratio ad milites.

XIV. Nocte media, quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, præter castra hostium circumducit, et prima luce, acie instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo adparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute, spes est, milites,* inquit, *et ego sedulo, ne esset, feci: inter castra nostra et nos medii hostes: ab tergo hostium ager est: quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit: pertimuisse et cedere rati Romanos, porta erumpunt: et, quan-

Hostes ad pugnam elicit.

U. C. 557. A. C. 195. tum inter castra sua et hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, jam paratis ordinatisque omnibus, incompositos adgreditur: equites primos ab utroque cornu in pugnam educit, sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci jubet, et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies: is terror objectus hosti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, æquavit. Tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, et adversos in hostem verterit: ita, et quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: et jam ab dextra parte, unde terror et fuga cœperat, ægre Romanus restabat. Ab sinistro cornu et ab fronte urgebantur barbari, et cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Ut, emissis soliferreis falaricisque, gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna: non cæcis ictibus procul ex inproviso vulnerabantur: sed, pede conlato, tota in virtute ac viribus spes erat.

Et fugat. XV. Fessos jam suos consul, ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: nova acies facta: integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri inpetu, velut cuneo, perculerunt: deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu, castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: et signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium obpugnanda succedere jubet: si quis extra ordinem avidius procurrit, et ipse interequitans

sparo percutit, et tribunos centurionesque castigare jubet. Jam castra hostium obpugnabantur: saxisque, et sudibus, et omni genere telorum submovebantur a vallo Romani: ubi recens admota legio est, tum et obpugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, qua minima vi restatur, ea parte inrumpat: ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundæ legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit inpetum eorum statio, quæ portæ adposita erat, et ceteri, postquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abjiciunt: cæduntur in portis, suomet ipsi agmine in arto hærentes: secundani terga hostium cædunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse, haud sane detractator laudum suarum, multos cæsos ait; numerum non adscribit.

U. C. 557.
A. C. 195.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quod, circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hostes prœlium commisit: alterum, quod cohortes ab tergo hostibus objecit: tertium, quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum jussit. Nihil deinde a victoria cessatum: quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis hostibus fuga, prædati sunt: quæ res non minus, quam pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos adcolasque eorum in deditionem compulit: multi et

Hispani se ei dedunt.

U. C. 557. A. C. 195. aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se: quos omnes, adpellatos benigne, vinoque et cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: et, quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas obcurrebant: et quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani, et sociûm ac Latini nominis, variis casibus in Hispania obpressi, donum consuli a barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos profecturum etiam falso perlatum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt: eos, deducto exercitu, consul sine memorando prœlio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit: sub corona veniere omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

P. Manlius Turdetanos vincit.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime inbelles habentur Turdetani: freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini Romano. Eques inmissus turbavit extemplo aciem eorum: pedestre prœlium nullius ferme certaminis fuit: milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est: decem millia Celtiberûm mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellione Bergista-

norum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit: quam rem adeo ægre passi, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent: ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari jussit, atque iis, *Non nostra,* inquit, *magis, quam vestra, refert, vos non rebellare: siquidem id majore Hispanorum malo, quam exercitus Romani labore, semper adhuc factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. Volo id quam mollissima via consequi: vos quoque in ea re consilio me adjuvate: nullum libentius sequar, quam quod vosmet ipsi adtuleritis.* Tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit: quum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit.

U.C. 557.
A.C. 195.
Cato exarmat omnes cis Iberum Hispanos.

Diruit eorum muros.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quam qui primi venerunt in Hispaniam; quod ad illos tædio imperii Karthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutem velut adserendi erant: et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem essent,

Laus Catonis.

U. C. 557. A. C. 195. sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium gravius severiusque, quam in semet ipsum, imperium exerceret; parsimonia, et vigiliis, et labore cum ultimis militum certaret; nec quidquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

Aliæ eius expeditiones.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant: itaque eo consul, arcessitus literis prætoris, legiones duxit. Ubi eo venit, (castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incursantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in conloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. Primam, si transire ad Romanos velint, et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hostibus se Romanorum junxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita: concilium inmixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quidquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quam in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredientes. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit:

deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad obpugnandum. Postquam nulla moventur re, persoluto stipendio, non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. U.C. 557. A.C. 195.

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit: defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum obpugnandum consul ducit, non Romanas modo cohortes, sed juventutem etiam merito infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantumdem patens, habebant: quadringentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset: ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ juventutis habebat: eos ad murum obpugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quam sæpe in agro eorum inpune persultassent, quoties ipsos signis conlatis fudissent fugassentque; patefacta repente porta, universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum inpetum, Suessetani tulere: quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit; equo citato subter murum hostium ad cohortes advehitur: atque eas adreptas, effusis omnibus ad se-

U. C. 557. A. C. 195. quendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos, nihil præter arma habentes, in deditionem accepit.

XXI. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit: receptaculum id maxime prædonum erat: et inde incursiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares cœpit: *non esse in manu ipsis rempublicam: prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse.* Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, caussa jussit. *Quum se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse; tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id, uti præceperat, factum. Repente anceps terror, hinc muros adscendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Hujus potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere jussit: Vergestanos ceteros, quæstori, ut venderet, imperavit: de prædonibus supplicium sumsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum institutis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum Patres decreverunt.

Valerius Boios vincit.

XXII. Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam silvam, signis conlatis, secundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: ceteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ et Cremonæ exercitum habuit, restituitque, quæ in iis

oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Græcia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam justitiamque et moderationem miraretur, senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmonium decretum erat, adfertur. Quo lecto, Quinctius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatium legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Græci gesserunt, quam utrique suas caussas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam, nunc Karthaginienses hostes eorum juvando, nunc hic sociis nostris obpugnandis, violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur injuriarum, vestræ injuriæ satis digna caussa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione ejus esse: an æquum censeatis, nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in libertatem, et eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi et Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ, unius civitatis servitus, non plenam, nec integram gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne*

U.C. 557.
A.C. 195.
Græciæ status.

Quinctii oratio ad Græcos de bello adversus Nabin.

U. C. 557. A. C. 195. *serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.*

XXIII. Post orationem Romani imperatoris, percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis, Romanorum in Græciam merita extulisset, *inploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem; non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin obferre auxilium;* indignatusque esset, *hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; quum fateri potius præteritorum gratiam deberent;* adparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis, invectus primum in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, adsentationis propriæ gratia communem caussam prodentes; Ætolorum querelæ. questus deinde, *Achæos, Philippo quondam milites, postremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, et Corinthum recepisse, et id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo;* insimulavit fraudis Romanos: *quod, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem et Demetriadem præsidiis tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt, numquam, donec Demetrias, Chalcisque, et Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremo, quia remanendi in Græcia retinendique exercitus Argos et Nabin caussam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus et voluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse.*

XXIV. Hac vaniloquentia primum Aristænum praetorem Achæorum excitavit. *Ne istuc,* inquit, *Jupiter optimus maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium et latrones Ætolos præmium sit posita, in eo discrimine, ut miserius a nobis recipiatur, quam ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quincti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quam ulli barbari, inmanes belluæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos recuperetis, et ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis.* Romanus, cunctis undique increpantibus Ætolos, *responsurum se fuisse iis,* dixit, *nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quam irritandi, essent. Contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se,* dixit, *quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos?* Quum omnes bellum decressent; auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe inpetrari posse.

U. C. 557. A. C. 195. Achæorum prætor in Ætolos invehitur.

Bellum decernitur in Nabidem.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit, *Nihil se, absentibus decem legatis, sententiæ habere. Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristænus prætor, cum decem millibus Achæorum, equitibus mille, obcurrit: et haud procul inde,

Quinctius Argos exercitum ducit.

U. C. 557. A. C. 195. junctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum Argivorum descenderunt, et quatuor ferme millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, et uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum et utrasque arces, (nam duas habent Argi) et loca alia, quæ aut opportuna, aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit: sed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens majoris animi, quam consilii: qui primo, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis conlocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Conloquentem eum cum suis satelles a præfecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quam extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii, cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii, circumventum cum suis, interfecerunt: comprehensi deinde quidam et alii; ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti: multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quinctius, adfirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pe-

dites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium U. C. 557.
id est minus trecentos passus ab urbe) cum erum- A. C. 195.
pentibus a porta Lacedæmoniis prœlium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem: et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur: postquam obpressam metu civitatem vidit, advocat concilium de obpugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat; quum caussa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristænum, contra omnium consensum disserentem, cum haud dubia adprobatione audivit: et ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos obpugnari? Se vero caput belli Lacedæmonem et tyrannum petiturum.* Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum et convectum est: viride, ne hostes mox haberent, protritum et conruptum. Castra deinde movit, et, Parthenio superato monte, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra: ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Ma- Lacedæmonem petit.
cedones a Philippo mille quingenti, et Thessalorum equites quadringenti: nec jam auxilia, quorum adfatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem et octo tectæ naves, jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus, triginta

U. C. 557. A. C. 195. lembis, mixtisque aliis minoris formæ navigiis: ipsorum quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant, jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

Adparatus tyranni. XXVII. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, et prope nulla spes esset vere suas hostiumque æstimanti vires, non tamen omisit bellum: sed et a Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: et tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: et fossa valloque urbem communivit. Et, ne quid intestini motus oriretur, metu et acerbitate pœnarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit: et pauca præfatus, *cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret: et ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes. Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, quæ instet, tempestas prætereat. Hostibus repulsis,* (*a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse*) *extemplo eos emissurum.* Sub hæc

citari nomina octoginta ferme principum juventutis jussit: atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam, (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur: hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet; et urbem relinquere, tam suspensis et incertis omnium animis, metuens. U. C. 557. A. C. 195.

XXVIII. Quinctius, satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Œnunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis conlatis dimicasse dicebatur. Inde, quum audisset adscensum difficilis et artæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit: ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exspectantes, quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est: tandem signa legionum supervenerunt: et, quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, quum tantum a muro recessissent, ut extra Auxiliares ejus pulsi in urbem.

U.C. 557. A.C. 195. ictum teli essent, acie directa paullisper steterunt. Postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit: primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, (in quibus omnis fiducia erat) ut ab tergo hostem adgrederetur: postquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectæ acies concurrissent, justum aliquamdiu prœlium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt: quæ minus infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent: hi et cædem ingentem ediderunt, et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra: inde, quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis et amœni agri loca esset, nullo jam hostium porta excedente, movit castra ad flumen Eurotam: inde vallem Taygeto subjectam agrosque ad mare pertinentes evastat.

Iterum fugantur.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit: certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis adgredi constituit.

Erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque, et omni bellico adparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem adgredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt: ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad obpugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu ejus prostratum: et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter inrumpere conabantur. Nec multum abfuit, quin, qua intenderant, penetrarent: sed tardavit inpetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, traditurum se urbem: et quum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab uno urbs defendebatur; et difficilior facta obpugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret; tum vero desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere: et pactus, ut abducere inde milites, quos præsidii caussa habebat, liceret, tradidit Quinctio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, præfectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timo-

U.C. 557.
A.C. 195.
Gythium captum a Romanis.

U. C. 557. A. C. 195. crati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, et duobus millibus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabin venit.

Nabis conloquium petit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu Romanæ classis et traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic, parva spe quum adquievisset, Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, quum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti: qua inpetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam ut tyranno conloqui cum imperatore liceret. Consilio advocato, quum omnes dandum conloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege, et Sosilao Rhodio, et Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis descendit.

Tyranni oratio.

XXXI. Ibi permisso, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. *Si ipse per me, T. Quincti, vosque, qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem: tacitus eventum fortunæ meæ exspectassem: nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Karthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum*

fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui et publice, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet: nam et, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi: et accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod, quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: et, ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum et æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi; et vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscumque sum, eumdem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum me regem adpellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ; quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberandis auctam, et egentibus divisum agrum adtinet, possum quidem et in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, et auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violas-

U. C. 557.
A. C. 195.

U.C. 557. A.C. 195. *sem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse est: vos a censu equitem, a censu peditem legitis: et paucos excellere opibus, plebem subjectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum adpellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quam pro patriæ sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit; Nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pœniteret, commisisse.*

Responsio T. Quinctii.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) usurparunt; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret, quam eos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno quam, qui umquam, sævissimo et violentissimo in suos? Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso et Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis? Argos et Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus; quæ titu-*

lum nobis liberatæ Græciæ servientes deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis, culpam esse: tam, Hercle, quam in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil sit publico consilio actum. Thessalos, et Phocenses, et Locrenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse: tamen quum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas: non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis, quæ a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire juvat vera dominationis inpotentissimæ crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum jam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti, jube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, ut jam ita sint hæc, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non a te factum est? nam

U.C. 557.
A.C. 195.

U. C. 557. A. C. 195. *et Messenen, uno atque eodem jure fœderis, quo et Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: et cum Philippo, hoste nostro, non societatem solum, sed, si Diis placet, adfinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: et bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: et plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; et, omissa populari oratione, tamquam tyrannus et hostis loquere.*

XXXIII. Sub hæc Aristænus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum cœpit, qui, deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque, nox prope diremit conloquium. Postero die Nabis, *Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum*, dixit. *Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent*, petiit, *ut deliberare cum amicis posset.* Ita et tyranno ad consultandum tempus datum est: et Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximæ partis sententia erat: *Perseverandum in bello esse, et tollendum tyrannum: numquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quam omitti motum: et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperii adsumto po-*

Nabis ostendit cessurum se Argis.

Quinctius habet super tota re consilium.

pulo Romano; et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum. U. C. 557. A. C. 195. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat: videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedæmonem, validissimam urbem viris armisque, obpugnaturos. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse.* Adjiciebat, *et cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare: multo majoribus, quam ante, terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?* Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur, et inchoati belli victoria successori tradenda esset.

Socios ad pacem hortatur.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in adsensum consilii sui traduxit. *Bene vertat,* inquit, *quando ita placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modo ne fallat ceterum, quum res tam lenta, quam ipsi scitis, obpugnatio urbium sit, et obsidentibus prius sæpe, quam obsessis, tædium adferat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis, et corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc inpensa quoque magna eget in opera, in machinationes, et tormenta, quibus tanta urbs obpug-*

U.C. 557. A.C. 195. *nanda est; in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam et obtractationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod e republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

Leges pacis tyranno dictæ.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi Romanisque, et Eumeni regi, et Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius et Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur; vacuaque et libera traderentur Romanis: et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; et, si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas et captivos omnibus so-*

ciis populi Romani civitatibus redderet, et Messeniis U.C. 557.
omnia, quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. A. C. 195.
Exsulibus quoque Lacedæmoniis liberos et conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent: invita ne qua exsulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: et talenta centum argenti in præsenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur: nec sane quidquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod, præter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat: maxime autem omnium ea res obfendebat, quod et naves, et maritimæ civitates ademtæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleæ prædatoriis navibus infestam habenti: juventutem præterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam

Ea respuit Nabis.

U. C. 557. A. C. 195. omnia universi, quam ea, quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant: qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tamquam amissuri, non reddituri, indignabantur: servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur: mercenarii milites et pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit: ubi quum ea, quæ imperarentur a Romanis, exposuisset, et graviora atque indigniora quædam falso adfinxisset, et ad singula, nunc ab universis, nunc a partibus concionis, adclamaretur, interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* Prope una voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri,* jusserunt: et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, et bene sperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare,* aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, et Antiochum Ætolosque adjuturos pronunciat; et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum adfatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio et emissa jacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prœlia per quatriduum primum sine ullo satis certo

Parat se ad bellum.

eventu commissa: quinto die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint. U. C. 557. A. C. 195.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius obpugnationem urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta: tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, et difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, corona obpugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non obpugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant: jussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum obcurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum: parte una a Phœbeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco, quem Heptagonias adpellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) adgredi jubet. Quum tantus undique terror urbem circumvasisset; primo tyrannus et ad clamores repentinos, et ad nuncios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse obcurrebat, aut aliquos mittebat: deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec di-

Spartæ munitiones.

Corona obpugnatur.

U. C. 557. A. C. 195. cere, quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. Deinde, crescente certamine, nequaquam erat prœlium par: missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves admodum ictus erant: nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis hærebant: a circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quidquam esset, testudine facta subibant: et primæ angustiæ paullisper, sua hostiumque refertæ turba, tenuerunt: postquam in patentiorem viam urbis paullatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque inpetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii, et effusa fuga superiora peterent loca; Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, caussa fuit: succendi enim ædificia proxima muro jussit: quæ quum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad exstinguendum opem ferre

Cremantur ab obsessis domus muro vicinæ.

solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem, quam periculum, facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime inpetus facientes, recessere a muro: et, qui jam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese: et Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere jussit. Ita jam a capta prope urbe revocati redierunt in castra. U. C. 557. A. C. 195.

XL. Quinctius plus ex timore hostium, quam ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primo adspernatum excedere castris jussit: deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein, quum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque et obsides accepti. Dum obpugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis prope super alios adferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem esse, erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contemta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quinctius supervenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lace-

Pax cum Nabide.

Argivi sese ipsi liberant.

U. C. 557. A. C. 195. dæmone Eumene, et Rhodiis, et L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Læta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumularent: reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis, abduxerant: redierant, qui post compertam a Pythagora conjurationem, et cæde jam cœpta, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ adferebant; tantum serva Lacedæmon relicta, lateri adhærens tyranni, non sincerum gaudium præbebat. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis: diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, inpetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo prœlio victum, castrisque exutum pacem petisse; quum cecidissent quindecim

Querelæ in Quinctium.

millia militum, capta plus quatuor millia essent. U. C. 557. A. C. 195.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedæmonem gestis, et ab M. Porcio consule ex Hispania literæ adlatæ: utriusque nomine in dies ternos supplicatio a senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit; et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita: creati P. Cornelius Scipio, et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus, et Sex. Digitius, et T. Juventius Thalna. Comitiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus datus est: pax, quæ cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt, inpetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiæ unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse*. U. C. 558. A. C. 194.

U. C. 558. A. C. 194. *Bellum grave ab Antiocho inminere: jam ipsum sua sponte in Europam transgressum. Quid deinde facturum censerent, quum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimularet?* Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juventio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum, qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio, ac dimitti: item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas eos legiones scribere: ut, dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus: id quum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus, renunciasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta adsoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kalendas Martias, et pridie Kalendas Maias, P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt: creati censores Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt: tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod, ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, ut loca se-

natoria secernerent a populo: nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis ademti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis et Villa publica ab eisdem refecta amplificataque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera, Locris admissa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusque.

U.C. 558. A.C. 194. Loca senatoria in ludis.

Pleminius necatus.

XLV. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum; treceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt: deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat: Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Plætorius Crotonem; Tempsam L. Cornelius Merula et C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. In foro, et comitio, et Capitolio sanguinis guttæ visæ

Coloniæ deductæ.

U. C. 558. A. C. 194. sunt: et terra aliquoties pluit: et caput Vulcani arsit. Nunciatum est, Nare amni lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum: ea prodigia ex pontificum decreto procurata. Et sacrificium novemdiale factum, quod Hadriani nunciaverant, in agro suo lapidibus pluisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, et Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis conlatis depugnavit: decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit: tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda divisit in singulos, ducenos septuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit: ut adpareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuncium ad collegam mittit, *ut, si videretur ei, maturaret venire: se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quæ caussa consuli cunctandi, eadem Gallis (præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, priusquam conjungerentur consulum copiæ, rem transigerent: per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur: tertio subiere ad vallum, castraque ab omni

Catonis triumphus.

Sempronii res gestæ adversus Boios.

simul parte adgressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit: armatos inde paullisper continuit; ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ: sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. Nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, et C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis prœliis sæpe tentatam) signa ademta signiferis in hostes injecerunt: dum repetunt enise signum, priores secundani se porta ejecere. U. C. 558. A. C. 194.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus: in portam quæstoriam inruperant Galli; resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium, et P. Sempronium, præfectos sociûm, et ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quæstoriam portam, et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, et inrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit: ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant; clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a præ-

U. C. 558. A. C. 194. senti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe, pugnatum est: labor et æstus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia sitis, quum decedere pugna coëgisset, in paucos restantes inpetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datum est; ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio et spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contemta, Galli universi ex castris eruperunt; fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt: ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta, comitiorum caussa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumsit, mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum, suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit: ibi omnium civitatium legationes in concionis modum circumfusas est adlocutus; orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum adprobatione ingenti

Quinctius Græciam relinquens adloquitur sociorum legatos.

sunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis. U.C. 558. A.C. 194.

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quinctius, *Si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset,* fatebatur, *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. Nunc, quum aliter, quam ruina gravissima civitatis, obprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademtis, relinqui; quam intermori vehementioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram.* Præteritorum commemorationi subjecit, *Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis, an Ætolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quidquam umquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, et a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur: temperatam eam, salubrem et singulis, et civitatibus esse; nimiam et aliis gravem, et ipsis, qui habeant, effrenatam et præcipitem esse. Concordiæ in civitatibus, principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates, consulerent: adversus consentientes nec regem quem-*

U. C. 558. A. C. 194. *quam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se adplicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.*

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paullisper fremitus adprobantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. *Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes adclamarunt, *gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, quum a suis non redimerentur, venumdederat. Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adjice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium, ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque adclamantibus, salutatis dimissisque eis, eadem, qua venerat, via

Cives Rom. servitute exemti.

Liberatæ Acrocorinthus,

Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit; per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se obperiri: inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere: et L. Quinctio fratri, legato et præfecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret. U. C. 558. A. C. 194.

LI. Ipse, Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria, præsidiis, conventum ibi Euboïcarum civitatium habuit: commonitosque, in quo statu rerum accepisset eos, et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni conluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, et licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde a principio ad nostram usque ætatem, traducentes. A censu maxime et senatum et judices legit: potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat. Chalcis, Demetrias.

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundisium transportatæ: inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, præ se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab lubenti- T. Quinctii triumphus.

U. C. 556. A. C. 194. bus decretus. Triduum triumphavit: die primo arma, tela, signaque ærea et marmorea transtulit, plura Philippo ademta, quam quæ ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit decem et octo millia pondo, et ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: et ex ære multa fabrefacta: ad hoc clipea argentea decem. Signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, et clipeum unum ex auro totum: et Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatium, translatæ centum quatuordecim: et hostiæ ductæ: et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, et Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est invectus: milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni æris in pedites divisi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exemti fuerant.

Coloniæ Latinæ deductæ.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius: ea bina comi-

U. C. 558. A. C. 194.

tia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Junonis Sospitæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni: ædiles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, et Cn. Domitius; qui prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus: voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem censor. Et in insula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit: vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore; ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos venit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, et C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, præbuitque sermones, (sicut omnis novitas solet) aliis, *tandem, quod multo ante debuerit, tributum,* censentibus, *amplissimo ordini*; aliis, *demtum ex dignitate populi, quidquid majestati Patrum adjectum esset,* interpretantibus: *et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiæ, et libertatis æque minuendæ esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum*

Ludos Romanos tum primum senatus spectat a populo secretus.

U. C. 558. A. C. 194. *annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur inmisceri sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam et superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

U. C. 559. A. C. 193. LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræ motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines tæderet: nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit: coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt; edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent: item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terræ motu nunciato, feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nunciaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

Ligurum conjuratio. LVI. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) adlatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem*

transgressos, omnem oram maris peragrasse. Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra adscendit, et edixit, *Ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent: in earum locum se duas legiones urbanas scripturum:* item sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum et quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: et inde e Capitolio protinus ire ad portam, et, ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum et centeni equites in supplementum, et quina millia sociûm Latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti caussas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus caussæ essent, quo minus militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: et eum usque ad ipsa coloniæ mœnia et Padi ripas cum cædibus et incendiis perpopulatos esse. Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res *tumultum esse* decrevit senatus; *tribunos plebei non placere caussas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent.* Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, et dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, et in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: et uti

U.C. 559.
A.C. 193.

Tumultum esse decernit senatus.

U. C. 559. A. C. 193. L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, et duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

Legationes Græciæ et Asiæ.

LVII. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quinctius postulavit, *ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Græcia et magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent.* Hæ legationes a C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt; benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus et Hegesianax principes regiæ legationis erant: ex iis Menippus, *Ignorare se,* dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges: ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddique per conventionem res, et, si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui*

Oratio legatorum Antiochi.

hostes numquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coëant: eos neque dicere, neque accipere leges; id enim victoris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant, ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas et inmunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse. U. C. 559. A. C. 193.

LVIII. Ad ea Quinctius: *Quoniam vobis distincte agere libet, et genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ adtinet, curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat: alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, et in Europam transcendat, ut et Romanis jus sit, Asiæ civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti. Enimvero id auditu etiam,* dicere, *indignum esse,* Hegesianax, *Thraciæ et Chersonesi urbibus arceri Antiochum; quæ Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo et in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et, quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus inpensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quæ numquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ inpetrata gloriæ sibi, non pudori, sit.* Ad hæc Quinctius, *Quandoquidem,* inquit, *honesta pensamus; sic ut aut sola, aut prima certe, pensari* Responsum Quinctii.

U. C. 559. A. C. 193. *decet principi orbis terrarum populo et tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an servas et vectigales facere? Si sibi Antiochus pulcrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque numquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; et populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam liberavit, ita et ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint, liberare in animo habet. Neque enim in Æolidem Ioniamque coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ caussa, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.*

LIX. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem caussam libertatis, quam servitutis, prætexi titulo; *Quin mittimus ambages,* inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. *Alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte a Quinctio datæ sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere. Nos vero,* inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quidquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quinctius legationes universas Græciæ Asiæque quum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent; postulata et sua, et regis exposuit. *Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum.* Tum Menippus deprecari et Quinctium et Patres institit, *Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus et sibi sumerent, et*

regi ad cogitandum darent: cogitaturum, quum renunciatæ conditiones essent; et inpetraturum aliquid, aut pacis caussa consensurum. Ita integra dilata res est: legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium. U. C. 559. A. C. 193. Integra res de Antiocho differtur.

LX. Vixdum ii profecti erant, quum a Karthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum, Hannibale ministro, adtulerunt, injeceruntque curam, ne simul et Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patria profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus et copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse.* Sibi centum tectas naves, et decem millia peditum, mille equites deposcebat. *Ea se classe primum Africam petiturum: magnopere confidere, et Karthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, et in aliqua parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, et (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.* Hannibal Antiochum ad bellum concitat.

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, preparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quem- Concitare conatur Pœnos.

U. C. 559. A. C. 193. Aristonem mittit Karthaginem.

dam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex adnuerat, Karthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Karthagine obversantem non prius amici, quam inimici Hannibalis, qua de caussa venisset, cognoverunt. Et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est: deinde in senatu quidam, *Nihil actum esse,* dicere, *exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quemdam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta conloquia serere, et in occulto conloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamare omnes, *Vocari Aristonem debere, et quæri, quid venisset; et, nisi exprомeret, cum legatis Romam mitti: satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos: rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ, conservandam esse.* Vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti, quod literarum nihil ad quemquam adtulisset: ceterum nec caussam adventus satis expediebat, et in eo maxime hæsitabat, quod cum Barcinæ solum factionis hominibus conlocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi jam et custodiri jubentibus, aliis negantibus, tumultuandi caussam esse: *mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. Idem Karthaginiensibus, et Tyri, et in aliis*

emporiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratuum prima vespera suspendit: ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. Postero die, quum suffetes ad jus dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demtæque, et lectæ. Scriptum erat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICE AD SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE. Publicato crimine, minus intenta de paucis quæstio erat: mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit; simul qui de injuriis Masinissæ quererentur.

U.C. 559.
A. C. 193.

LXII. Masinissa postquam et infames Karthaginienses, et inter se ipsos discordes sensit, principes propter conloquia Aristonis senatui, senatum propter indicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum injuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigales Karthaginiensium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem: ora est minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Karthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni, an Karthaginiensium esset, effecerat: et quia simul ad purganda crimina, et questum de se Romam eos ituros comperit; qui et illa onerarent suspicionibus, et de jure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primum Karthaginienses curam injecere Patribus, ne cum Antiocho simul et Pœnis bellandum esset: maxime

Masinissa adgreditur Karthaginienses.

Legati Pœnorum et Masinissæ Romam veniunt.

U. C. 559. A. C. 193. ea suspicio crimen urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Karthaginienses jure finium caussam tutabantur: *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Karthaginiensium, finisset:* et confessione regis: *qui, quum Aphirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquam haud dubie Karthaginiensium juris, petisset.* Numidæ *et de terminatione Scipionis mentiri eos* arguebant: *et, si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Karthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum: quidquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque injuria partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Karthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus sinerent esse: nec se interponerent, quo minus, qui possent, tenerent.* Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Karthaginiensem et regem in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, et C. Cornelius Cethegus, et M. Minucius Rufus; audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum

Scipio legatus in Africam missus.

est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset. U. C. 559. A. C. 193.

EPITOME LIBRI XXXV.

P. *SCIPIO AFRICANUS legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, conlocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit:* Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. *Quærenti deinde, quem secundum poneret,* Pyrrhum, *inquit,* castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. *Exsequenti, quem tertium diceret,* semet ipsum *dixit. Ridens Scipio,* Quidnam tu diceres, si me, *inquit,* vicisses? Tunc vero, *inquit,* me et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum,* Roma cave tibi, *refertur. Adparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, incitatus ab Ætolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit: et, bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt:*

cum quibus societate juncta, Antiochus Syriæ rex, quum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem, et totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, et adparatum belli ab Antiocho continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXV.

U. C. 559. A. C. 193. Res Hispaniæ.

PRINCIPIO anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis, quam digna dictu, prœlia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda prœlia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem pro prætore, Lusitanos, pervastata ulteriori provincia, cum ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere adgressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum inpar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis adversus longum et inpeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant: nec ulla quiete data, laborem viæ prœlium exceperat. Itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant

primo Romanos: deinde æquata paullisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit: et, quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa; capti quingenti quadraginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta et tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. Eo victorem opulentum prædæ exercitum P. Cornelius reduxit: ea omnis ante urbem exposita est; potestasque dominis suas res cognoscendi facta: cetera vendenda quæstori data; quod inde refectum est, militi divisum. U.C. 559. A.C. 193.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, quum hæc in Hispania gerebantur: itaque tam adversæ, quam secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur: et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex millia et quingentos pedites, et equites trecentos. *Ea se legione* (*nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse*) *rem gesturum.* Seniores negare, *Ad rumores, a privatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse: nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios mi-*

U. C. 559. A. C. 193. *lites extra Italiam scribi a prætore.* Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse delectus caussa C. Flaminium scribit: et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millia hominum, adfluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus, venit: inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et, quum hostes mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubie servatam adventu suo, est ingressus. Postero die et ipse trans fluvium fere quingentos passus ab hoste posuit castra: inde levibus prœliis a populationibus agrum sociorum tutabatur: in aciem exire non audebat, novo milite, et ex multis generibus hominum conlecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: et, quum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

Minucius in Liguria.

IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio, quam cum Ligu-

L. Cornelii res gestæ apud Boios.

ribus, erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detractabant: prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boii diripi sua inpune, quam tuendo ea conserere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii, ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quærentes: nocte prætergressi castra Romana, saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectavit: et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ copiæ, et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit, et triarios vallum circumjicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias, et recto ac justo prœlio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

U.C. 559.
A.C. 193.

V. Hora secunda ferme concursum est: sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant: præerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis; ne certaminis studio prius procurrerent, quam datum signum esset: equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere jussit: inde, quum signum dedisset, inpetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit a Ti. Sempronio Longo, *non*

U.C. 559. A.C. 193. *sustinere extraordinarios inpetum Gallorum, et cæsos permultos esse; et, qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ: legionem alteram ex duabus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, et extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. Quum et recens miles, et frequens ordinibus legio successisset, et sinistra ala ex prœlio subducta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant inpetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos inmittere jubet: et legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *Ut paullulum adniterentur; victoriam in manibus esse: dum perturbatos et trepidantes viderent, instarent: si restitui ordines sissent, integro rursus eos prœlio et dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios jussit signa: omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites inmissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæsa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Ro-

manis incruenta victoria fuit: supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, præfecti sociûm quatuor, et M. Genucius, et M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis. U. C. 559. A. C. 193.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum literæ adlatæ sunt, L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto, et Q. Minucii a Pisis. *Comitia suæ sortis esse: ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicie sociorum et damno reipublicæ, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod non suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis e republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eum; et nunciarent, *senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri passurum.* Missi legati renunciarunt, *L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.* De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum prœlium cum Boiis factum, disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *Fortunæ populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. Consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures*

U. C. 559. A. C. 193. *perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset, et persequi fugientes non licuisset.*

Civitas fœnore laborat.

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: et quod, quum multis fœnebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus coërcendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit Feralia, quæ proxime fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur; et ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. Hæc in Italia domi militiæque acta.

Res Hispaniæ.

In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit: et per hiemem prœlia aliquot, nulla memoria digna, adversus latronum magis, quam hostium, excursiones, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestæ a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vectonibusque et Celtiberis signis conlatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum jam adpetebat dies: itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis inmortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore*, dixit, *et consulis L. Cornelii ad senatum, et M. Marcelli ad magnam partem senatorum, adlatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: quum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato. Nunc videri esse amotum de industria, ne ea, quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: et, si quid vani adferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet consul, decernendum in præsentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem invehi liceret; M. et C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.

U. C. 559. A. C. 193. L. Cornelius postulat triumphum sibi decerni.

Nec inpetrat.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit: censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquæ

U. C. 559. A. C. 193. ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam conlapsa quædam ruinis sunt: et porta Cœlimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, et Lanuvii, et in Aventino, lapidibus pluit; et a Capua nunciatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, et in Martis æde consedisse: eas conlectas cum cura, et igni crematas esse. Horum prodigiorum caussa decemviri libros adire jussi, et novemdiale sacrum factum, et supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ, M. Porcius Cato dedicavit, biennio post, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur: tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore, tertia pars agri demta est: quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, et ambitio magis, quam umquam alias, exarserat consularibus comitiis: multi et potentes petebant patricii plebeiique; P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat, et Cn. Manlius Vulso: hi patricii. Plebeii autem C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius: sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque conjecti: nam et in unum locum pete-

Multi et potentes candidati consulatus.

bant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores: major gloria in Scipione; et, quo major, eo propior invidiam: Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum adsiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Hannibalem, censorque fuerat. In Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat a populo post triumphum, nec adeptus erat: *pro fratre germano, non patruele, se petere* aiebat; *pro legato et participe administrati belli: se terra, fratrem mari, rem gessisse.* His obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum præjudicium senatus, virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti: adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi et L. Æmilii Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto; alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

U. C. 559.
A. C. 193.

Scipio victus a Quinctio.

U. C. 550. A. C. 193. Res gestæ apud Ligures.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est: nam et castra consulis obpugnata, ægre sunt defensa; et non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit: qua quum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul: et ab tergo fauces saltus occupatæ a parte hostium erant, Caudinæque cladis memoria non animis modo, sed prope oculis, obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat: eorum præfectus consuli pollicetur, *se parte, utra vellet, cum suis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset: in eos se inpetum facturum: et nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis.* Conlaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, cœperunt. Nihil primo adspectu contemtius: equi hominesque paulluli et graciles: discinctus et inermis eques, præterquam quod jacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemtum de industria augentes, labi ex equis, et per ludibrium spectaculo esse. Itaque, qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, jam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ adequitare, dein refugere, sed propius saltum paullatim evehi; velut quos inpotentes regendi equi invitos efferrent; postremo subditis calcaribus inter medias stationes hostium eru-

Numidarum equitatus liberat exercitum Romanum.

pere: et, in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt: itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit. U. C. 559. A. C. 193.

XII. Sed neque Boii, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europæ possessionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum, conquestus injurias Romanorum statumque Ætoliæ, *quod omnium Græciæ gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cujus caussa ipsi fuissent,* legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademtis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem,* dicere: *inde militem, inde naves navalesque socios habuisse: inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso; numquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quæ tum es-*

Ætolorum molitiones.

Concitant reges ad bellum Romanum.

U. C. 559. A. C. 193. *set, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam caussam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursus transmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientia violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat: erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus, detractus erat, quoque plures ademtæ res. Ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. *Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium adferre: nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere; et, qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tam diu sustinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes, quam Romani, fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: et omnium primum, *prædam de Philippo Romanorum esse* dicere, *victoriam Ætolorum, et aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos, dedisse; et ad vincendum vires eosdem præbuisse:* deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: et primam quamque*

occasionem recuperandi ea, quæ bello amisissent, adrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum: reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt. U. C. 559. A. C. 193.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: et alios principum donis ad suam caussam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat: itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: et auxilia ad Gythium, quod jam obpugnabatur a tyranno, et Romam, qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex, ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, obpugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elæam venere; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, adcolam tanto potentiorem regem credens; eumdem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset: et aut funditus sublatum iri; aut, si

Nabis bellum molitur.

Legati Romani ad Antiochum.

U. C. 559. A. C. 193. pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura; ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur; ut animum ejus et tentaret, si qua posset, et metum demeret periculi ei quidquam ab Romanis esse. His conloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi conlocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.* Quærenti deinde, *quem secundum poneret?* *Pyrrhum*, dixisse: *castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubie *semet ipsum* dix-

Conloquium Scipionis cum Hannibale.

isse. Tum risum obortum Scipioni, et subjecisse: *Quidnam tu diceres, si me vicisses? Tum me vero,* inquit, *et ante Alexandrum, et ante Pyrrhum, et ante omnes alios imperatores esse.* Et perplexum Punico astu responsum, et inprovisum adsentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset. U. C. 559. A. C. 193.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit: eo et Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, obcurrit: Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quinctium et legatos regis fuerat. Mors nunciata Antiochi, filii regis, quem missum paullo ante dixeram in Syriam, diremit conloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium: id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse adpareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque caussam clandestino facinori adjiciebant, quod, quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit: ibi, per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque

Moritur regis filius.

U. C. 559. A. C. 193. æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non caussa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se, quæ pro caussa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati.

Conloquium legatorum Rom. cum Minione.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex a Minione excusatus, et absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio; *Specioso titulo*, inquit, *uti vos, Romani, Græcarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsacenique Græci sunt, quam Neapolitani, et Rhegini, et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis, cum imperio et virgis et securibus, mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges inposuisse. Eamdem de Smyrna et Lampsaco civitatibusque, quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, caussam ab Antiocho accipite. Bello superatas a majoribus, et stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit: itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, et non belli caussa quæritur.* Ad ea Sulpicius, *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, si alia pro caussa ejus non erant, quæ dicerentur, quemlibet ista, quam se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatium earum, quas comparasti, caussa? Ab Rheginis, et Neapolitanis, et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore juris, semper usurpato, numquam in-*

termisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam fœdus mutaverint, sic Asiæ civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula adserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Græciam, et repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, et Thessalorum totam gentem? Sed quid ego caussam civitatium ago, quam, ipsis agentibus, et nos et regem ipsum cognoscere æquius est? U.C. 559. A.C. 193.

XVII. Vocari deinde civitatium legationes jussit, præparatas jam ante et instructas ab Eumene, qui, quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, et æqua iniquis miscent, e disceptatione altercationem fecerunt: itaque, neque remissa ulla re, neque inpetrata, æque ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, inponentium leges: *quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, et patriam Lacedæmonem, remissam: Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* Alii, *parvas et vix dictu dignas belli*

Rex consilium habet de Romano bello.

U.C. 559. A.C. 193. *caussas tanto regi eas civitates esse: sed initium semper a parvis injusta imperandi fieri: nisi crederent, Persas, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ et haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi: et alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsenti statu spem cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: et, tamquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tamquam non, utrum bellandum esset, nec ne, consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, *Victoriam se haud dubiam proponere animo* adfirmabat, *si in Europam transisset rex, et in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ, Nabin a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates; quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum; scire, ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jam diu iras eum in pectore volvere: meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem: cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque*

cessandum esse: in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna, et socii præoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos. U. C. 559. A. C. 193.

XIX. Hannibal non adhibitus in consilium, propter conloquia cum Villio suspectus regi, et in nullo postea honore habitus, primo eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, et percunctari caussam repentinæ alienationis, et purgare se, tempore apto, quæsita simpliciter iracundiæ caussa auditaque, *Pater Hamilcar,* inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, numquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. Odi, odioque sum Romanis: id me verum dicere, pater Hamilcar et Dii testes sunt. Proinde, quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto: si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quærito.* Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

Hannibal suspectus regi.

Se purgat.

XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sor- U. C. 560. A. C. 192.

U. C. 560. A. C. 192. tirenturve, uter comitiis ejus anni præesset: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, et sociûm Latini nominis viginti millia, et equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: et sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium: additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, et centum quinquaginta equites; et sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Prætores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatæ provinciæ sunt. Atilio classis et Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuissent: et ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere jussus, et ex navalibus veteres deducere, si quæ utiles essent, et scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut

Classem parant Romani.

ei duo millia sociûm ac Latini nominis, et mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabin, aperte jam obpugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur: et, priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere. U. C. 560. A. C. 192.

XXI. Prætoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romæ, provincia erat, negotium datum, ut, præter eam classem, cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul prætoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum caussa. Capram sex hœdos uno fœtu edidisse, ex Piceno nunciatum est: et Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumque de cœlo tacta: et (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum caussa supplicatum est: bovem cum cura servari alique aruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quam priore inpetu inlatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbribus, sive motu terræ leviore, quam ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, et multos obpressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis conlatis pugnavit: novem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine obpugnata defensaque sunt: nocte clam profecti Ligures; prima luce Romanus vacua castra Ligur. victi a Minucio.

U. C. 560. A. C. 192. invasit: prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit: ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi præda Etrusca, quæ missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt: qui quum nihil, quod satis maturam caussam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum, adtulissent, quem et Achæi legati nunciabant contra fœdus maritimam oram Laconum obpugnare; Atilius prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt: primo equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ: nam et C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit; oppida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemque, et castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt: tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito: eam quum obpugnaret, Vectonum

Atilius contra Nabin missus.

Res Hispaniæ.

magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis conlatis prospere pugnavit: et, fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit. U. C. 560. A. C. 192.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondum cœpti cum Antiocho belli: nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quæ adlatum erat, quum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi prætorem Atilium cum classe miserat in Græciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, et Cn. Octavium, et Cn. Servilium, et P. Villium legatos in Græciam misit; et, ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res posceret, in Macedoniam trajiceret; et ut M. Fulvius prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: et ut cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) et ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, et quadringentos equites scribere eum, quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fra-

Legati in Græciam missi.

Attalus frater Eumenis Romæ.

U. C. 560. A. C. 192. tris, qui nunciavit, Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse; et Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, et præsenti Attalo gratiæ actæ: et ædes liberæ, locus, lautia decreta, et munera data, equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo, et aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum instare adferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, et, præmisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio, et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum, honorem adpareret, consulatus datus est: additur ei de plebe collega, M'. Acilius Glabrio. Postero die prætores creati, L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, et circa Apolloniam copias continere: et M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat; et, infensus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quinctii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem classemque Romanam exspectandi. Quum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent, consilio censerent; multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, et omnes eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is præfatus, *bene comparatum apud Ætolos esse, ne prætor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret:* statuere quamprimum ipsos, quid vellent, jussit. *Prætorem decreta eorum cum fide et cura exsecuturum: adnisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus et ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen, præterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ a mari Gythium tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum, sed præ-

U. C. 560.
A. C. 192.
Nabis Gythium oppugnat.
Achæi bellum in eum decernunt.

U. C. 560. A. C. 192. sidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

XXVI. Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, præsidia, tres tectas naves, et lembos pristesque, tradita vetere classe ex fœdere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, quum Crateri uxorem Nicæam ab Naupacto Corinthum veheret: hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum et vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoria nave præcedente classem, quum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, obcurrerunt a Gythio Laconum naves: et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes, qui in nave erant. Cetera classis, prætoria nave amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt: ipse Philopœmen in levi speculatoria nave fugit: nec ante fugæ finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, et multos experti casus, inminuit: quin contra, si in

Classe vincitur Philopœmen.

re navali, cujus esset ignarus, obfendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum adfirmabat. U.C. 560. A.C. 192.

XXVII. Nabis, quum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis præsidiis voluit: tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta, ad Pleias posuit castra. Inminet is locus et Leucis, et Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas fronde, quæ umbram modo præberet, texissent; priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, nec opinantem eum inproviso genere belli adgredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cætratos plerosque, cum fundis et jaculis, et alio levi genere armaturæ, inposuit: inde litora legens, quum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: et, sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumti sunt, quam hostium adventum sentirent: et, qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia absumta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in majora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: et, magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam a Gythio tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem Nabidis castra incendit.

U. C. 560. A. C. 192. et Achæis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimæ ignominiæ restituti animi, et hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est: cujus rei ignarus Philopœmen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ vocant) castra occupavit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat: inde hostibus obcurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, et maxime a parte auxiliorum; quod existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos adgressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus, quem petebat, locus: altera, quod primo agmini obcurrisse hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse.

Gythium captum a Nabide.

Philopœmenis solertia in locis capiendis.

XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis solertiæ atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus iret, secum ipse agitabat animo; quum comites haberet, ab iis quærebat, *Si hostis eo loco adparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc*

aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum con-silii foret? Posse instructos recta acie, posse incondi-tum agmen, et tantummodo aptum viæ, obcurrere. Quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo exsequebatur; *aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus; quo inpedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem rejiceret; quanto ea, aut quali præsidio custodiret; et utrum pergere, qua cœpisset ire via, an eam, qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares et, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: et, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo inpedimenta omnia et calonum turbam conjectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit: tabernacula statuere in aspretis et inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant: ex eodem rivo utrimque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt: et, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die adparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse: nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit, cætratorum.

U. C. 560.
A. C. 192.

XXIX. Luce orta, Cretensium levis armatura et

U.C. 560. A.C. 192. Prœlium inter Philopœmenem et Nabin.

Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt. Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses et hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præsidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, et armis paribus. Procedente certamine, et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita præceptum a Philopœmene præfectis erat, ut, modico edito prœlio, in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent. Effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati, et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cætrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi: et in hostes inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit: extemplo terga dedit tyranni miles: et haud paullo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, ad castra est compulsus: multi cæsi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani jussisset; loca magis confragosa, et, quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde et ex fortuna pugnæ, et ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto adferret: Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis adfluit mœnibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut commeatus ab urbe in castra portarentur: si-

mul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo jussit: ipse, tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem jussit.

U. C. 560. A. C. 192. Castra deserit tyrannus.

XXX. Philopœmen, postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cætrati Achæorum in castra inpetum faciunt, et diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero ad postremos prœlium ortum est, clamorque terribilis a tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maxime hastis; quæ, pleræque adversæ cadentes, velut vallo objecto, iter inpediebant. Philopœmen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit: ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, obperie-

Funditur ejus exercitus.

U.C. 560. A.C. 192. batur. Qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet: ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumto, et modica quiete erant) delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit, et duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit; qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit: nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quidquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt prægressi, jam tutum rati, in patentes vias descenderunt: ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano, et, quod ad Laconicum bellum adtineret, præferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achæos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent: minimum operæ in Achæis adeundis consumserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: adlocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere: eo Magnetum concilium in-

Legati Rom. apud Magnetas.

dictum est. Adcuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis, totique Antiochi et Ætolorum erant: quia, quum reddi filium obsidem Philippo adlatum esset, stipendiumque inpositum remitti, inter cetera vana adlatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequidquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant: is tum Eurylochus erat: ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret: id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim adsensum, partim indignationem, dicere id ausum eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut, manus ad cœlum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Ze-

U.C. 560.
A.C. 192.

Eurylochi inconsulta vox.

U. C. 560. A. C. 192. no, ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam civitati adsignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.*

XXXII. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, et id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, terrestres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Adparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam et venisse eos, et, quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: et, quamquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, propter et civitatis dignitatem, et vetustam

Ætoli defectionem nudant.

societatem cum Ætolis: ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus, *optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque incolerent,* ait, *integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque,* inquit, *si modo vos, quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis juvantibus, et Ætolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Ætolos, meritorumque in universam Græciam T. Quinctii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia calida et audacia prima specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse: legatos Romanos, et in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

U. C. 560.
A. C. 192.

Concilium Panætolicum.

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat; et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant: principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Ætoliam Quinctio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumturos arma. Postquam ventum est eo,

Legati Romani in Ætoliam eunt.

U.C. 560. A.C. 192. Quinctius in concilio, orsus a principio societatis Ætolorum cum Romanis, et quoties ab iis fides mota fœderis esset, pauca de jure civitatium, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent; quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis Ætolis, non sine motu magno generis humani, et pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Hæc nequidquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejusdem, cum adsensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, et absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptatumque inter Ætolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum: nam quum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus majestatem viri, *aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse,* dixit: *decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* Tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

Ætoli arcessunt Antiochum.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt: inde, ut quæque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ societatis

esse, et præsenti statu gaudere: multitudinem, et quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novare velle. Ætoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam inpudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, et Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cujus fuga caussaque fugæ ante dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, et qui ejusdem factionis erant, liberos et conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne insontem, indemnatum consenescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, et inprobos seditiososque inmiscendi res tumultu Ætolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis, Diocles, cum omni equitatu (et erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi jussa, præcessit: postquam portæ adpropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, et loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quam præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis obcurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur: tum in domos missi, qui

U. C. 560. A. C. 192.

Demetriadem occupant.

U. C. 560. A. C. 192. principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est.

Nabin dolo capiunt, et occidunt.

XXXV. Lacedæmone non urbi vis adferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum maritimis oppidis a Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Caussam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex juventute equites. Iis a prætore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, *Ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse: quidquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent.* Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei inplevit. *Antiochum jam in Europam transisse, mox in Græcia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Non cum Philippo rem esse credituros Romanos: numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse; elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Ætolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, et corpora exerceret. Consuetudine leviorem laborem fore:*

et comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum U. C. 560.
fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in A. C. 192.
campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant, tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Ætoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quæ in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paullisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis, *Agenda,* inquit, *res est, juvenes, audendaque, quam me duce inpigre exsequi jussi estis. Parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus fuerit, et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: et meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet, et se intueri: colligit et ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. Postquam adpropinquabat, inpetum facit, et, transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: et, priusquam a media acie subcurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cus-

U.C. 560. A.C. 192. todes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde, postquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: et spectatorum turba ex custodibus vitæ mortisque ultoribus est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Ætoli sine injuria cujusquam: sed, ut oportuit in consilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumsit: Ætoli, velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemtus, animos Lacedæmoniis ad coëundum fecit: alii dicere, exturbandos Ætolos, et libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam: alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquem in speciem adsumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni: eum in equum inponunt, et, armis adreptis, Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt: ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt: ibi, comprehensi a magistratibus, sub corona venierunt.

Lacedæmonii cædunt Ætolos.

XXXVII. Philopœmen, audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius cum qua-

Philopœmen Laconas societati Achæorum adjungit.

tuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit. U. C. 560.
Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui Romanæ societatis erant, post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis, qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam eamdem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat: eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in insulam Atalantam jussus; ut inde, quum pedestres copias adpropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret: ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

A. C. 192.

Thoas frustra Chalcidem tentat.

XXXVIII. Mictio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primo pavidi, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant: deinde, postquam resedit terror, et prodi et deseri non patriam modo, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, *Ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, et Romanam societatem respicerent: ne sinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem ha-*

U. C. 560. A. C. 192. *buissent. Graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello, et in victoria justitiam benignitatemque expertas: itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit misitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra: inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se obpugnandos venirent? Respondit Thoas dux Ætolorum, *Non ad obpugnandos, sed ad liberandos ab Romanis, venire sese. Splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore, vinctos esse, quam quum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero,* negare Chalcidenses, *aut servire ulli, aut præsidio cujusquam egere.* Ita digressi ex conloquio legati ad suos. Thoas et Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut inproviso obprimerent, habuissent, ad justum bellum obpugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, postquam castra popularium ad Salganea esse, profectosque Ætolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequidquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut, quid moræ esset, sciret, postquam rem omissam a sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi obcurrit. Placuit, quingentos milites præsidii caussa relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Deme-

triadem contendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. Et, ut præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo prætori Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, et Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem adgressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portus est invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per conloquii speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit: quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, inminentesque prædiceret clades; multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando: ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuncio ad prætorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

U.C. 560. A. C. 192. Quinctius Magnetas tentat.

XL. Abstulerunt me velut de spatio Græciæ res inmixtæ Romanis: non quia ipsas operæ pretium esset perscribere, sed quia caussæ fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque diverteram) L. Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, et præfecti cum equitatu (summa omnium mille et quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est vastatus, castellaque aliquot capta:

Res Italiæ.

U. C. 560. A. C. 192. unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebeique scito: tria millia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes: quina dena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit: per totidem dies feriæ in sollicitudine ac metu fuere: in triduum ejus rei caussa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit: incendio a foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arsere, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

Adparatus belli adversus Antiochum.

XLI. Jam fere in exitu annus erat: et in dies magis fama de Antiochi bello, et cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decrevere, ut consulibus Italia, et quo senatus censuisset, (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciæ essent: cujus ea sors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, et trecenti equites, sex millia sociûm Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius consul jussus; ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est: prima ut sors duæ, urbanaque et inter cives ac pere-

grinos jurisdictio esset: secunda, Bruttii: tertia, classis, ut navigaret, quo senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. Imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet; et sociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, et octingentos equites: eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram consul: dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio et P. Junio Bruto: de multa damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Jovis supra fastigium ædiculæ, et duodecim clipea inaurata: et iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt. U. C. 560. A. C. 192.

XLII. Intentis in adparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, et Alexandria Troas, et Lampsacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque a tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio. Et primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime a Thoante Ætolo, qui, omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem adferebat in potestate esse: et, quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos, iisdem et regis spem inflabat; *omnium votis eum ar-* Antiochi de Hannibale deliberatio.

U. C. 560. A. C. 192. *cessi: concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope jam certam regis: nam *neque dimittendam partem navium a classe regia* censebat: *neque, si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quam Hannibalem, præficiendum. Exsulem illum et Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi, gloriam fore. Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subjectum, qui patriam prope non tulerit? Non ita se a juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce: comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore: si summa petantur, et dantem, et accipientem prægravatura.*

Consilium mittendi Hannibalis in Italiam abjicitur.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia virtutem et bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari adscendit, ut

Antiochus in Europam trajicit.

Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta: et ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu bellicoque alio adparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit: inde Scyathum, trajecit: ubi, conlectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade obcurrerunt: quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est invectus. Copias haud procul inde exposuit: decem millia peditum fuere, et quingenti equites, sex elephanti; vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum adlatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum processerat: inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, et quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

U. C. 560. A. C. 192.

XLIV. In concilium ut ventum est, ægre a Phænea prætore principibusque introductus, inde facto silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *Quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ inpensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, et tempore ad navigandum inmaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præ-*

Antiochi oratio in concilio Ætolorum.

U. C. 560. A. C. 192. *sentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec inpensæ, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam, atque in ea principes Ætolos fecisset: cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. In præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis, et annona tolerabilis rerum aliarum subpeditetur.*

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Ætolorum, Phæneam et Thoantem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis et disceptatore de iis, quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho, censebat, quam duce belli. *Adventum ejus et majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello et armis cogi non possint.* Thoas negare, *paci studere Phæneam: sed discutere adparatum belli velle, ut tædio et inpetus relanguescat regis, et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis inpetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi inploraturos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid inpetraturum: inermem non pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso, momenti ullius futurum apud Ro-*

manos. Hæc vicit sententia: imperatoremque regem adpellandum censuerunt: et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt. U. C. 560. A. C. 192. Imperatorem eum Ætoli adpellant.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Ætolis tentatam, primum adgredi: et celeritate in eam rem magis, quam magno conatu et adparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est: et alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam obcurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, et, quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci utrimque ad conloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, *ut, salva Romanorum amicitia, regem quoque adsumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ, caussa in Europam trajecisse; et liberandæ re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam: ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio et fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Chalcidem frustra tentat. Ad hæc Mictio, unus ex principibus, *Mirari se*, dixit, *ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Græ-*

U. C. 560. A. C. 192. *cia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo adligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem ejusdem populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam regis non adspernari, neque ipsorum Ætolorum: id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant: nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

XLVII. Hæc renunciata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent; in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quidquam posset) reverti Demetriadem placuit: ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos et Amynandrum, regem Athamanum, tentare. Bœotorum gentem aversam ab Romanis jam inde a Brachyllæ morte, et quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani, habebat: qui, se oriundum a Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, et filiæ Apamiam nomina inposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, forte ingenio vanum, Ætoli et Antiochus inpulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Amynandrum Athamanesque Antiocho conjunxisset: et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum, valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque, coram T. Quinctio, Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli, est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant; partim sagittis ex equo utentes, et, a quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes.* His equestribus copiis quamquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui possent, adjiciebat multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat; Dahas, Medos, Elymæosque et Caddusios adpellans. *Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios, et ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullæ umquam nec arte, nec virtute navali æquassent. Jam pecuniam, jam alios belli adparatus referre, supervacaneum esse: scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso; sed cum magno Asiæ totius partisque Europæ rege. Eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, lædatur. Non enim, ut secum adversus eos, arma capiant, sed ut neutri parti sese conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme et Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut, quæ facillima et tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum

U.C. 560.
A.C. 192.
Legati Antiochi et Ætolorum ad Achæos.

U. C. 560. A. C. 192. alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum obperirentur. Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii: *ingratos* adpellans, et exprobrans *non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque et exercitum sua opera servatos: quo enim illum umquam imperatoris functum officio esse? Auspicantem, inmolantemque, et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obji ceret.*

Eorum dicta confutat Quinctius.

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quam apud quos, verba faceret,* dicere, *Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, esse; et in conciliis magis concionibusque, quam in acie, adparere: itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse; legatis regis, et per eos absenti regi eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum et Ætolos conjunxisset, ex legatorum sermone potuisse adparere: mentiendo in vicem jactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, et quæ modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes jactat, et consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni, et sciti convivatoris: apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa et varia venatio; homo non, quam isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam et speciem ferinæ carnis ex mansueto sue*

factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paullo ante jactatæ sint, posse. Varia enim genera armorum, et multa nomina gentium inauditarum, Dahas, et Medos, et Caddusios, et Elymæos, Syros omnes esse: haud paullo mancipiorum melius, propter servilia ingenia, quam militum genus. Et utinam subjicere oculis vestris, Achæi, possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis: videretis regem, nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur; nunc mutuas pecunias fænore in stipendium quærentem; nunc ad portas Chalcidis stantem; et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Ætolis, et Ætoli regiæ vanitati. Quo minus vos decipi debetis, sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello; nihil immo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, præmium victoris eritis.

U. C. 560.
A. C. 192.

L. Nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi: nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bellumque et Antiocho, et Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanæ partis erant,

Achæi bellum Antiocho et Ætolis nunciari jubent.

U. C. 560. A. C. 192. Quinctius est adcitus, et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exsilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Bœotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, quum ad Chalcidis præsidium, et Achæos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et prævenirent sui, et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, et cum omni classe Polyxenidam mittit: ipse paucos post dies sex millia suorum militum, et ex ea copia, quæ Lamiæ repente conligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti, et ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, quum jam Menippus castra ante Salganea ad Hermæum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis, legatus a Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum præsidium petendum, missus: qui, postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam transmissurus.

Ad Delium cæsi milites Romani.

LI. Templum est Apollinis Delium, inminens mari; quinque millia passuum a Tanagra abest: minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari trajectus. Ubi et in fano lucoque, ea religione et eo jure sancto, quo sunt templa, quæ asyla Græci adpellant, et nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites,

alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim adgressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit: perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim Ætolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quæ nuper, cum minis gravioribus agerent, nequidquam contra Mictione et Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum et Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi obpugnare est adortus. Priores Achæi et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt: pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra marique obsiderentur, et jam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne ceteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt: magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

U.C. 560.
A.C. 192.

Chalcidem Antiochus occupat.

EPITOME LIBRI XXXVI.

MAN. ACILIUS GLABRIO consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græcia expulit, idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul ædem matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit; idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, et de iis triumphavit. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXVI.

P. CORNELIUM Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, Patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium majorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est: et ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Hæc quum renunciata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri?* si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit: tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Græciam provincias sortirentur; cui Græcia evenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex se-

U. C. 561.
A. C. 191.

Bellum a P. R. in Antiochum decernitur.

U. C. 561. A. C. 191. natusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Boiis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eæque urbanæ legiones essent paratæ, quo senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei caussa supplicationem imperarent consules: utique M'. Acilius consul ludos magnos Jovi voveret, et dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba, præeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet; donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisqvis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis provincias, extemplo et prætores sortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Æmilio Paulio Hispa-

nia ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto a L. Quinctio consule, dati sunt; jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hispaniam præter eum exercitum, quem a M. Fulvio proprætore accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria millia duceret, et trecentos equites; ita ut in iis duæ partes sociûm Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Græciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, et ab Atilio naves accipere: veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Junio prætori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret.

U. C. 561.
A. C. 191.

III. Legati terni in Africam ad Karthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in adparatum curam-

U. C. 561. A. C. 191. que ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando inpigre classem C. Livium prætorem contentio, orta cum colonis maritimis, paullisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei adpellarunt: ab iis ad senatum rejecti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia, et Fregenæ, et Castrum novum, et Pyrgi, et Antium, et Tarracina, et Minturnæ, et Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Consul deinde M'. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad præsidium nunciaretur? et num Ætolis quoque separatim indici juberent bellum? et num prius societas eis et amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Jam ante sese, quum de Philippo consulerentur, decresse, nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium, nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri æquum censuissent. Ætolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terra marique obpugnatum issent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus jam satis comparatis, M'. Acilius consul edixit: *Ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset, et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in provinciam*

ire oporteret, et tribuni militum legionis primæ et tertiæ, uti omnes Brundisium Idibus Maiis convenirent: ipse ante diem quintum Nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies et prætores in provincias profecti sunt.

U. C. 561.
A. C. 191.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniæ et Ptolemæo Ægypti, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, et pecuniam, et frumentum: ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti adlata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ· et, quum uterque se cum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum: Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. Item ab Karthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt: Karthaginienses tritici modiûm mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam adportaturos polliciti sunt; id ut ab se munus Romani acciperent, petere se: et classem suorum suo sumtu comparaturos; et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos. Masinissæ legati quingenta millia modiûm tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modiûm tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Karthaginiensibus remissum; præterquam si quid navium ex fœdere deberent: de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

Legati a Philippo et Ptolemæo.

U. C. 561.
A. C. 191.
Antiochus civitates Græciæ sollicitat.

V. Quum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicut Epirotæ communi gentis consensu, et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos petebant, quos, post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suæ arma inlaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid obfenderent Romanos: petebant enim, *ne se temere in caussam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia, et primos inpetus Romanorum excepturos. Sed, si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos: si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello objiceret.* Hac legatione id agi adparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus subcubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promtu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis, quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Bœotiam ipse profectus est, caussas in speciem iræ adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem; Brachyllæ necem, et bellum a Quinctio

Coroneæ, propter Romanorum militum cædes, inlatum; re vera per multa jam secula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, et multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit: ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium, inpetu in præsidium Romanum facto, et ad Chalcidem commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eamdem orationem exorsus, qua in conloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet; neminem, quid ageretur, fallebat: decretum tamen sub levi verborum prætextu pro rege adversus Romanos factum est. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander adcitus ad consultandum ex Athamania; et Hannibal Pœnus, jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur: in eo modo diversæ sententiæ erant; quod alii extemplo agendum; alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum in veris principium; et alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

U. C. 561.
A. C. 191.

Deliberat cum sociis de summa rerum.

VII. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit:

U. C. 561. A. C. 191. Hannibalis sententia.

Si, ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium, quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eamdem sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse: nam quod ad Eubœam Bœotosque et Thessalos adtinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad inpetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quod, quum Romani procul abessent, vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quam hos? cui, si semel in caussam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires adferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi obpugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæque viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, (quid tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, conjungi nobis Philippum posse? Una, communis utilitas, quæ societatis maxi-

mum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. Vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper adfirmavit; fremere Philippum, et ægre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi inpositas. Ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, et refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat: cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, et claustra refringamus, ut erumpere diu coërcitam iram in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari; facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti: quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere, et, qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque arcessas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariæ cum commeatibus: nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes. Inde Græciæ præsidebis, et speciem Romanis trajecturum te præbens, et, si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo,

U.C. 561.
A.C. 191.

U. C. 561. A. C. 191. *qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii adprobent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit.*

Eam non exsequitur Antiochus.

VIII. Hæc ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt: nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus: eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi

Legit ossa Macedonum ad Cynoscephalas.

dum obperitur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, *Antiochum in Thessaliam inpetum fecisse: si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

Ejus gesta in Thessalia.

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli et Amynander, legati ab Larissa venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos? simul oran-

tes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolocho, Pheras in præsidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendæ et stabiliendæ libertatis Thessalorum caussa, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheræis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheræi ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in caussa pari, quæ pro Chalcidensibus in conloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos jussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renunciata Pheras legatio quum esset, ne paullum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam: et rex ab omni parte simul obpugnare mœnia est adgressus; et, ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis positum esse, quam primam adgressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis injecit. Primum inpetum obpugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis cir-

U. C. 561.
A. C. 191.

U. C. 561. A. C. 191. cumjectus erat: postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit: nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum; qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent: cum ipsa urbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit: inde Cypæram et Metropolim, et iis circumjecta castella recepit; omniaque jam regionis ejus, præter Atracem et Gyrtonem, in potestate erant. Tum adgredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatium dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris caussa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit; ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium et verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: et Menippus, cum tribus millibus peditum Ætolorum et ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus, Mallœam et Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant: aliis, vim adhibendam, et non differendum

censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia adgrederentur urbis sitæ in plano, apertæ, campestri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus; nunc hiemem et tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque obpugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim, cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe adpellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quam pro copiis, et plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quæsierat, hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos caussatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, et Demetriadem rediit: Ætolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cujus rei caussa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod et hostes excesserant finibus, et intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

U. C. 561.
A. C. 191.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ, quum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando, fatigasset, invitum se gravioris fortunæ conditioni inligantem, tandem inpetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat: et reliquum

Antiochus nuptias Chalcide celebrat.

U. C. 561. A. C. 191. hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum et Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quam satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique, ad Bœotiam maxime, præpositi hibernis erant) cepit luxuria: in eamdem et milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigilias servavit; aut quidquam, quod militaris operis, aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chæroneam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites, quam ducem, hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum Macedonem Stratum Ætoliæ copias ducere jussit: ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit: consilio principum Ætoliæ habito, via, quæ præter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, obcurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emtus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret inpelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephalleniam erat, arte eos est adgressus: nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil adtinere omnes tumultuose concitari; sa-

Exercitus luxuria conrumpitur.

Antiochus Acarnaniam petit.

tis esse quingentorum hominum præsidium: eam U.C. 561.
juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thy- A. C. 191.
rii in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt: quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; et alii manendum in Romana societate, alii non adspernandam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, et qui ejus factionis erant, de industria conjecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus: itaque vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnesilocho in urbem est inductus: et, aliis sua voluntate adfluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt: quos placida oratione territos quum permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium a Medione profectus est, Mnesilocho eodem et legatis præmissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum præsidium et paucas naves ab A.

U. C. 561. A. C. 191. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniæ præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, inplevitque spei socios: M'. Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, et in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, præsidio Medione inposito, et in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abscessit, et per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

Redit in Eubœam.

XIII. Sub idem tempus M. Bæbius et Philippus rex, jam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, quum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis inmaturum erat, in hiberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Mallœam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium est adgressus, quo primo prope inpetu capto, Phæstum eadem celeritate capit: inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium occupat: præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se conjungit. Sub adventum Romani exercitus, seu ad metum virium, seu ad spem veniæ, quum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in præsidio erat, et circumsidunt, et, priusquam obpugnarent, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessalis

Philippus et Bæbius in Thessalia.

se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam adparuit vi agendum, quia videbatur et Limnæam eodem tempore obpugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum obpugnandum. U. C. 561. A. C. 191.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul, cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos jussit: ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque præsidium regium, et cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de præsidio, quum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari jussit; ipse congressus fratrem, haud sane decoro majestati suæ joco, adpellavit. Deductus inde ad consulem custodiri jussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus: cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est: fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus: in itinere ab Pieria et Metropoli legati tradentes urbes suas obcurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit, præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munifi- M'. Acilii res gestæ.

U. C. 561. A. C. 191. centiamque commemorantes: et Amynander, cujus præsentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit: ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maxime jumenta, quæ et navigatione, et postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa, et Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur: ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proërnam inde recepit, et quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Adpropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe, juventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. Consul primo mittere, qui ex propinquo conloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit: tum, clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vastavit.

XV. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna et infames nuptias, petisse, Ætolorum vana promissa incusare et Thoan-

tem; Hannibalem vero, non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari: ne tamen temere cœpta, segnitia insuper everteret, nuncios in Ætoliam mittit, ut, omni contracta juventute, convenirent. Jam et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, et equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores, quam umquam antea, convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detractantes militiam valuisse; destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit: ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus, et Perrhæbia, et Magnesia, et Thessalia est, et Phthiotæ Achæi, et sinus Maliacus: intra fauces ad meridiem vergunt Ætoliæ pars major, et Acarnania, et cum Locride Phocis, et Bœotia adjunctaque insula Eubœa, et, excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra, sita ab tergo et Peloponnesus. Hoc jugum, ab Leucade et mari ad occidentem verso per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Œtam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon adpellatur: in cujus valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quam sexaginta

U. C. 561.
A. C. 191.

Antiochus intra saltum Thermopylarum castra locat.

Descriptio locorum.

U. C. 561. A. C. 191. passus. Hæc una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint: ideo Pylæ, et ab aliis, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus adpellatur, nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus castris positis, munitionibus insuper saltum inpediebat: et, quum duplici vallo fossaque, et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim jacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem obpugnaturum, et jam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Ætolorum utræque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et præsidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quas per imminentia juga calles inveniret ad transitum Romanus: nam et Lacedæmonios quondam ita a Persis circumitos fama erat; et nuper Philippum ab iisdem Romanis: itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romanus posset. Hoc nuncio audito, dissensio inter Ætolos orta est:

Consul ad Thermopylas.

pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut, sive victus a consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium: duo millia Heracleæ substiterunt: duo trifariam divisa Callidromum, et Rhoduntiam, et Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupavere. U. C. 561. A. C. 191.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum, ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit: ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est adlocutus: *Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ sunt hæ, et unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est: munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt, et validiores inpositæ: exercitus hostium ille et numero major, et militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri et Asiatici Græci sunt, levissima genera hominum et servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, et circa omnium adcolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam, is*

Consul suos hortatur.

U. C. 561. A. C. 191. *est, qui, quum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris caussa ex domo privata, et obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: et novus maritus, velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Ætolis fuit; gente vanissima et ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter se sunt: et quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris: quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ, nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque præcautum est, ne quid adversus vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare, (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante, nunc ab Ætolis et ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem adparatum, qui in dies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit,*

quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus. U. C. 561. A. C. 191.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima, signo pugnæ proposito, instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, et ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit; tum Macedonum robur, quos Sarissophoros adpellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit: his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent: ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum adsueto præsidio posuit; post eos, equites; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes et sagittas simul ac jacula ingerebant. Deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt; inde ex vallo prope alterum vallum, hastis præ se objectis, fecerunt: et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem ad pugnandum suis præberet, et propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi

Pugna ad Thermopylas.

U. C. 561. A. C. 191. sunt: et aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, et magna ex parte cæsis, (incautos enim et plerosque sopitos obpresserat) super inminentem castris collem adparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequidquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud, quam turba et agmen, adparebat, Ætolos credere, visa procul pugna, subsidio venire. Ceterum, ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent: et munimenta sequentes inpedierunt, et angustiæ vallis, per quam sequendi erant; et maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se majorem, quam in prœlio, edentibus. Aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis, Heracleam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequentis tertia vigilia præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante, quam Elatiæ, ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquiis pugnæque et fugæ conlectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit

Victus Antiochus.

Chalcidem se recepit.

Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiæ adsecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos obpresserunt: nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus: quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnæ, ab incursu Ætolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt. U. C. 561. A. C. 191.

XX. Consule per Phocidem et Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur: ceterum per omnes dies haud secus, quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervæ Itoniæ, iram accendit; permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur: deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum sævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant: eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuncius adversæ pugnæ, quum

Consul Antiochum persequitur.

U. C. 561. A. C. 191. perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum EubϾ petierunt: ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eumdem portum tenuerant, naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius, præfectus Romanæ classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos, excepit: alias mersit, alias cepit naves: quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis ejusdem regionis sociis divisit.

Antiochus in Asiam trajicit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis a Chalcide profectus, Tenum primo tenuit: inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, quum, adpropinquante eo, Aristoteles, præfectus regis, urbe excessisset: et ceteræ urbes in Eubœa sine certamine traditæ, post paucosque dies, omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit; a Patris Corcyram usque Ætoliæ atque Acarnaniæ litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit: quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit: ante lucem ingressus urbem, a porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit: quo L. Cornelius

Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, quum U. C. 561. adveniens audisset, prægressum Catonem in senatu A. C. 191. esse, supervenit exponenti, quæ gesta essent. Duo inde legati jussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quæ in senatu, de rebus in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est; et ut quadraginta hostiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati præ se tulit centum triginta millia: et extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, *ut tunc saltem, experti regiam vanitatem, resipiscerent; traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia: et ceteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed, quia post fugam regis, cujus fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii, fuerint, si pœnitere possint, posse et incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, adpareretque, armis rem gerendam, et, rege superato, bellum Ætolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Œtæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto et undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quatuor simul locis adgredi urbem constituit: a flumine Aso-

Ætolos ad resipiscendum invitat consul.

Heracleam obsidet.

U. C. 561. A. C. 191. po, qua et gymnasium est, L. Valerium operibus atque obpugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius prope, quam urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo obpugnandam dedit: a sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianæ templum, Ap. Claudium obposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres, arietesque, et alius omnis adparatus obpugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleensis paluster omnis frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam subpeditabat: tum, quia refugerant intra mœnia Ætoli, deserta, quæ in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque, et cæmenta, et saxa variæ magnitudinis, præbebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quam armis, urbem obpugnabant; Ætoli contra armis se tuebantur: nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant: fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum; et ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, et frequentes et inpigre fecerunt: in dies deinde, pauciores et segnius. Etenim, quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque, ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque adsiduo labore urente. Per quatuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione

esset, adversus quatuor e partibus simul obpugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos jam Ætolos sciret consul et ex ratione temporis, et quod ita transfugæ adfirmabant, tale consilium iniit: media nocte receptui signum dedit, et ab obpugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde cœpta obpugnatio ad mediam rursus noctem perducta est; intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati caussam esse Ætoli non continuandæ obpugnationis, quæ et ipsos adfecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris adparebant. U. C. 561. A. C. 191.

XXIV. Consul, quum nocte media intermisisset obpugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi adgressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes jussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti adfecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis adscensus tentant: adversus quos undique ad opem ferendam obcurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque obpugnatur: sed, qui obpugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Jam dilucescebat, quum signum consul dedit: et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti op- Et capit.

U. C. 561. A. C. 191. pidi, est exauditus, undique Ætoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde a medio ferme die milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit, quæ, fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum consul, ab urbe escensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde inpetum ab urbe Romanorum, et fractis jam animis, et nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis, puerisque, et inbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset: itaque, ad primum inpetum abjectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat: *In Italia daturum, quum castra ibi Ætoli posuissent*: ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito obpugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo inpeditus bello non inter-

fuisset, congressus: inde diversi ad duas simul obpugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum: et quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt; quum enise, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in prœliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis, et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis obpugnabant: et in asperis locis silex sæpe inpenetrabilis ferro obcurrebat: et, quum parum procederet inceptum, per conloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quam sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut obpugnatione absisteret: *æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Ætolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lamia est, et propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

U. C. 561. A. C. 191.

Lamiam Philippus obpugnat.

Jubetur ab ea recedere.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam trajiceret; deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret: *id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere, Romanos, omni cura vacuos, quum Ætolo-*

U. C. 561. A. C. 191. *rum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere.* Vera erant, quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque adfirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

Ætoli de pace agunt.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: et post paucos dies, quam ad bellum renovandum adciendumque regem in Asiam miserant legatos, abjectis belli consiliis, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum alia sibi prævertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit: ei, quæ secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus antiqua fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, *absistere iis,* Flaccus jussit, *quæ ipsi violassent ac rupissent: confessionem iis culpæ magis profuturam, et totam in preces orationem versam: nec enim in caussa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse: et se suppliciter agentibus iis adfuturum, et apud consulem, et Romæ in senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos.* Hæc una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim et illis violandi supplices verecundiam se inpositurus: et ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est,

Phæneas legationis princeps longam orationem, et varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret; *Ætolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte,* inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo,* inquit, *ita permittitis, postulo, ut mihi Dicæarchum civem vestrum, et Menestam Epirotam,* (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, *Non in servitutem,* inquit, *sed in fidem tuam nos tradidimus: et certum habeo, te inprudentia labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc consul, *Nec, Hercle,* inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos jam jubeo:* adferrique catenas, et circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætolisque aliis est: et tandem, cujus conditionis essent, sensere, et, *se quidem,* Phæneas, *et qui adsint Ætolorum, scire facienda esse, quæ imperentur,* dixit; *sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse: ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ; et Hypatam reditum est. Ubi quum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phæneas, et quæ imperarentur, et quæ ipsis prope accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni

U.C. 561.
A. C. 191.

Fidei pop. Romani se permittunt.

Consulis postulata.

U.C. 561. A.C. 191. suæ, parendum tamen victori censebant, et ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

Exasperantur Ætoli. XXIX. Postquam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo inpetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, quæ imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* Et spes forte oblata, quod Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, inplevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quam conscenderat navem, in Ætoliam, perfecta legatione, rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit: inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nunciatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, adcumbere eum epularique jussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quidquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. *Sed præteritorum, quæ magis reprehendi, quam corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere; et Nicandrum privatim ejus diei, quo servatus a se foret, meminisse.* Ita datis, qui in tutum eum prosequе-

rentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit. U. C. 561. A. C. 191.

XXX. M'. Acilius, vendita, aut concessa militi circa Heracleam præda, postquam nec Hypatæ pacata esse consilia, et Naupactum concurrisse Ætolos, ut inde totum inpetum belli sustinerent, audivit; præmisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Œtam adscendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei sit crematum, adpellant: inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem est ventum, (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum) ibi et jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt, et homines vexati. Et facile adparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam inpeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: et, uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisis copiis pro situ mœnium, circumsedit: nec minus operis laborisque ea obpugnatio, quam Heracleæ, habuit. Consul Naupactum obsidet.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, obpugnari cœpta est. Etenim duæ civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Ætolis sentiebant. Elei tamen, post fugatum ex Græcia Antiochum, legatis Achæorum lenius responderant; *dimisso præsidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset.* Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum; trepidique rerum suarum, quum jam ager effuso exercitu passim ureretur, cas-

U. C. 561. A. C. 191. traque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis, non Achæis, et aperire portas, et dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanem prætorem Achæorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, et venire ad se juberet. Dicto paruit Diophanes: et, soluta obsidione, expeditus ipse, prægressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio obcurrit; et, quum caussas obpugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum jussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, et Achæorum concilii essent: si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere jussit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret: qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

Zacynthum repetunt ab Achæis Romani.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæo-

rum nunciis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani: *non enim M'. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achæis ad Thermopylas pugnasse.* Diophanes adversus hæc purgare interdum sese gentemque; interdum de jure facti disserere. Quidam Achæorum et initio eam se rem adspernatos testabantur, et tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem,* inquit, *possessionem ejus insulæ censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent. Ceterum sicut testudinem, ubi conlecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exserit partes aliquas, quodcumque nudarit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achæi, clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea et jungere vobis, et juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint, et exposita ad omnes ictus esse.* Adsentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

U. C. 561. A. C. 191.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quæ defecissent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi

Demetrias se Philippo dedit.

U. C. 561. hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius A. C. 191. irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui, primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes, ex prœlio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant: itaque præmissis a Philippo, qui spem inpetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant et paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam, et Aperantiam, et Perrhæbiæ quasdam civitates recepit.

Quinctius it Naupactum. XXXIV. Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum trajecit; quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) obpugnabatur, et, si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quamquam merito iratus erat Ætolis, quod solos obtractasse gloriæ suæ, quum liberaret Græciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, quum, quæ tum maxime acciderant, casura præmonens, a furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatæ a se Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis, cœpit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quinctium esse: itaque, concursu facto undique in muros, manus pro

se quisque tendentes, consonante clamore nomina- U. C. 561.
tim Quinctium orare, ut opem ferret ac servaret. A. C. 191.
Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, Opem ejus inplorant
manu tamen abnuit, quidquam opis in se esse. Ce- Ætoli.
terum, postquam ad consulem venit: *Utrum fefellit,* inquit, *te, M'. Acili, quid agatur? an, quum satis pervideas, nihil id magnopere ad summam rem pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; et, *Quin expromis,* inquit, *quid rei sit?* Tum Quinctius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus obpugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam, sibi adjunxisse? Atqui non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, et victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.*

XXXV. Adsentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, obcurrebat; tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paullo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit: ibi quum inpensius orarent, ut misereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad se jussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt: quibus provolutis ad pedes, *Fortuna,* inquit, *vestra facit, ut et iræ meæ et orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi eventura: et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mit-*

U.C. 561. A.C. 191. *tere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec adspernatus est legationem consul: induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, et exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Ægium trajecit: ibi de Eleis et de exsulibus Lacedæmoniorum restituendis actum: et neutra perfecta res, quia suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos, maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant: pecunia juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se caussam eorum Romam rejicere: inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam missi senatum adierunt: iis, magis, quæ non fecissent hostilia, referentibus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam inpetrasse, non caussam probasse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria: iis petentibus ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi, permissum ab senatu: centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad

Legatos Romam mittunt.

patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit. U. C. 561. A. C. 191.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos proprætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus: censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse inpensa faceret:* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata est: quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium a mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia adpellatos. Item Juventatis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit: idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandæ caussa ludi facti: et eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc, jam

U. C. 561. A. C. 191. profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarracinæ et Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluisse: Minturnis ædem Jovis et tabernas circa forum de cœlo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renunciarunt, *Jejunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum: et ut novemdiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset: coronati supplicarent; et consul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, nocte inproviso castra Q. Minucii proconsulis adgressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. Prima luce duabus simul portis eruptionem fecit: nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. Postremo, quum alia atque alia agmina erumperent, et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt: cæsa supra quatuor millia hostium;

Ligures fusi a Minucio.

ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. U.C. 561.
Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul A.C. 191.
cum Boiorum exercitu signis conlatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hostium cæsa, Antias Valerius scribit; capta tria millia et quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non alius intemperantior est) magnam victoriam fuisse adparet, quod et castra capta sunt, et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio ejus victoriæ caussa decreta ab senatu, victimæque majores cæsæ.

Boii cæsi a P. Cornelio.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus: argenti transtulit duodecim millia pondo; bigati argenti centum triginta: auri centum viginti septem pondo. P. Cornelius consul primo, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit: quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimisit, et adesse Romæ ad diem triumphi jussit: ipse, postero die, quam venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi*, censebat. *Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum*

Triumphum petit Scipio.

Blæsus tribunus plebis differendum censet.

U. C. 561. A. C. 191. *Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Juberent, consulem cum legionibus redire in provinciam: dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Boios quidem quieturos: aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.*

XL. Ad ea consul, *Neque se Ligures provinciam sortitum esse,* ait, *neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare: Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque inpetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: a quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit; utro tandem modo promtiores ad aliud periculum novumque laborem itu-*

ros credat, si persoluta iis sine detractatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se adtineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adjicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis: in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis transvexit, et vasa ænea Gallica: et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum: ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor: militibus, qui currum secuti sunt, trecenos vicenos quinos asses divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocata, de rebus ab se gestis, et de injuria tribuni bello alieno se inligantis, ut suæ victoriæ fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

U. C. 561.
A. C. 191.

Consul inpetrat.

XLI. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis: quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut adsentando faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat,

U. C. 561. A. C. 191. *Magis mirari se,* aiebat, *quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: et multo majorem caussam Antiochum, quam Ætolos, esse. Neque enim mari minus, quam terra, pollere Romana arma: jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ caussa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia, et de ipsa Asia, brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: et aut imperium adimendum orbem terrarum adfectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera et providere, et fideliter prædicere visus: itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret: ceteram classem Polyxenidam parare et deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

Classis Romana.

XLII. C. Livius præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque et ejusdem juris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatium adiit, quum venisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piræei stare, maturandum ratus

omnium rerum caussa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: et, prospera navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus obcurrit; quum Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta rostratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum trajecit.

U. C. 561.
A. C. 191.

XLIII. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum obpugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus divisas) adversi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuncios ad regem misit: qui, omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum adcelerare potuit, Ephesum rediit: et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum: *et utique prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiæ naves conjungerentur Romanis: ita numero non ferme inpares futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium, et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipsas inscite factas inmobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant,*

Antiochus cum ea pugnandum decernit.

U. C. 561. A. C. 191. *oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras: multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque et ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hostes essent.* Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. Biduum in adparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ, minoris omnes formæ, erant, profecti Phocæam petierunt: inde, quum audisset, adpropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam, quæ ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas: classis ad Cyssuntem portum Erythræorum, tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumto, Phocæam trajiciunt. Eumenes, Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus, paullo a Phocæa ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primo, aquilonibus transversis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulæ naves ire; deinde, ut lenita paullum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt trajicere.

Pugna navalis.

XLIV. Polyxenidas, ut adpropinquare hostes adlatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos

navium ad terram explicare jubet, et æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, et, simul armamenta componens, obperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant, quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant: duæ Punicæ naves antecedebant Romanam classem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves; et ut in numero inpari, duæ regiæ unam circumsistunt: et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, et, dejectis cæsisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam a tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, prætoria nave in hostes tendit: adversus quam eadem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis caussa jussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus injicere, et, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paullo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hos-

U. C. 561.
A. C. 191.

U. C. 561. A. C. 191. tium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit.

Vincunt Romani.

XLV. Nec ita multo post primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem et, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad subficere remiges potuerunt, et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt: postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt: tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanæ classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quam in portu Ephesi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt: medio fere in cursu obviæ fuere iis quinque et viginti tectæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt: ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quatuor quinqueremibus, ad Canas classis venit: et, quum jam hiems adpeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L.

Cornelius Scipio et C. Lælius, intuentibus cunc- U. C. 561.
tis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero A. C. 191.
die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

FINIS TOM. III.

